

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

W 1650

~~N 209~~

18 20 1860

To

112-

1860

1860

100

1209

25 NOV 2010

ՀՊՏ ԲԻՆԱ 407

№ 65

Հրատարակչին Ազգիւր-Տարազի

№ 65

894:11

ԱՌՏ ԲԱՅՈՎ

97

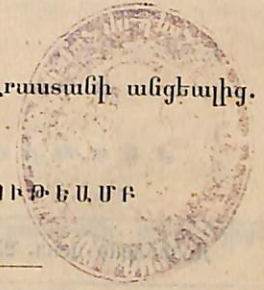
Ա-78

ԻՇԽԱՆ Ա. ՍՄԲԱՏՈՎ

Կր.

ԴԱԻԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆ

Կրամատիկական լեզենդա Վրաստանի անցեալից.

Հ Ի Ն Գ Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ո Ր Թ Ե Ա Մ Բ

1002
6039

Բնագրից քարգմանեց

ՋԱԼԱԼ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

(Արտատպած ՏՄԲԱՋԵՑ)

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս 1904.

Տպարան «ՀԵՐՄԷՍ», Միխայելևան փող., 81.

(7)

06 AUG 2013

52 NOV 2011

13555

№ 02

№ 02

87

1904

Дозволено ценз. 25 Февраля 1904 г. Тифлисъ.

Հրատարակող Գրատարական
Սրահայր Գրատարական
Տնայր տեղ Գրատարական

1904 թվ. 12

Միամսյակ:

Գ Ա Ի Ա Ճ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ե

Գրատարական լեզենդա Վրաստանի անցելից:

Հինգ զործողութեամբ

Սուլէյմանի պահակախումբը: Վրացական զինւորներ: Սուլէյմանի հարձեհները: Գիւղացիներ: Օթար-բէգի ծառաները:

I գործողութիւն—Սուլէյման-խանի ապարանքը Թիֆլիսում:

II և III գործողութիւններ—Օթար-բէգի այգին Գորայ մօտ:

IV գործողութիւն—Թիֆլիսի մօտի կիրճերից մէկը:

V գործողութիւն—Սուլէյման-խանի ապարանքը Թիֆլիսում:

Ամբողջ գործողութիւնը կատարում է միջին դարերի վերջերս՝ (մօտ ~~XIV~~ XV-րդ դարում), Վրաստանում, պարսկական նաւաներից մէկի ժամանակ:

- I եւ II գործողութիւնների մէջ սկսում է հիմն օր:
- II եւ III-ը կատարում են մի օր ու գիշերայ մէջ:
- III-ի եւ IV-ի մէջ հիմն օր:
- IV եւ V-ը մի գիշերում:

Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Ն Ջ Ի Ն Ք

Սուլէյման-խան—շահի արարական թիկնապահ զօրաբաժնի հրամանատարը և նրա տեղակալը Վրաստանում:

Ջէյնար—մօտ 4) տարեկան, նրա զլխաւոր կինը, Վրաստանի վերջին թագաւոր Թէմուրազի ալիքն:

Ռուխչա—մօտ 25 տարեկան, Սուլէյմանի տարվուհին:

Իսաախար—Ջէյնարի դպեակը, Սնանիա Գլախալի կինը:

Օթար-բէգ—Քարթլիների կառավարիչը, ուրացող վրացի, մօտ 50 տարեկան:

Գպչեանէ—նրա աղջիկը, մօտ 18 տարեկան:

Անանիա Գլախա—գիւղացի, մօտ 70 տարեկան:

Էրէկիէ—նրա որդեգիրը, մօտ 22 տարեկան:

Պարօ—նրա որդին, մօտ 25 տարեկան:

Սաբբա—թախառական, մօտ 50 տարեկան:

Կարա-Իւսուէ—Թիֆլիսի կառավարիչը:

Ալ-Քազախ—Հարէշ, Սուլէյմանի զլխաւոր ներքինին:

Ռեսո—Օթար-բէգի ծառան, մօտ 45 տարեկան:

Մայիօ—Գպչեանէի դպեակը:

Իբն-Սաադ—պահակախմբի զլխաւորը, արաբ:

Գիգա—վրացական զինուոր:

Օրբէխան } —ապստամբած վրացիների պարազը-
Սմբաս } լուխները:

Ա ռ ա ջ ի ն զ ո ռ ծ ո ղ ու լ թ ի լ ն

Սուլէյման-խանի ապարանը Թիֆլիսի բերդում, Քնի ափին. բաց պատշգամբ (տերասա): Յեսեի վարագոյրը պահպանուած է գետը, միւս կողմի հարաւանաւը, Մեքեի ժառը, որի վրայ՝ անոցը եւ եկեղեցին: Պատշգամբը գետից բաժանուած է մի շարք մարմարեայ, գունաւոր, ոլորուն սիւներով, որոնք միացած են կամարներով՝ զարդարուած արաբական գրերով եւ արեւելեան գոյնգոյն մօզաիկով: Ամեն տեղ վարդեր եւ ոլորուն բոյսեր: Աջ եւ ձախ (հանդիսականների կողմից) պատերը զարդարուած են արաբական քանդակներով՝ սկուռց եւ միւսերից: Պատերի մէջ քանդակագործ դուներ: Քեմի մէջ տեղը—հառակուսի աւազան, որի մէջ անուշահոտ ջուրը լցուած է անկիւններում շինած չորս առիւծների քերաններից: Նրանից ձախ—լայն գահ՝ ծածկուած գորգերով եւ բարձերով: Գարնան սկիզբն է: Վերջապոյս, որը բաւական արագ փոխուած է պայծառ յունեակ գիւղերի:

Սուլէյման-խանը,— մի նիւար, բարձրահասակ, թխաղէմ ծերունի, սեւ միտուտ, որի մէջ հաս-հաս արծաթափայլ սպիտակ մազեր, հագած արեւայական երկար զգեստ, գլխին բարձր սպիտակ սալաբօս, որը զարդարուած է շողակնեայ փետուրով, ծնկներից դիւրած է սկիւղաւոր բուր, որից կախուած են համայնիներ եւ որը զարդարուած է Առաւմից վերցրած արձանագրութիւններով,— նրաստ է գորգերից եւ բարձերից շինած լայն բազմոցի վրայ, շատրուանի մօտ: Գահի յետքը կանգնած են զինուորուած թիկնապահները՝ գլուխները փաթաթած սալաբօսներով: Գահի ձախ կողմից— ներքին Ալ—Րազախը—մի հաստամարմին հարէտ, չաղ դէմով եւ փոքրիկ, շարժուն աչքերով. իսկ աջ կողմից— կարա-Իսուաժը, նոր

միտուտով, նիւար, ցածահասակ: Սուլէյմանի առաջը՝ Օթար-բէգը: Գորուայ երիտարը (հասակից կտաւարից), բարձրահասակ, գեղ, ամրակազմ, պարսկական շորով, կրծքի վրայ կախուած սպիտակ բեխերով, առանց միտուտի. քաւ յօններով, կորովի, սակայն, բաց եւ երբեմն ուրախ դէմով, որի վրայ, հակասից մինչեւ թեի կէտը, խոր սպի: Նրա վրայ գէնը չըկայ: Լուսու է Քնի խուլ վեցոցը, Բազախը, Իսուաժը եւ Օթար-բէգը կանգնած են՝ գլուխները կախ, գետնին նայելով, ձեռները փեշերով ծածկած:—Սուլէյմանը ահարկու, բայց յոգնած եւ դեղին, մետաղային դէմով անշարժ նայում է վեշեւ, բեգբէյի փիրուզէ հասիկները փաշտով: Երկար լուսիւն: Պալատականները հագիւ են շունչ հաւում:

գրեց-ուզիմ զչոսս զմանկիւմ : քառանասոյ շամբն իմուտի
Եր իտասանասոյ ի (Կոստանայ) Կրճումն) դուրսդ քառան
իտասան ճակով արի մեք իտոս աստանայն իտոսան
ասոյ միտոս իտոսի իտոսնոյ ասոյ միտոսի իտոսան իտոսեկ
արի մեք մեքն իտոսան իտոսի միտոսի իտոսան մեքն ի
մեքն իտոսի մեքն իտոսի մեքն իտոսի մեքն իտոսի մեքն

I

Սուրբաւան-խան:—Մեծ է Ալլահը!
Երեք պալատականներ: (Գլուխ տալով):—Մեծ է
Ալլահը! (Լոռեթիւն):
Սուրբաւան-խան:—Շահը յանդիմանում է ինձ,
Գիւրջատանի հրամանատարիս: Դեռ հեռուից է լւռում
նրա բարկութեան խուլ թնդիւնը: Մենք բոլորս նրա
ոտքի հողն ենք:

Երեք պալատականներ:—Թո՛ղ նրա սուեւրը ծած-
կէ ամբողջ աշխարհը!
Սուրբաւան-խան: — Իմերեթի նենգամիտ թա-
զաւորը՝ Ախալցխայի փաշայի, այդ անիծեալ սիւն-
նիի սպառնալիքների պատճառով գաղտնի մարդիկ
է ուղարկում Քարթալին և թարմութիւն է ներ-
շնչում այս պիղծ շներին, քրիստոնեաներին:

Օքար-բեգ:—Թո՛ղ աղէտներն ու չաղախները
խմեն նրանց արիւնը:
Սուրբաւան-խան:—Սրատես է իմ աչքը և արթուն
է իմ ականջը: (Շայտաքր դարձնում է Օթար-բեգի վրայ):
Գո՛ր խօսքերը շնչում են իմ ականջները, բայց քո
սրտում գաւաճանութիւն է թագնւած:

Օքար-բեգ:—Մատաղ լինիմ քո ճշմարտութեանը,
տէր իմ! Քո ըրարկութիւնը ինձ համար միևնոյն է
թէ որոտի մի հարւած՝ պայծառ եղանակին: Իմ
սիրտը մաքուր է քո դատաստանի առաջ:

Սուրբաւան-խան:—Երբ դու հրաժարեցիր խա-
ւարից և ընդունեցիր Իսլամի լոյսը, ես մոռացայ
քո յանդուգն կոխը իմ անյաղթ զօրքի դէմ, քեզ

ինձ մօտ ընդունեցի և քեզ, ստրկիդ, յանձնեցի իմ
իշխանութիւնը Քարթալինում:

Օքար-բեգ:—Ո՛վ դու մարգարէի սուր! Ես քո
ողորմութեան փոխարէն աւերեցի հէնց այն տա-
ճարները, որոնց մէջ երբեմն աղօթում էի: Իմ հայ-
րերի դամբարանների վրայի կամարները կործանե-
ցի, և հիմա գայլերն են ոռնում նրանց գերեզման-
ների վրայ: Գլխացիլ եմ ես իմ մարձաւորներին կամ
հեռաւորներին: Դե՛ռ չէիր, որ ինձ հուր և թուր էիր
անւանում քո ձեռքում: Իմ ձեռքից չէ՞, որ քրիստոն-
նէական պիղծ արիւնը ահա՞ տասնութ տարի է,
որ ներկում է Քուի և Արագածի ջրերը և այդ արեան
մէջ չէ՞ր հոսում միթէ իմ եղբայրների, հարազատ-
ների և բարեկամների արիւնը: Ես քսաներեք եկե-
ղեցիների քարը քարի վրայ չը թողի, տասնըմէկ
վանք հողի հետ հաւասարեցրի և քահանաների ու
վարդապետների պղծւած մարմինները խաչափայ-
տերի վրայ կապած՝ քցեցի գետը, որ լողան գէպի
Կասպիականը / փառս Իրանի! Մագուսով վրացի՛
ես ոտնակոխ արի, սրորեցի՛ Վրաստանը, ինչպէս
որդին կոխկոտում է պոռնիկ մօրը, և նրան շղթա-
յակապ ու հնազանդ ձգեցի ոտներիդ տակը: Եւ եթէ
դա քիչ է, եթէ դա անհաճոյ է քո յիշողութեան
համար—ես քո գոհն եմ, գլխատիր ինձ, հօրս ար-
քայ! (Խոնարհում է դէպի նրա ոտները):

Սուրբաւան-խան:—(Այդ բոլորը լսում էր՝ աչքերը
անշարժ յառած դէպի վեր):—Կախեթի էրիսթաւը
քեզանից աւելի հաւատարիմ է. նա մինչև բիկերը
թաղել էր կենդանի տասներկու անիծեալ երեսնցի-
ների և եօթը շոք օրւայ ընթացքում թողել էր, որ
նրանց ուտեն ճանձներն ու մօղուկները: Նրանց
վախկոտ սրտերը չըկարողացան դիմանալ այդ տան-

Չանքներին, և նրանք մասնեցին Երևանու սարդարի զիտաւորութիւնները: Նա ինձ շատ է վնասուած Իսպահանում: Շահի համար նա ընծաներ է ուղարկում, ամեն մի ընծայի հետ ինձ զրպարտում է: Ո՛ւր են իմ արդարացումները:

Օրսար-բեգ:—(բարձրանալով):—Քո սրի մէջ են, մեծ արքայ!

Սուլէյման-խան:—(մտախոր):—Միայն սուրը չի տիրապետողների ոյժը: Առիւծը երկար է դարանամուտ լինում, բայց երբ յարձակում է որսի վրայ—այդ յարձակումը պէտք է մահաբեր լինի: Քնեցրու թշնամուզ և ապա յոշոտիք նրան:

Կարա-Իւսուֆ:—Նախնի թագաւոր Սուլէյմանի իմաստութիւնը ոչինչ է՝ մեր տիրոջ իմաստութեան հետ համեմատած:

Սուլէյման-խան:—Երևանի սարդարը գահի պատւանդանին ուղարկում է ոսկի, արծաթ, Ղարաբաղի նժոյգներ և քարւաններով՝ բրինձ, պտուղներ ու ցորեն, ամրակազմ ստրուկներ և զեղանի սաւրկուհիներ: Նա սողում է շահի ոտների առաջ և ատամները կրճտացնում է իմ Գիւրջատանի վրայ: Բայց իրտեղ էր այդ վախկոտ շունը, երբ ես, քսան տարի սրանից առաջ, բնաջինջ արի Վրաստանի տղամարդկանց իրանց կանանցով և երեխաներով: Միթէ նա է Իրանի ստրուկները դարձրել կախութի և Քարթալինի իշխաններին, իսկ ազնւականներին և ժողովրդին՝ իր որսի շներին կերակուր: Ե՞ս չէի, որ խաւարեցրի Գիւրջատանի արեգակը և այս ձեռքը չէր, որ նրա վերջին թագաւորի կրճքից դուրս կորզեց նրա զողոթշուն սիրտը: (Տան դուռ բացում է դէպի պատշգամբը: Գոան յետևը կանգնած է Զէյնաբը պարսկական շքեղ արդ ու զարդով):

Կարա-Իւսուֆ:—Ո՞վ կարող է ընդդիմանալ հզորին:

Ալ-Բազախ:—Դու Ալլահի մանգաղըն ես!

Օրսար-բեգ:—Թող կուրանան քո թըշնամիները!

Սուլէյման-խան (Գուլսը կախելով):—Մհա քեզ մարդկային փառքը! Ես այստեղ նստած եմ իմ գահի վրայ, իսկ թշնամիներս արդէն մոռացել են իմ ոյժը և օղածե պատել են ինձ:

Օրսար-բեգ:—Փորձիր իմ հաւաքմութիւնը, մեծ արքայ: Ես կըզինեմ ամբողջ Քարթալինը, կըյարձակեմ Քութայիսի և Ախալցխայի վրայ, Իմերեթի թագաւորին և Ախալցխի փաշային միմեանցից կըկապեմ թոկով, խուրջինի նման կըզգցեմ նրանց մի փաշանած էջի վրայ և կըբերեմ, կըձգեմ քո շէմբի առաջ: Հրամայիր միայն—և ես կըհարւածեմ Երևանը և մի այժի պարկում քեզ կ'ուղարկեմ սարդարի գուլսը:

Սուլէյման-խան (խորթափանց կերպով նայելով նրա վրայ):—Ժամանակը կըհասնի, և ես կապը կարձակեմ: Դեռ վաղ է: Շահի հրամանով կըթռչի սարդարի գուլսը: Կարա-Իւսուֆ!

Կարա-Իւսուֆ (խոնարհելով):—Հրամայիր, Տէր!

Սուլէյման-խան:—Ստրկական նամակ պատրաստիր՝ Շահին ուղարկելու: Դու ինքդ կըտանես նամակը ընծաների հետ միասին: Օթար-բեգ! Այսօր, մինչև կէսգիշեր, կըճանապարհես Քարթալին: Տանըմէկ օրից յետոյ այստեղ կուղարկես մի բեռը մաքուր ոսկի, երեք բեռը արծաթ և տասներկու ձի, որոնցից առաջինը՝ ձիւնի նման սպիտակ, իսկ վերջինը՝ գիշերայ նման սև, և որ, առաջինից սկսած

Համարես
ամեցի
միասին:

մինչև վերջինը, ամեն մի ձիու երակներն ցանցը երևայ կաշու միջով:

Օքար-բեգ (խոնարհելով):—Բուրբը կըլինի իննե-
րորդ օրը:

Սուլէյման-խան:—Ընտրիք ամենագեղեցիկ աղ-
ջիկներին, որ իմ կողմից ընծայ ուղարկեմ Շահին:
Եւ ինքս պէտք է նրանց հաւանեմ, և քեզ համար
աւելի լաւ կըլինի ծնած չըլինել, եթէ... Սպա-
սիր!... Լսել եմ, դու անշիկ ունիս:

Օքար-բեգ (յուզմունքը ծածկելով, կատակի ձևով):—
Քառասունից աւելի, տէր, —մարգարէի սղորմու-
թեամբ, որ ազատեց մեզ մի կին ունենալուց, թող
օրհնել նրա անունը: Ամենալաւերին ես կըներկա-
յացնեմ քո պայծառ աչքերին:

II.

Զէյնաբ (աւնալով դուռը եւ ծածկոցը իջեցնելով երե-
սին):—Օթար-բէգ, չըմոռանաս Գայեանէին էլ ու-
ղարկելու:

Օքար-բեգ (ցնցելով՝ յետ է քաշում եւ յուզմունքը
ծածկելու համար՝ խոնարհ դուրս է տալիս: Զէյնաբը մօտե-
նում է Սուլէյման-խանի բազմոցին, խոնարհելով՝ համբուրում
է նրա ծունկը, յետոյ բարձրանում եւ նստում է նրա մօտ:
Պատաւ իսասխարը դուրս է գալիս նոյն դռնից եւ կանգնում
է բեմի խորքում, սիւնի մօտ, կարա-իւսուփը եւ Ալ—Բազա-
խը խոնարհում են Զէյնաբի առաջ):

Սուլէյման-խան:—Ո՞ւմ մասին ես ասում, Զէյ-
նաբ:

Զէյնաբ:—Ո՞վ դու Վրաստանի արեգակ, վա-
ղուց է անցել այն անիծած ժամանակը, երբ իմ
աչքերը դեռ չէին տեսել քեզ, և իմ սիրտը դեռ չէր
զսնուում քո ոտների տակ: Դու հիմա թէ իմ հայ-
րենիքն ես, թէ իմ հաւատը և թէ իմ տէրը: Բայց

երբ ես դեռ քոնը չէի—թող անիծւի այդ սև օրերի
յիշատակը,—երբ ես Գիւրջստանի նախկին, անար-
ժան թագաւորի, քո ձեռքով սպանւած այդ անարդ
վախկոտի կինն էի,—ես լաւ ճանաչում էի իմ խո-
րամանկ ժողովրդին: Օ՛, իզուր չէր, որ բոլոր ժա-
մանակ աղաչում էի քեզ—մի խնայիր նրանց արիւ-
նը, ստնակոխ արն և ճնշիր նրանց: Միայն անն է
ուղղում նրանց^{հայրն} սրտերը:

Սուլէյման-խան (անարկու):—Օթար-բէգ, ի՞նչ են
նշանակում թագուհու խօսքերը:

Օքար-բեգ (զուլսը կորցրած):—Չըգիտեմ, տէր:
Թագուհու բարկութիւնը իւր ստրկի վրայ չէ:

Զէյնաբ (արմատարանով):—Բարկութեան արժա-
նի է առիւծը և ոչ թէ աղւէսը: Տէր իմ, նա դեռ չի
կարողացել քեզ խաբել, և ոչ ոք չի կարողանալ՝ քա-
նի դեռ ես կենդանի եմ: Ես գիտեմ, թէ ինչ են
պատրաստում քո դէմ հեռաւոր կամ մօտ տեղերում:
Թող չեմ տայ ոչոքի, որ խաբէ քեզ, և քո ամբողջ
պահակը չի կարող քեզ այնպէս պահպանել, ինչպէս
պահպանում է իմ սէրը: Օթար-բէգ, սուր է քո այն
աղջիկը, որ ծնել էր քո առաջին ամուսնութիւնից.

—Մուխրանի բասօնի աղջկանից, որի գրգամար Ա-
խալքալաքի սարերում դու երկար կուռում էիր մեր
անյաղթ սրի դէմ. սուր է Մարիամից ծնւած աղջի-
կը: (Նայում է նրան լարած ու սուր հայեացքով): Գո
քրիստոնեայ կնոջից՝ Մարիամից, նրանից, որը ըս-
պանեց մեր տիրոջ ձեռքով, քո ամբողջ պաշտպա-
նելու ժամանակ, երբ դու քարշ էիր գալիս Իմերե-
թի արքայազատրի յետևից և նրա գող հօրից
օգնութիւն էիր խնդրում անյաղթ Սուլէյմանի դէմ:
Ո՞ւր է քո այդ աղջիկը, Գայեանէն: Եթէ կարող ես,
ասա—մեռել է:

Օրար-բեգ (ցնցելով՝ բռնում է իւր փեշերից: Գու- նատ, աչքերը լայն բացած՝ լնում է):

Զեյնաբ (հայեացքը չը հեռացնելով նրանից):—Աւելի, աւելի գոճնատուփը, անարգ աղւէս! Նա կենդանի է, ո՞վ դու Վրաստանի արեգակ: Նա իր աղջկան թագ- ցրել է անմատչելի անտառներում, Ախալցխի մօտ: Նա լեռնային շուշանի պէս բացել է, և սա գաղտնի այցելութիւններ անելով՝ զմայլում է նրանով: Մեծ է այս ուրացողի հարեմը,—Օ՛, եթէ նա չըսիրէր կանացի գեղեցկութիւնը, այսքան հեշտութեամբ չէր կոխկռտիլ այն բոլորը, ինչի հաւատում էր,—բայց այդ հարեմում չըկայ Գայեանէն, և մի աղջիկ ան- գամ չըկայ, որ գեղեցկութեամբ հաւասարէր նրան: Օթար-բէգ, քո բոլոր աղջիկները քեզ լինին, միայն Գայեանէին բեր արքայի համար: (Հեղնական ձեռով նայում է Օթար-բէգին, որը կանգնած է գոճնատու- կարա-իւտուփն ու Ալ-Ռազախը չեն հեռացնու: նրանից իրանց գիշատիչ հայեացքը: Սուլէյման-խանը՝ չարագուշակ կերպով աչքերը կկոցելով՝ իւր դիրքով յիշեցնում է յարձակելու պատ- րաստ վագրի: Երկար լուծիւն. իւրարանջիւրը սարում է իւր զգացմունքով):

Սուլէյման-խան:—Օթար-բէգ, ի՞նչ կասես դրա դէմ:

Օրար-բեգ (ինքն իրան տիրապետելով եւ պարզամիտ ու բարեպիտ կերպով):—Եթէ միայն դրանումն է իմ յանցանքը, ապա ուրեմն ես մեղաւոր չեմ: Գայեա- նէին ես մեծացրել եմ քեզ համար և ուզում էի բե- րել քո ոտքերի տակ, ինչպէս քո ստրկի ամենալաւ նւէրը:

Զեյնաբ (ցնցելով, զարմացած, ախմայ):—Ի՞նչպէս, դու... (Ինքն իրան տիրապետելով): Վաղուց պէտք էր այդպէս:

Սուլէյման-խան:—Քանի տարեկան է նա:

Օրար-բեգ:—Տասնըվեց:

Զեյնաբ:—Տասնութ:

Օրար-բեգ (շփոթւելով):—Կարելի է, ո՞վ թագուհի: Ես իմ տարիքը չըգիտեմ, սրտեղից պիտի յիշեմ մի որ և է աղջկայ տարիք: Բայց նա տեսքից դեռ այն- քան մատղաշ է երևում, որ ես քո բարկութիւնից էի վախենում, հօգը արքայ, քեզ անարժան ընծայի համար:

Սուլէյման-խան (զլուխը շարժելով):—Ինչպէս խո- րամանկ ես դու, քարթալինցի:

Օրար-բեգ:—Ո՞վ դու մեծ սրտագէտ, ի՞նչ է իմ խորամանկութիւնը քո իմաստութեան առաջ: Ճըշ- մարիտ է, առաջին տարիները ես կոխ էի մղում քո դէմ. խաւարը այն ժամանակ ծածկել էր իմ աչ- քերը: Բայց մն չէի, որ Գիւրջստանի տիրապետող- ներից և իշխաններից առաջինը եկայ քո բարձր շէմքը և բաց գլուխս դրի կոճղի վրայ: Ո՞վ բերաւ իր հետ նաև Մուխրանի բատօնին կամ Յիցա իշխա- նին և ըմբոստ Սմբատին ու լեռնային ամբուլթիւն- ների բազմաթիւ իշխաններին: Երեք օր՝ սոված ծա- բաւ՝ մենք ընկած էինք քո շէմքի առաջ և խոնար- հութեամբ սպասում էինք մահուան: Գու զթացիր մեզ, և ես՝ քո կամքի համաձայն՝ ընդունեցի յազ- թական իսլամը: Այդ ժամանակից անցել է անս մօտ 20 տարի: Յիշիր, ո՞վ դու Ալլահի սուր, ո՞վ է ինձանից աւելի հաւատարիմ ծառայում քեզ: Մուխ- րանի բատօնը փախաւ Իմերեթ, Յիցան մեռաւ, իսկ նենգամիտ Սմբատը միացել է անհաւատարիմ Օրբէլեանի հետ և թափառում է Եալգուջայի սա- բերում՝ արշաւանքներ գործելով քո հաւատարիմ ծառաների դէմ, ինչպէս յովազը՝ գառների վրայ:

Նրանց մօտ են փախչում այն քրիստոնեաները, որոնք՝ իմ կատաղութիւնից սարսափելով՝ առերեսու Իսլամն էին ընդունել: Նրանց մօտ պատուպարել են այն քահանաներն ու վարդապետները, որոնք խուսափել էին իմ ձեռքից: Այդ բոլորից յետոյ մի թէ քո առաջ կը կեղծէի աղջկաս համար, երբ իմ հոգին, իմ սնուրը, իմ ոյժը դրել եմ քո ոտքի տակ:

Ձեղնար: Ստրուկը իր տիրոջը արած ծառայութիւններն է հաշուում: Դու ի՞նչ ես: Թագաւորի ոտքի տակի հողը, ուրիշ ոչինչ: Ի՞նչ է քո ոյժը մեր արաբական զինւորների և մեր զգըլբաշների հետ համեմատած: Կամ դեռ շարունակում ես կարծել, թէ ծառայում ես քո այն վրացու ծնունդին, որին դուք, իշխաններդ, դողացնում էիք ձեր ըմբոստութեամբ և գահի վրայ նրան պահում էիք միայն այն պատճառով, որ Ամիլխաւարը վախենում էր, թէ մի գուցէ նրա տեղը Օրբէլեանը նստի, Օրբէլեանը վախենում էր Սմբատից, Սմբատը՝ Յիցայից: Դուք ձեր գիշատիչ ատամներով՝ գայլերի նման՝ դանազան կողմեր էիք քարշ տալիս արքայական սեղանի ծածկոցը, որի վրայ՝ տիկնի նման՝ նստած էր ձեր փոքրիկ թագաւորը: Սուլէյման թագաւորը տրորեց ձեզ իբ մի շնչով. նրա սրի շառաչիւնից թռչում էին ձեր գլուխները՝ յիմար ոչխարների գլուխների նման: Եւ թող իրանց գլուխները պահպանեն նրանք, որոնք մինչև հիմա դեռ պահպանել են: Ողորմած է Սուլէյման թագաւորը: Եթէ նա ինձ լսած լինէր, իշխաններն ու ազնւորները, արաբ վերակացուների մտրակների հարւածների տակ, վաղուց վարելիս կըլինէին հողը: Իսկ դու, որ հարեմի համար քո խելոճը ծախեցիր, աղաչում էիր միայն, որ բեզ թոյլ տան զինի խմելու: Դու չըզկտէիր, թէ ինչը գերա-

դասեմ—հարեմը՝ գինուն, թէ՞ գինին՝ հարեմին: Եւ ինչպէս ագահ շուն, թախանձելով ձեռք բերիր թէ մէկը և թէ միւսը: Ի՞նչով ես դու հպարտանում: Նրանով, որ դու, արեցնող և անառակ, վախենալով, որ կեանքից և յարգանքից կըզրկես՝ սողում ես անյաղթի ոտների մօտ: Լաւ պահապան ես Իսլամի, գինով արբած:

Օրաւ-բեգ (աշխատելով կտակ անել):—Ծերացել եմ, իմ տիրուհի: Գինին տաքացնում է գլուխս և ոյժ է տալիս բազկիս, ի փառս Իսլամի: Ես այսպիսի չափ ունիմ—որքան խմեմ, երկու անգամ աւելի պիտի թափեմ անհաւատների արիւնը: Կարելի է մարգարէի կշեռքի իմ նժարը նրանով ծանրակշռէ, խաղաղութիւն նրան և օրհնութիւն:

Սուլէյման-խան:—Դու ծիծաղում, ես, Օթարբեգ:

Օրաւ-բեգ:—Ծիծաղում եմ, տէր: Միայն շներն ու չարագործները չեն ծիծաղում, իսկ մաքրասիրտ մարդը միշտ ժպիտով ուրախացնում է իր տիրոջ սիրտը: Եւ ինչի՞ պէտք է ես տխրեմ: Մեր ճակատագիրը գրած է երկնքում, նրան չի կարելի փոխել: Եթէ ինձ վիճակւած է զոհ գնալ քո կամ թագուհու բարկութեանը—ես նոյն ժպիտով կըմեռնեմ, որովհետեւ իմ խիղճը մաքուր է քո առաջ: (Արիաբար նայում է նրանց աչքերի մէջ: Լռութիւն):

Սուլէյման-խան (վերկենալով):—Կատարիր իմ հրամանները: (Աչքերը պստղացնելով): Եւ առանց խաղախութիւնների: Կարա-Իւսուֆ!... Այսօր էլի իմ ականջին զանգի ձայն հասաւ—նա ինձ ձանձրացրել է: Գնա և իմ կողմից ասա՝ Վրաստանի Կաթողիկոսին—ես յետ եմ առնում՝ Միօնում, Անչիխաթում և ամբողջ Թիֆլիսում զանգահարելու թողութիւնը:

1002
6039

Թող առանց զանգահարութեան աղօթեն: Դա էլ նրանց բաւական է:

Կարա-իւտուծ:—Նա դաշնագիրը մատնանիչ կանէ, տէր: Վաղը նրանց Զատիկն է:

Սուրբյման-խան:—Մարգարէն ասել է—Իսրամը քանդում է բոլոր դաշնագրերը և փոխում է սրտերը: Ասան նրան, եթէ կրկին անգամ այդ զանգի ձայնը ախտնջիս հասնէ, կըհրամայեմ, որ նրանց զանգակներին թնդանօթներ թափեն, իսկ եկեղեցիները ախտոներ կըդարձնեմ, ինչպէս Մեթեխի եկեղեցին վառօղի պահեստատեղ եմ դարձրել: (Կարա-իւտուծը խորը զլուխ է տալիս և գնում):

Օրար-բեգ:—Բայց ինչի՞ ես յետաձգում, մեծ արքայ: Թոյլ տուր ինձ իմ չափարներով անյապաղ ժողովեմ բոլոր զանգակները և բերել տամ այստեղ—բերդը:

Ձեյնաբ:—Մի հոգա թիֆլիսի զանգակներ ի մասին, Օթար-բեգ: Մենք այդ գործը՝ առանց քեզ էլ կարող ենք անել: Դուցէ նրանք դեռ անհանգրստացնում են քո ախանջները և արթնացնում են քո մէջ սոյն, ինչ որ ուզում ես մոռանար:

Օրար-բեգ (կրկին զունատեց և ցնցեց զլուսը):—Ո՛հ, իմ տիրուհի: Ա՛յն, ինչ որ մոռացած է, մեռել է և նրան արթնացնել չըկարողացան նոյն իսկ հեկեկանքներն ու աղբբասնքները, ո՛ւր մնաց թէ պըղընձէ կաթսաների ձայնը:

Սուրբյման-խան:—Արբ իմ յետեից, Ա՛լ-Րազախ: (Գնում է, Ա՛լ-Րազախն ու թիկնապանները նրա յետեից):

|||.

Ձեյնաբ (Օթար-բեգին):—Սպասիր, Օթար-բեգ: Թէ դու շտապում ես Օրբէլեանի խնջոյքին: Նա, ասում են, իր խմբով թափառում է այս կողմերում:

Օրար-բեգ:—Ես մտածել անգամ չեմ ուզում դաւաճանների մասին, իմ թագուհի:

Ձեյնաբ:—Սակայն դու մտածում ես քո մասին:

Օրար-բեգ:—Ես դաւաճան չեմ: Ի՞նչով կարող եմ քեզ հաւատացնել, որ ես հաւատարիմ եմ:

Ձեյնաբ:—Ո՞ւմ:

Օրար-բեգ:—Իմ տիրոջը և քեզ:

Ձեյնաբ:—Նոյն իսկ երկուսիս:

Օրար-բեգ (չըհասկանալն է դնում):—Թագաւորն ու իմ թագուհին ինձ համար անբաժան են: (Յանկարծակի): Ես սոյն պաւաճառով էի ուշացնում Գայեանէին բերելու Սուլէյման թագաւորի մօտ, որ քեզ բարի էի ցանկանում, իմ թագուհի: Մենք, ծեր մարդիկս, թուութիւն ունինք դէպի մատղաշ գեղեցիկութիւնը: Բայց դու ինքդ մատնանիչ արբիք նըրան, ապա ուրեմն մի մեղադրիր ինձ:

Ձեյնաբ:—Դու իմ մասին ես հոգացել: Ծնորհակալ եմ քեզանից, իմ վաղեմի ծառայ: Իսկ ես մտածում էի, թէ քո առաջայ իշխանական պատել մնացորդն է խօսացել քո մէջ: Ձէ որ Գայեանէն քո միակ աղջիկն է:

Օրար-բեգ:—Ո՛հ, իմ թագուհի...

Ձեյնաբ:—Գիտեմ: Նրանց մասին չէ խօսքս: Այլ Մարիամից, Մուխրանի բառօնի աղջկանից: Միակն է:

Օրար-բեգ (զորացող ձայնով):—Միակն է!...

Ձեյնար:—Պատմիր նրա մասին: Նա բարձրահասակ և վայելչակազմ է:

Օրսար-բեգ:—Վայելչակազմ... և բարձրահասակ:

Ձեյնար:—Ես յիշում եմ նրա աչքերը:

Օրսար-բեգ:—Օ՛, նրա աչքերը... Ո՛չ, աչքերը գեղեցիկ չեն, իմ թագուհի:

Ձեյնար:—Սուտ ես խօսում: (Օթար-բեգը խոնարհում է), Նրա մայրը այնպիսի աչքեր ունէր, որոնց նմանը դու չես գտնիլ քո ամբողջ հարեմում:

Օրսար-բեգ:—Հայրը չի կարող իր աղջկայ գեղեցկութեան մասին դատել, իմ թագուհի: Նա անվեհեր և... (գժւարութեամբ) հպարտ բնավորութիւն ունի... Սիրում է որսորդութիւն և գազանների յետեից արշաւում է չրվարժեցրած ձիու վրայ—քամուց էլ արագ: Ես վախենում եմ. մի՞թէ այդպիսի բնավորութիւնը հաճելի կըլինի արքայից-արքային: (Աղաչական դէմքով նայում է Ձեյնարին):

Ձեյնար (հայեացքը ջրնուայնելով նրանից):—Արքայից արքան կըզսպէ նրա բնավորութիւնը: Երագի նման յիշում եմ—մօտ քսան տարի սրանից առաջ նախկին թագաւոր և իմ ամուսին Թէյմուրազը իր երեխային ցոյց էր տալիս քեզ և ասում էր—Օթար, սրա համար հարսնացու ծնիր: Թիւրևս դու գերագասէիր Գայեանէին տալ փոքրիկ վրաստանի թագածառանգին՝ քան աշխարհքը տիրապետողի հարեմն ուղարկել:

Օրսար-բեգ (մոայլ դէմքով, աչքերով զննւթիւն աղերսելով նրանից):—Մենք բոլորս Ալլահի և նրա սուերի ստրուկն ենք երկրիս վրայ:

Ձեյնար:—Ճշմարտապէս ազատ վրացու պատասխան է:

Օրսար-բեգ:—Դու փորձում ես ինձ, իմ թագուհի: Բայց եթէ թանկ է քեզ համար քո սպանւած որդու յիշատակը...

Ձեյնար (ստոնութեամբ):—Ի՞նչով ես դու ինձանից լաւ: Ի՞նչի իմ որդին քնած է գերեզմանում փոխանակ վրաստանում թագաւորելու, իսկ քո աղջիկը ապրում է ազատ և շնչում է հայրենի օդում: Ես շուտով մոռացայ որդուս, դու էլ շուտով կըմոռանաս քո աղջկան: Եւ քեզ համար հեշտ է մոռանալ: Քո տունը լի է կանանցով, հարձերով և ստրուկուհիներով. գինի, ուրախութիւն, պատիւ... Եւ դու պէտք է Ծանի տարփուհու հայրը լինես—որպիսի պատիւ ուղղահաւատ վրացու համար: Իսկ եթէ նա կարողանայ հաճոյանալ և շահի ստուած արիւնը տաքացնել, էլ ո՞վ կըհամարձակի քեզ դիպչել: Դու գոհ չես ճակատագրից և ինձանից, Օթար-բեգ: Ետտով քո աղջկան բեր այստեղ: Դու օգնեցիր մեզ մի քրիստոնեայ ժողովուրդ դնելու շահի ոտների մօտ. մենք կըվարձատրենք քեզ—մենք նրա ոտների մօտ կըդնենք քո սիրեցեալ աղջկան: Իսկ իմ որդին գերեզմանումն է, և ես մոռացել եմ նրան: Ո՞րքան զօրք ունես դու Գորի:

Օրսար-բեգ:—Հինգ հազար ձիաւոր:

Ձեյնար:—Նրանց մէջ շատ վրացի կայ:

Օրսար-բեգ:—Հասարակ ձիաւորները համարեա բոլորը վրացի են: Արարներն ու պարսիկները վաշտերի գլխաւորներ են:

Ձեյնար:—Դու երաշխաւոր ես նրանց հաւատարմութեան համար:

Օրսար-բեգ:—Գլխովս, իմ թագուհի: Նրանք ուրիշ գնալու տեղ չունեն:

Ձեյնար:—Իսկ Իմերեթը:

Օրար-բեգ:—Այնտեղ թագաւորում է Ախալցխի
 փաշան: Ի՞նչով են թուրքերը պարսիկներին լաւ...
 (սծափելով): Այսինքն վրացիներին համար, սարուկ
 բրխտոնեաների համար... Թող նրանք անիծեալ
 սրենիներին հետ միասին փուխն շահի ոտներին տակ:

Ձեյնաբ: (Թագնելով իր հաճոյքը):—Վատ ես կեղ-
 ծում, քաջ Օթար-բեգ: Բայց լաւ ես շողորթում:
 Միայն դա է, որ քեզ փրկում է: Գնա՛ խաղաղու-
 թեամբ, Օթար-բեգ, ես չեմ մոռանալ քեզ: Խմիր,
 գգւիր քո կանանց և ծառայիր մեզ, ինչպէս հաւա-
 տարիմ շուն: Էլ ի՞նչ ես ուզում, Օթար-բեգ!

Օրար-բեգ:—Երկար օրեր եմ մաղթում քեզ, իմ
 թագուհի: (Գնում է՝ զուլսը կախած):

IV.

Ձեյնաբ (Իսախարին):—Իսսախար! Միթէ սա
 անվհեհեր Օթարն է, թէյմուրազ թագաւորի աջ
 ձեռքը, Վրաստանի աւիւժը:

Իսաախար (Խեղտած եւ ծնշւած ձայնով: Խորը եւ
 կենտրոնացած հայեացքով):—Քանի որ ռազմիկ նժոյգը
 բեռնւած է լինում ուղտի նման, նա չի կարողանում
 արշաւել: Վայր գցիր նրանից նախատինքրի այդ
 բեռները, և նա կըսկսէ խաղալ քո տակը:

Ձեյնաբ:—Նա ինքն է՛ առանց ընդդիմութեան՝
 տալիս իր աջկան: Նա ինքն է՛ առաջարկում հինա-
 ւուրց տաճարներից զանգակները պոկել, այն տա-
 ճարներից, որտեղ ինքը մկրտւել, պսակւել է: Ես
 անարգում էի նրան, իսկ նա, ինչպէս մի վախկոտ
 քերձէ՛ մտրակի հարւածների տակ, իմ ոտքերի փո-
 շին է լիզում, կաղկանձում, պոչը խաղաղացնում,
 գալարում: Եւ դա Օթարն է: Նա ի՞նչ նիզակակից
 է նրա համար: Նա ի՞նչ նեցուկ է... Նա կըմատնէ
 մեզ, Իսաախար, կըմատնէ:

Իսաախար (զուլսը շարժելով):—Ո՛չ, եթէ գնայ—
 չի մատնիլ:

Ձեյնաբ:—Ամեն բան մեռել է նրա մէջ՝ բացի
 արբեցողութիւնից, անառակութիւնից և փառքի
 ծարաւից: Մտրկութիւնը ոչնչացրել է նրա մէջ սի-
 բոյ զգացմունքը: Միթէ ամբողջ Վրաստանը այդ-
 պէս է դառել:

Իսաախար:—Լսել ես, թագուհի. Սուլէյման-խանը
 հրամայել էր մեչիդ շինել Սէյդարադում: Ժողովուրդը
 վրայ վազեց, որմնադիրներին կոտորեց և պատրաս-
 տած բարը ջուրը թափեց: Պարսիկները դեռ չէին հա-
 սել բերդից, երբ ամեն բան վերջացաւ, և ժողովուրդը
 ցրւեց: Հիմա այդ անիծեալները վազվզում են քա-
 դարում և բռնում են թէ՛ անմեղներին և թէ՛ մեղա-
 ւորներին, և տանում են Կարա-Իւսուֆի մօտ: Հա-
 ըուտները կաշառքով մի կերպ գլուխները ազատում
 են այդ ազան շնից, իսկ չքաւորներին չլիստում
 են, եթէ նրանք չեն փոխում իրանց հաւատը:

Ձեյնաբ (յառ հայեացքով):—Ո՞վքեր են այդ
 մարդիկ:

Իսաախար:—Շրջակայ գիւղացիները, հովիւները,
 հայ արհեստաւորները, այգեպանները, համբարները—
 էլ սփ գիտէ. մի խօսքով՝ ժողովուրդը:

Ձեյնաբ (անձկալի):—Իսսախար, այլեւ չեմ կա-
 բող յապաղել: Իմաց տուր Անանիային—Թող նրան
 բերէ Օթարի մօտ—Գօրի: Ես պէտք է տեսնեմ
 նրան, իմ ապաւէնին, իմ սրտի արեանը, Աստծոյ
 գինւորին, Վրաստանի փրկութեանը:

Իսաախար:—Ժամանակ է, ժամանակ:

Ձեյնաբ:—Քսան տարի է, Իսսախար: Ինչպէս
 նա ձեռկուում և լալիս էր և չէր ուզում Անանիային
 գնալ այն անիծեալ գիշերը: Կրժքիցս պոկեցի նրան

—Լ քսան տարի չէի համարձակուում նայել նրա վրայ... Օ՛, եթէ այս գազանը իմանար նրա մասին... Ժամանակ է! Ժամանակ է, Իսսախար! Իմաց տուր Անանիային, թող մեր երեխաներին բերէ Օթարի մօտ: Ես այնտեղ կըլինեմ: Եւ եթէ հզօր Օթարի մէջ իսպառ չի մեռել ամեն բան, նրա ոտնեւրը կընկնի և նրանուում կարթնանայ նրա ուղղակիան ոգին ու նա կըմարտնչէ Աստուծոյ, հայրենիքի և իւր երիտասարդ թագաւորի համար!

Իսսախար:—Կամաց! որքան մօտ են լինում որոտ ու կայծակը, այնքան աւելի խորն է տիրում անդորրութիւնը: Որքան մօտ լինի ժամը, այնքան սակաւ պէտք է լինի խօսքը: (Գլուխը բարձրացնում է): Լուսինը պայծառ փայլում է, բայց Մեթեխի յետեւից ամպ է երևում: Քամին էլ նստել է: Լսում ես, ինչպիսի անդորրութիւն է: Այս գիշեր որոտ ու կայծակ պէտք է լինեն:

Ձեյնաբ:—Թող շուտ գայ այդ գիշերը: Ահեղ, սոսկալի գիշերը՝ ամբողջովին Աստուծոյ բարկութեան շանթերով բռնւած: (Գուռը բացում է, Սուլէյման-խանը երևում է դռան մէջ, Իսսախարը կրկին անցնում է բեմի խորքը: Ձէյնաբը կանգնած է՝ լուսնի շողերով լուսաւորւած):

V.

Սուլէյման-խան:—Այդ դժու ես, Ձէյնաբ:

Ձեյնաբ:—Ես եմ, աէր իմ:

Սուլէյման-խան:—Օղը արձձի պէս ծանրացել է: Օթար-բէգը գնացել է:

Ձեյնաբ:—Գնացել է, Տէր:

Սուլէյման-խան (Նստում է ծախտի վրայ: Ձէյնաբը կանգնած է նրա առջ: Խորրում Իսսախարը):—Ձէյնաբ,

այլևս նրան չեմ հաւատում: Ես հրամայեցի Ալ-Տազախին, որ քեզ համար ձիեր և ուղեկիցներ պատրաստի ունենայ: Դու պիտի գնաս նրա յետեւից: Ձէյնաբ! նայիր հարիւրաւոր աչքերով, լսիր հարիւրաւոր ականջներով: Ամեն բան իմացիր: (Մտածութեան մէջ է ընկնում):

Ձեյնաբ (Սուլէյմանի ոտքերի մօտ):—Կիմանամ, իմ թագաւոր! Ես չըկարողանամ իմանալ: Մի՞թէ իմ սիրտը ինձ աւելի շուտ չի ասի՞ քան կըլսեն իմ ականջները կամ կըտեսնեն աչքերս:

Սուլէյման-խան:—Գիշերը անկողնիս շուրջը ինչ որ ձայներ են պտտւում: Աստղերը խաւարում են, երբ նայում եմ նրանց վրայ:

Ձեյնաբ (լարւած լուս է):—Աստղերը խաւարում են: Իսկ ինձ համար նրանք աւելի պայծառ ու աւելի պարզ են փայլում: Ես իմ մէջ քո հոգին եմ կրում, ես քեզ համար չեմ վախենում:

Սուլէյման-խան:—Գնա՛ Օթար-բէգի յետեւից: Եւ հէնց որ լսես, թէ նա յարարերութիւն ունի Եաղրուշայի լեռների ապստամբների կամ Իմերեթի թագաւորի կամ Ախալցխի հետ, կամ Երևանի սարգարի հետ,—իսկոյն հրամայիր մորթել նրան քո աչքի առաջ և գլուխը ինձ ուղարկիր:

Ձեյնաբ (դժարութեամբ ծագնելով ուրախութիւնը):—Իմ ամբողջ երջանկութիւնը, հոգոյս թագաւոր, քեզ ծառայելն է, մօտ լինեմ թէ հեռու: Իսկ իմ պարզեւր քո սիրալիր հայեացքն է, քո ժպիտը և հանգստութիւնը!

Սուլէյման-խան:—Ո՛վ հաւատում է կնոջը, նա ինքը կտրում է այն ձիւղը, որի վրայ նստած է: Բայց ես քեզ հաւատում եմ, որովհետեւ... եթէ ես կորչեմ, դու էլ կըկորչես:

Ձեյնաբ:—Ի՞նչի համար ապրեմ՝ առանց քեզ իմ հոգու լոյս:

Սուլէյման-խան:—Քո գեղեցկութիւնը հիմա անշնչան ժամանակի գեղեցկութիւն է, նա չի կարող պաշտպանել քեզ... Քեզ ատում են Գիւրջատանում, այդ պատճառով ես հաւատում եմ քեզ:

Ձեյնաբ:—Ինձ համար վախենալուց չէ, որ քեզ պահպանում եմ: Երբ Սողանլուխի ճակատամարտից յետոյ՝ դու մտեցար Թիֆլիսին, ես կարող էի փախչել Իմերեթ, Մինգրելի, Գուրիա: Ինքը Մոսկովի Թագաւորը այն ժամանակ խոստացել էր ինձ իր օգնութիւնը: Բայց իմ սիրտը լի էր քո համբաւով, ես տեսնում էի քեզ երազներիս մէջ—և ես՝ ծնկաչոք քո ձիու առաջ՝ մատուցի քեզ բանալիները: Իշխանութեան և մահւան փայլը պսակում էր քո ճակատը: Երբ դու թեքեցիր դէպի ինձ—կայծակնահար եղաւ իմ կուրծքը: Քո առաջ անապատի առիւծն է կանգնած,—հնչում էր իմ մէջ: Նա ամենքին նւաճել է,—քո սիրտը պիտի դիմանայ նրա հայեացքին: Եւ ես քեզ տւի իմ հաւատը, խորհուրդները, կեանքը, հոգին և մարմինը: Թեքած սնարիդ վրայ՝ գիշերները ես պահպանում էի քեզ: Քո բարկութիւնն ու կործանումները ես ուզում էի նրանց դէմ, որոնք երբեմն ինձ մեծացրել ու փայփայել են և զրուխ են խոնարհեցրել իմ առաջ: Լինելով թագաւորի աղջիկ և կին՝ ես ծառայել եմ քեզ՝ սարկուհու նման. իսկ դու գիտես ինձ, մահւան երկիւղ չըկայ իմ մէջ, և իմ երակները մէջ հոտում է հոգարտ արին: Դու ինքդ հասկացար այդ, երբ քո կերբը դէպի ինձ պաղեց—թոյլ տւիք ինձ, որ խորհրդակից լինիմ քեզ, մասնակից լինեմ քո գահին և բազմեմ նրա վրայ քեզ հետ միասին: Ասկայն ի՞նչ է ինձ

համար իշխանութիւնը: (Խանդավառ): Ամեն բան կըտայի, որ, ինչպէս առաջ, թագցնէիր ինձ մարդկային հայեացքից, տանջէիր ինձ խանդովդ, ենթարկէիր քո ներքիններին: Կամ եւ չեո էլի գեղեցիկ չեմ: Չեմ կարողանում քեզ տալ այն բաւականութիւնները, որոնք տալիս են քո տարփուհիները! (խոնարհութեամբ): Բայց դու այդպէս ցանկացար—և ես խոնարհեցի քո առաջ: Ես ինքս սկսեցի ընտրել քո հաճոյքին բաւականութիւն տուողներին: Երկրիս վրայ քեզ շրջապատեցի դրախտի հիւրիներով: Միայն թէ դու հանգստանաս և զւարճանաս, ես... ես... Օ՛, ամեն մի գիշերայ քո բաւականութիւնները ինձ համար մահ են եղել! Մահ!... Դուք, տղամարդիկդ, գիտէք միայն զւարճանալ—մի թէ դուք գիտէք, թէ ի՞նչ է նշանակում սիրել:

Սուլէյման-խան:—Դու գեո գեղեցիկ ես, երբ զայրանում ես:

Ձեյնաբ:—Ո՛չ, ես գեո գեղեցիկ եմ, որովհետեւ սիրում եմ քեզ, ուզում եմ ծառայել քեզ... սողալ քո ոտքերի առաջ և տիրել քո հոգուն: (Խոնարհում է դէպի նա):

Սուլէյման-խան:—Ինձ դուր եկան երեկւայ սարկուհու հէքեաթները: Ուղարկիր նրան ինձ մօտ:

Ձեյնաբ:—Մինգրելիի իշխանի ընծան, Ռուքմայային:

Սուլէյման-խան:—Ես չեմ յիշում նրանց անունները: Բեր նւագարանդ: Մի քիչ հովացաւ օդը: Կարելի է ես քնեմ՝ լսելով նրա պատմութիւնները և քո մեղմ երաժշտութիւնը: Ես վաղուց է, որ չեմ քնում:

Ձեյնաբ (համբուրելով նրա ձեռքը):—Գալիս եմ,

իմ թագաւոր: (Գնում է նրա ետեւից իսսախարը: Հակառակ կողմից մտնում է կարա-իւսուֆը):

VI.

Կարա-իւսուֆ:—Տէր իմ, կաթողիկոսը սուրհանդակներով հրաման է ուղարկել քահանաներին և վարդապետներին, որ զանգակները չը զարնեն:

Սուլէյման-խան:—Պահապաններն իրանց տեղերն են:

Կարա-իւսուֆ:—Տեղերն են, տէր իմ:

Սուլէյման-խան:—Գիշերապահ ճիւղերները ուղարկած են:

Կարա-իւսուֆ:—Ուղարկւած են: Դարբասները փակած են, և թնդանօթները Մեթեխից ուղղւած են դէպի լեռներն ու քաղաքը:

Սուլէյման-խան:—Մեչիդը քանդոզներից շատերն են բռնւած:

Կարա-իւսուֆ:—Ի փառս Ալլահի, քսանօթ մարդու կողերի ոսկորներից եւ կախել ամբողջի պատերից: Յիսուն մարդու գլխատել եմ և զիակները ձգել աղբակոյտների մէջ: Երեսունըվեց հոգու հէնց նոր բերին:

Սուլէյման-խան:—Վաղը առաւօտեան գլխատիր նրանց մէջգանում և յայտնի բողոքողին իմ հրամանը, որ բոլոր բնակիչները իրանց մէջքերի վրայ բերեն մի-մի տաշած քար՝ մէկ ու կէս կանգուն երկարութեամբ, լայնութեամբ և հաստութեամբ ու դարսեն նրանց կործանած մեչիդի տեղը: Եօթնօր ժամանակ սուր նրանց:

Կարա-իւսուֆ:—Փնօք արդարակշիռ դատաստանիդ!

Սուլէյման-խան:—Օթար-բէզը ճանապարհւել է:

Կարա-իւսուֆ:—Հէնց այս բողոքի ամբողջի դռները փակեցին նրա յետեւից:

Սուլէյման-խան:—Երեք օրից յետոյ թագուհուն ուղարկում եմ նրա յետեւից: Իւսուֆ! Շուրջս դաւաճանութեան հէա է փչում: (Կարա-իւսուֆը ցնցւում է, եւ նրա դէմքը փոխւում է): Ալ-Քադախը պէտք է նրա հետ գնայ:

Կարա-իւսուֆ:—Ալ-Քադախը հաւատարիմ է, բայց յիմար է: Թագուհին խելացի է: Թող Ասուած բազմացնէ նրա կեանքի օրերը:

Սուլէյման-խան:—Ի՞նչ ես ուզում ասել:

Կարա-իւսուֆ:—Նա կըկարդայ բոլորը, ինչ որ Օթար-բէզի հոգու մէջ և նրա շուրջը լինի:

Սուլէյման-խան:—Իսկ յետոյ:

Կարա-իւսուֆ (կռնալով):—Հերմէսի աչքը, այդպիսի գործի համար ես կուղարկէի սիրեցեալ կնոջս, բայց նրա համար օգնականուհի կընշանակէի այնպիսիներից մէկին, որոնք ուզում են սիրելի դաւնալ: Ոսկին ճանաչում են փորձաքարով, կինը՝ կնոջով, իմաստութեան աղբիւր:

Սուլէյման-խան (սուր կերպով նայում է իւսուֆին):—Գնա: Լաւ խորհուրդ ես տալիս:

Կարա-իւսուֆ (Սուլէյմանի ոտների մօտ գետնը համարելով):—Թող մեծանայ քո սուտերը, Գէստօնի որդի! (Գնում է: Ներս է մտնում Զէյնաբը՝ բերելով Ռուբայային. նրանց յետեւից—Իսսախարը):

VII.

Զէյնաբ:—Արբի, քո երջանկութեան գիշերը հասել է, Ռուքնյա!

Ռուբայա (երկիւղից դողալով):—Մեր գլխի տէրը խիստ և անարկու է: Ես վախնում եմ...

Պէջնաբ (տանելով նրան կիսապառկած Սուլէյմանի մօտ):—*Սոնարհւելիր մեր տիրոջ ոտներէր առաջ, գեղանի ազջիկ, և նրա համար հէքիաթ սասն:* (Սուլէյմանին): Քո պայծառափայլ զէմքի ճառագայթը դարձըրու զէպի նա, արքաների նւաճող: Վարդի կոկոնը նրան է սպասում, որ բանայ իր անուշաբոյբ թերթիկները: (Հեռանում է զէպի պատշգամբը, նստում է սինի մօտ, ստերում: Իսսախարը թառը տալիս է նրան և նստում է նրա մօտ ու գրկում իր ծնկները: Սուլէյմանը յետ է քցում Ռուբայայի ծածկոցը և խաղում է նրա մազերով: Ռուբայը Սուլէյմանի ոտների մօտ է. նրա ձայնը դողում է գեղեցիկ զէմքը գունատել է երկիւղից: Աչքերը շողշողում են):

Սուլէյման:—Ո՞ր տեղացի ևս դու:

Ռուբայա:—Չըզիտեմ, տէր իմ: Յիշում եմ, դեռահաս ազջիկ էի, որ ինձ բերին Մինգրելի: Ծովով բերին: Յետոյ ևս մեծացայ այնտեղ, լեռներում, ծովի մօտ:

Սուլէյման-խան:—Ո՞վ է սովորեցրել քեզ այդ պատմութիւնները:

Ռուբայա:—Պառաւ կանայք: Նրանք ինձ սովորեցրել են նաև երգել ու պարել: Ես բոլորը սովորել եմ, որ հաճոյանամ քեզ, տէր իմ: Հրամայիր, ևս կը պատմեմ քեզ ծովերի արքայ՝ Հողմի և Մինգրելիի արքայադստրի սիրոյ մասին.

Սուլէյման-խան:—Ասա:

(Չէնաբը սկսում է նւագել մի քնքոյշ և կրակոտ մեղեդի արեւելեան ոգով):

Ռուբայա:—Գուրիայի թագաւորը մի աղջիկ ունէր, այնպէս գեղեցիկ, որ սարբրի ձիւնը նրա ճերմակ զէմքի մօտ կապտին էր տալիս, ագռաւի թևը նրա ծամերի մօտ մոխրագոյն էր թւում, իսկ նուան ծաղիկը գեղնում էր նրա ծիրանագեղ շուր-

թերի մօտ: Երբ նա կռանում էր փշալից մորենու վրայ, նա վարդերով էր ծածկւում: Երբ ամառայ տօթին նա լողանում էր ծովում, ալիքները բուրում էին, ինչպէս յամբար ու նարդոս: Տղամարդու հայեացք չէր դիպել նրա զէմքին. հարիւր եռաչեայ և երկու հարիւր միաչեայ հսկաների պահապան էր դրել ահարկու հայրը: Բայց գեփիււը իր հովով թարմացնում էր նրա թշերը և թոչում էր Կաֆ-Դաղի գագաթը և նրա գեղեցիկութեան մասին պատմում էր Իրան-Կարային, բոլոր հողմերի արքային, նաւերի հօբ կործանիչին: Եւ սէրը բորբոքեց նրա հսկայ կրճըւմ: Բարձրացաւ Հողմ-արքան իր սև թևերի վրայ և սրաբշաւ գնաց զէպի ծովը: Եւ սչ մի նաւ այդ գիշեր չը հասաւ ծովի ափը: Դարաւոր կաղնիներով և մայրենիներով դուրս թափեց Հողմը պահապան դերի աչքերը, կուրացրեց նրանց աւագով ու քարերով, արքայադստրի պալատի կտուրը պոկեց, լուսաւորեց նրան իր թևերի փայլակով և... մարաւ հրճանքից ու կրքից. արքայադուստրը քնած էր՝ չը տեսնւած, հրաշալի թռչունների փետուրներից շինած անկողնում: (Կրքոտ, սկսում է գուրգուրել Սուլէյմանին, աւելի և աւելի համարձակ): Մազերի մետաքսեայ, սևաթոյր ալիքները ծածկում էին նրա մարգարտեայ մարմինը: Նրա շնչից լեռնային անուշահոտ խոտերի բուրմունք էր փչում: Եւ կրքից հառաչեց գեղեցիկ Հողմ-արքան, արքայադստրի ծամերը ծածանւեցին, և տեսաւ Հողմ-արքան... (Լսում է զանգակի պարզ բայց երկոտ ու դողոջուն հարւածի մի ձայն: Սուլէյմանը բարձրանում է անկողնում՝ յենւելով մի թևի վրայ: Ռուբայան երկիւղով սեղմում է Սուլէյմանի ոտներին: Նրա զէմքին կատաղի բարկւածին):

Սուլէյման-խան (աւարկու ձայնով):—Կարա-Իւ-

սուֆ: (կարա-իւսուֆը սարսափով ներս է վազում՝ դէմը մնուելագոյն): Այս ի՞նչ է:

VIII.

Կարա-իւսուֆ:—Մեծ արքայ! Միայն մը հարւած էր! Կաթողիկոսը իսկոյն սուրհանդակներ ուղարկեց ամեն կողմ: Որ և է մէկը նրանցից ժամանակին չի հասել... Վաղը նրանց Չատիկն է...

Սուլէյման-խան (Անվորդով):—Սոսուօտեան նամազին բեր ինձ կաթողիկոսի գլուխը: Եւ թող նրա գոյնը այնպէս լինի, ինչպէս նրանց զատիկի ձուն: Դուրանում գրւած է—նրանց հետ այնպէս վարելիք, որ նրանք օրինակ ծառայեն իրենց յաջորդների համար, Գնահ! (Պառկում է անկողնում, դէպի իրան քարշիւով Ռուքայային): Շարունակիր, Ռուքայայ:

Խաախար (կամաց Զէյնաբին):—Սա քսաներորդ Չատիկն է այսպէս:

Զէյնաբ (սկսում է նւազել):—Վերջին Չատիկն է այսպէս:

Ռուհայա (շարունակելով հերիածը):—Եւ տեսաւ գեղեցիկ Հողմ-արքան...

Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր :

Վերջ առաջին արարածի

Ե Ր Կ Ր Ա Ր Դ Գ Ո Ր Ծ Ո Ղ Ա Լ Ք Ի Է Ն .

Օրսար-բեգի այգին Գօրայ մօտ, Քուի ձախ ակից: Բեհի խորի մի մասը բռնւած է մի աւսարակի անկիւնով, որը դուռն է եկած այգու մէջ լայն պատշգամբի ձեւով՝ մօտ չորս աստիճաններով զեկնից բարձրացած: Պատշգամբը յենւած է սիւների վրայ, որոնք միացած են կամարներով: Պատերի մէջ երկաթէ դռներ պատահանները վանդակապատ:—Սարում վարդի եւ յամիկի ծաղկած քիբեր: Բեհի խորք—զեհի միւս կողմում երեւացող Ախաղխայի լեռներն են՝ անտառով ծածկւած:—Աջ կողմից ծառուղի, որի երկու կողմի վագերը վերը հիւսւելով՝ նրբանցք են գոյացրել, որը գնում է դէպի խորք եւ ծուռում դէպի աջ: Համարեա նրա մուսֆի մօտ—մի անագին ընկուզեցի ծառ՝ փշակով: Ծառի սակ քախս՝ ծածկւած զոբգերով եւ բարձերով:—Պայծառ, շողագարդ երեկոյ, մօտ 6 ժամին:

Օրար-բեգը՝ բազմաճյուղ դեմքով՝ դուրս է գալիս տանից։ Նրա յետևից՝ Բէսսոն, նրա ծառան, վստահ եւ մի փոքր խարդախ դեմքով։

Օրար-բեգ (անցնում է բարկացած եւ անհանգիստ դեմքով։ Բէսսոն կանգնած է անփոյթ դիրքով)։—Շան-որդի, ի՞նչի գտակը վար չես առնում։ Գլուխդ քեզ ձանձրացրել է։

Բէսսոն (գաակը վար առնելով)։—Շփոթեցի, մեծաշուք պարոն։ Երբ դու պարսիկ ես—Աստուած ազատէ գլխարկ վար առնելուց, իսկ երբ վրացի ես—Աստուած ազատէ գլխարկ ծածկելուց։

Օրար-բեգ։—Գինի տուր! (Նստում է Թախտի վրայ, ծառի տակը)։ Շփոթեցի... Ես ինքս եմ շփոթւել! (Բէսսոն վերադառնում է ձեռքին արծաթէ մատուցարան, որի վրայ արծաթէ կուլա։ Օթար-բեգը ուղղակի կուլայով երկար խմում է գինին եւ փրկելով՝ կուլան տալիս է Բէսսոնին)։

Բէսսոն։—Ասում են, թէ Կաթողիկոսին սպանել են Թիֆլիսում, հէնց առաւօտեան ժամերգութիւնից առաջ։

Օրար-բեգ (մտալ)։—Սպանել են։ Թագաւորը հրամայել էր, որ չը զանգահարեն։ Կաթողիկոսը իսկոյն ամեն տեղ հրամաններ է ուղարկում, իսկ իր սեփական ժամկոչին մոռանում է հրամայել։ Նա էլ զանգը խփում է—միայն մի անգամ է կարողանում

խփել։ Կաթողիկոսը ինքը անձամբ վրայ է հասնում և զանգահատանից վար քաշում ժամկոչին։ Հէնց այդ ժամանակ վրայ են հասնում չափարները և...

Բէսսոն։—Նշանակում է, միայն մի՞ անգամ է զանգը խփել։

Օրար-բեգ։—Մի անգամ!

Բէսսոն։—Եւ դրա համար են սպանել։

Օրար-բեգ (աշխատելով անարկու լինել)։—Հապս ի՞նչպէս։

Բէսսոն (զուխը կախած)։—Ո՛չ, ես նրա համար եմ ասում, որ եթէ Կաթողիկոսը պիտի մեռնէր, այսինքն... այնպէս... մահւանից առաջ զանգահարել տար բոլոր զանգակները։

Օրար-բեգ (միանգամից սկսում է բղաւի՛ առանց բարկութեան)։—Ես քեզ շամփուր կանցկացնեմ և խողի նման՝ կենդանի կը խորովեմ գոլխած ածուխի վրայ։ Ես քեզ կատուի և շան հետ կըքցեմ մի պարկի մէջ և ջուրը կը նետեմ։

Բէսսոն։—Գոնէ դրանցից մէկը լինի, մեծաշուք պարոն. կամ կրակը, կամ ջուրը։ Սակայն քո կամքն է։

Օրար-բեգ։—Գինի! (Երկար խմում է)։

Բէսսոն։—Ասում են, զժւար թէ քո հարկահանները կարողանան մի բեռն ոսկի և երեք բեռն արծաթ ճարել։ Եկեղեցիները վաղուց բոլորը կողոպտւած են։

Օրար-բեգ։—Իսկ Սուրամի հրէաները։ Նրանք քիչ ոսկի ու արծաթ ունեն։

Բէսսոն։—Բայց և այնպէս, երեք հաւատի չի բաւականանալ։

Օրար-բեգ (յօնքերը կիտելով)։—Ինչի՞ սուտ ես խօսում, աւանակ!

Բէսսօ:—Ես սուտ չեմ խօսում, մեծաշուք պարոն, ես մատներով կը համրեմ: (Մատները ծալելով): Մենք նրանց կողոպտում էինք, երբ դեռ իսլամը չէինք ընդունել—մէկ: Թուրքերը կողոպտել են—երկու: Պարսիկները կողոպտում են—երեք: Ոսկին հօ վարունգ չի, գարնանը չի բանում:

Օքար-բեգ:—Հանաքը իր ժամանակն ունի: Միրտը մտրած է ուզում, ինչ է:

Բէսսօ:—Մտրակ ուզողը փչանայ: Բայց ես այսպէս եմ դատում իմ յիմար գլխով: Առաջ մենք քերթում էինք նրանց այն պատճառով, որ նրանք մեր Բրիտանոսին չարչարել են, բայց հիմա մենք աւելի վատ վարեցինք Նրա հետ,—ուրեմն էլ ի՞նչ պատճառով նրանց քերթենք:

Օքար-բեգ:—Բէսսօ!

Բէսսօ (վստահ):—Այն էլ պարսիկների համար! Նրանք որ ոչ մի իրաւունք չունեն: Թող ջնուգները նրանցից որևէ մէկին տանջեն ու ապա վերցրու, ի՞նչ ուզում ես:

Օքար-բեգ:—Ո՞ւմ պիտի տանջեն, շուն!

Բէսսօ:—Թէկուզ դեղնած Սուլէյմանին!

Օքար-բեգ (զարհուրած, յարձակելով նրա վրայ):—Լորի, անիծեալ! (Սեղմելով նրա բերանը եւ յետ նայելով): Չէ, ես քեզ կը կախեմ:

Բէսսօ (ազատելով):—Հիմա էլի վեց գեղեցիկ աղջիկ! Մեզանում կային նրանցից, գեղեցիկուհիներէր, բայց երկար չէին մնում աղջիկ: Իսկ այն ժամանակից յետոյ երբ ես ու դու ընդունեցինք Իսլամի լոյսը, մէկ էլ զզուրբաշ բարեկամներ գոյացրինք Քարթալինում, Վրաստանն էլ Գիւրջստան դարձրինք,—ես միայն մի անգամ պատահեցի մի աղ-

ջրկայ, այն էլ աչքը շիւ էր, և ինքն էլ երկու երեսայ ունէր:

Օքար-բեգ (բարոտ է):—Օ՛հ, Բէսսօ, քո վերջը վատ պիտի լինի:

Բէսսօ:—Ո՛վ որ ազնիւ ճանապարհով է ապրում, նրա վերջը միշտ վատ է լինում, մեծաշուք պարոն! (Ծառուղոց դուրս է վազում Գայեանէն՝ ձգարով եւ բրբջով: Նա շատ գեղեցիկ է, վայելակազմ. հագուստը բաց գոնի, արեւելեան տարազով. երեսը բաց: Քօղը ծածմնում է յետեւից):

II.

Գայեանէ:—Չես դանիւ, Մայիօ, չես գտնիլ! (բրբջում է): Հայրիկ! (Թափով սրկում է Օթար-բեգին եւ համբուրում է նրան այն ժամանակ, երբ նա ուզում էր էլի խմել):

Օքար-բեգ:—Դ՞ու որտեղից դուրս եկար. (Բէսսօյին): Հեռացիր: (Բէսսօն հեռանում է):

Գայեանէ:—Հայրիկ, Մայիւն գժեւ է: Կպել է ինձ, թէ երեսդ ծածկիր. կարծես ախալցխացի թրքունի լինեմ: Իմ դռան մօտ դրիլ են մի ինչ որ հաստիկ այլանդակի՝ ճղրտացող ձայնով,—ես ուզում էի այգի դուրս գալ, նա ձեռքերով ճանապարհս կտրեց և ինչ որ բան էր դուրս տալիս... երևի պարսկերէն էր... խիտ ծիծաղելի էր: Ես ուզում էի նրան մի կողմը հրել, բայց նա այնպիսի ծիծաղելի, այլակերպ զէմք ունէր... Ես գժեւ չի պէս սկսեցի բարբալ... Ծիծաղից թուլացած ընկայ յատակի վրայ: Օ՛հ, հիմա էլ չեմ կարողանում՝ առանց ծիծաղի՝ յիշել: Քրբջում է):

Օքար-բեգ (աշխատելով խիտ լինել):—Ամօթ չէ՞ քեզ, Գայեանէ: Դու արդէն մեծացել ես... բայց քեզ

այնպէս անպարկեշտ ես պահում... կարծես երեխայ լինես...

Գայեանէ:—Հայրիկ, դու մէկ տեսնէիր նրան... (Ծաղրելով՝ ընդօրինակում է ներքինու շարժւածքները եւ խօսքերը): Ա՛բա-լա-բա-լա-բա-լա... Իսկ թշերը շարժում են, աչքերը կարծես ճեղքեր լինեն... (Աչքերը կկոցում է): Ա՛բա-լա-բա-լա-բա-լա: Օ՛հ, Տէր-Աստուած... (Քրքջում է: Յանկարծակի լուրջ եւ զայրացած): Եւ այն ժամանակ, երբ ես դեռ քրքջում էի—նա դուռը կողպեց: Երեւակայիք քեզ, հայրիկ! Ես դուռը ծեծում էի, բղաւում, բարկանում... Եթէ նա մտնէր ինձ մօտ, ես ցոյց կը տայի թէ ի՞նչ է նշանակում դուռը փակել իմ առաջ, իշխանազնուհի Գայեանէի առաջ: (Հպարտութեամբ կնճռոտելով ճակատը՝ սպառնական նկով նայում է իր շուրջը: Օձար-բէզը նայում է նրա վրայ անասելի վշտով եւ հիացմունքով): Ես այնպէս բարկացայ ու տխրեցի, որ քնով անցայ: Եւ քնեցի-քնեցի... և երազումս տեսայ, որ ես արշաւում եմ այնտեղ, մեր լեռներում, Շինդիում, եղջերուի՝ յետևից... և իբրև թէ եղջերուն բոլորովին արդէն մօտիկ է, և ես հասաճաս եմ, բայց յանկարծ իմ ձիու առաջ բանում է այդ հաստիկ բա-լա-բա-լա-բա-լան. ձիս մի կողմն է նետում, և ես այնպէս ցնցւում եմ... յանկարծ արթնանում և բղաւում եմ.—Հարձ *). բռնիր... Դա իմ սիրելի քերծէն է... Յիշում ես այն սեկն: Դու նրան այնպէս գովում էիր... Նայում եմ, —ոչ Հալաշ կայ, ոչ եղջերու, բայց ինձ մօտ նստած է պառաւ Մայկօն... Ես աչքերս տրորում եմ, բայց ոչինչ չեմ հասկանում: Իսկ նա սկսում է խրատներ

*) Ծան. «Հայա» խօսուում երկուրդ ա պէսf է կակուղ հնչել:

կարգալ: (Ծաղրելով): «Սիրելի աղջիկս, դու հիմա թագուհի պիտի լինես: Դու հիմա պիտի ծածկած երեսով ման գաս: Քո հայրը հրամայել է—դու հիմա պիտի չը վազվզես, այլ հանդարտ մտն գաս, և դու պիտի տանը նստես, և դու պիտի... Ես լսեցի, լըսեցի և մի ոտիւնով թռայ պատուհանի վրայ. տեսնում եմ, բարձր է, իսկ պատուհանի առաջ մի մեծ ընկուզենի: Մայկօն դեռ ա՛խ չէր արել, ես ցատկեցի ուղղակի ճիւղերի վրայ և ձայն տւի նըբան,—հիմա բռնիր: Ծառից իջայ, ծառուղուց՝ ծառուղի, մէկ թփի յետևից՝ միւսի յետևը—այն նապաստակի նման, որ ուզում է հետքը կորցնել—և եկայ քեզ մօտ: (Գրկելով նրան): Դ՞հու ես հրամայել, որ ինձ թոյլ չը թողնեն: Դ՞հու Ո՛չ, անկարելի է! Բայց ինչի՞ է Մայկօն ասում, թէ ես պիտի թագուհի լինեմ: Ի՞նչ է պէտք դրա համար: Շուտով կը լինեմ: Ը՛իշտ է, որ դու այստեղ թագաւորից մեծ ես: Ասո՛ւ, ինչի՞ ես դու բոլոր ժամանակ լուում:

Օրար-բէգ:—Դու թագուհի կը լինես, Գայեանէ: Հզօր թագուհի, ամբողջ աշխարհի հրամանատարուհի:

Գայեանէ:—Ա՛խ, ինչպէս լսու է:

Օրար-բէգ:—Միայն թէ դրա համար դու պիտի ինձ լսես, Գայեանէ: Դու հասած աղջիկ ես և ոչ թէ փոքրիկ տղայ: Դու պէտք է որսի յետևից, չերքեզի նման, արշաւելու սովորութիւնը թողնես:

Գայեանէ:—Էլ ինչի՞ համար թագուհի լինել, եթէ չի կարելի որսի գնալ:

Օրար-բէգ:—Դու դեռ յիմար ես, Գայեանէ! Ինչի՞ համար! (Յանկարծ սկսում է բղաւել): Ես քո հայրն եմ, թէ ոչ: Այդ քեզ ո՞վ է ուղարկեցրել իմ ամէն մի խօսքին հարիւր խօսք նետել: Հայր եմ ես, թէ ոչ:

(Գայեանէն՝ վախեցած, ցնցելով՝ լայն բացած աչքերով նույնում է նրա վրայ: Օթար-բէզը սկսում է աստիճանաշար ցածացնել ձայնը, որը հասնում է համարեա մնչւած հեկիկանքի): Մայիօն ասել է որ ես հրամայել եմ քեզ նստել սենեակում, երեսդ ծածկել, իսկ դժ... դու պատուհանից դուրս ես թռչում: Դու թռչո՞ւն ես, ի՞նչ է, որ ծառերի վրայով թռչում ես:

Գայեանէ (հրաւացի կերպով):—Ո՛չ, ես թռչուն չեմ, բայց տանը փակւած չը պիտի նստեմ. իսկ այս ծածկոցը... սա նրա համար է, որ ես չը կարողանամ շունչ քաշել: Ես... ես... անձ քեզ ծածկոց! (Պատրաստում է ծածկոցը):

Օթար-բէզ (Շւարած, ձեռքերով խփում է իր ծնկներին):—Ինչպիսի համարձակութիւն...:

Գայեանէ:—Ես մեռած չեմ! Մեռելների երեսներն են դրանով ծածկում:

Օթար-բէզ (աշխատելով խտադէմ լինել, բայց ակամայ հիացմունքով նայելով նրա վրայ):—Ես կը կապեմ քո ոտը ու ձեռքը! Ես կը քցեմ քեզ նկուղը, մկների մէջ:

Գայեանէ:—Ինչի՞. ուղղակի սպանիր ինձ! (Նայում են միմեանց):

Օթար-բէզ (երկար ընդմիջումից յետոյ):—Դէ, դէ, վերջ տուր կամակորութեանդ: Մօտ արի... Լսիր ինձ:

Գայեանէ (չը մօտենալով):—Ասա:

Օթար-բէզ:—Տեսնո՞ւմ ես, Գայեանէ. դու հարցնում էիր, թէ ձիշտ է, որ ես այստեղ թագաւորից մեծ եմ: Մեծ չեմ, բայց և այնպէս ես ամենազօրեղն եմ մեր իշխաններից: Ինչի՞. Որովհետեւ ես միշտ խելացի եմ եղել: Ես միշտ աշխատել եմ, որ իմ գրութիւնը լաւ լինի և... և... տեսնո՞ւմ ես,

ինչպէս լաւ է: Դու յիշո՞ւմ ես այն պապին, Մուխրանի Բատօնին: Ո՞րտեղ է հիմա այդ ձեռունին: Ապրում է Իմերեթում, ուրիշի ողորմութեամբ: Իսկ սրտեղ է Գուլբահաթ Ծիծան: Գլխատւած է: Իսկ սուր է Օրբէլեանը, սուր է Սմբատը, Անտուն-անտեղ՝ աւազակութեամբ են պարապւում լեռներում: Իսկ միւսները: Որը աւերւած է, որը ծառայում է՝ իր կեանքի վրայ դողալով... Ասենք, ես էլ երբեմն... Բայց դա քեզ վերաբերեալ գործ չէ... Սակայն, երբ ես բարկանամ, կարող եմ ջրախեղդ անել, կախել, գլխատել ամենքին! Դու կարծում ես, դա քի՞չ է: Բայց ինչի՞ այդպէս է: Որովհետեւ ինձ սիրում են թէ թագաւորը և թէ թագուհին: Թագուհին էլ— ես քեզ նրա մօտ պիտի տանեմ— նա էլ ուրիշների մօտ միշտ երեսը ծածկում է: Որովհետեւ կնոջ համար երեսը ցոյց տալը ամօթ է:

Գայեանէ:—Ինչի՞ ամօթ է: Մենք ձեզանից աւելի գեղեցիկ ենք: Չէ որ ձեզ համար ամօթ չէ: Էլ ինչպիսի դէմքեր ասես, որ չունենաք դուք. ո՞հ, Տէր Յիսուս Քրիստոս!

Օթար-բէզ:—Ի՞նչ է, բոլոր ժամանակ Քրիստոսի մտօն: Ամենքիս Աստուծը մէկ է... թէ քո... և թէ ամենքի... Ալլահ! Ասա, Ալլահ!

Գայեանէ (վիրաւորելով):—Ի՞նչ է, ես թրքուհի եմ, ի՞նչ է:

Օթար-բէզ (սկսում է բզակել):—Դու վարդապետ ես, ինչ ես, ար դրա մասին զատողութիւններ տաս: Ինչպէս հրամայում եմ, այնպէս աղօթիր:

Գայեանէ:—Դէ, հայրիկ, այդ որ ամենեին չեմ կարող: Աստուած ամենից մեծ է, նոյն իսկ հօրից էլ մեծ է: Մայիօից հարցրու՛ ես քեզ շատ եմ սիրում, դու ինձ ձի էլ ես տւել, քերծէներ էլ և անձ այս

գեղեցիկ հագուստը, և այս մանեակը, և ամեն բան...
Բայց Աստուծոյ մասին Մայիօն քեզանից լաւ գիտէ:

Օրար-բեգ (բղաւուն է):—Ի՞նչ, ինձանից լաւ...
Ո՞վ է ինձանից լաւ!

Գայեանէ (անդրդեմ):—Մայիօն: Նա միշտ ինձ
ասում է—տղամարդու դործը պատերազմն է: Տես,
քո հայրը հոչակաւոր զօրապետ է: Նրանք ժամանակ
չունեն արօթելու: Իսկ մենք, կանայքս, արօթում ենք
մեզ համար էլ: Նրանց համար էլ: Մէկ էլ թափա-
ռական Սարբան, նա սուրբ յարդ է, թէև նոյնպէս
որսորդ է: Նա մի հասարակ շուն ունի, բորբոսովին
հասարակ, բայց կայծակի նման արագավազ:

Օրար-բեգ:—Ո՞րտեղից ես ճանաչում այդ Սար-
բային:

Գայեանէ:—Չէ որ նա թափառում է: Նա իր
սեփական եկեղեցին ունէր, Աստուած վկայ: Նրան
հրեանեցին: Հիմա նա տուն չունէ և թափառում է:
Նա ասում է, թէ որտեղ որ մեր Տէր Յիսուս Քրիս-
տոսը ձգէ իր հայեացքը, այնտեղ եկեղեցի կը բնուէ,
միայն մենք չենք կարող նրան տեսնել, որովհետև
մենք մեղաւոր ենք, և որ հիմա այնպիսի ժամանակ
է, որ պէտք է խնդրել Աստուծոյ, որ յաճախ նայէ
Վրաստանին, որովհետև մերօնք մտացել են իրանց
Աստծուն և վաճառել են նրան պարսիկներին—փո-
ղով կամ վախենալուց: Հապա ինչպէս է, որ թոյլ
ես տալիս այդ: Սարբան, հէնց որ մի տեղ կանգ է
առնում, իսկոյն հանում է գիրքը, մի որևէ բար
կամ կոճղ ծածկում է թաշկինակով և արօթում է:
Բայց նա շատ քաջ է: Մի անգամ ես ճանապարհը
կորցրի, հեռացայ շնապահներից, ինձ դէմ դուրս
եկաւ մի անազին, զարհուրելի վարագ, դունչը ամ-
բողջովին փրփուրի մէջ: Չիս ծառն ելաւ և ինձ

վայր ձգեց: Ես արդէն մտածում էի—Գայեանէի
վերջը եկաւ: Սարբան այդ ժամանակ վրայ հասաւ:
Ի՞նչանկով այնպէս խփեց վարագի այստեղին (Յոյց է
տալիս սրտի տեղը): Վարագն էլ նրան ձմեռեց—ստների
տակ. ես կարողացայ վեր կենալ և օգնեցի նրան:
Սարբան շատ անգամ է գալիս մեզ մօտ, Շինդի,
Բայց քեզանից նա վախենում է, թէև ես ասել եմ
նրան, որ դու միայն բղաւուն ես զարհուրելի կեր-
պով, բայց ոչ ոքի չես դիպչում:

Օրար-բեգ:—Լո՞ւր (ման է գալիս սասախ յուզւած):
Լսի՛ր, Գայեանէ: Այդ բոլոր որսերին, թափառա-
կաններին—այդ ամենին վերջ պիտի տաս: Վաղը
չէ—միւս օրը ես քեզ տանում եմ Թիֆլիս: Եւ եթէ
թագաւորն ու թագուհին քեզ հաւանեն, կուղարկեն
Իրանի արքայից—արքայի մօտ, Շահի մօտ: Նա քեզ
իր կինը կը դարձնէ, և այն ժամանակ դու ինքդ
կը լինես Իրանի և Վրաստանի թագուհին և քո
հօր տիրուհին:

Գայեանէ (տկանջները սրած):—Իրանի թագու-
հին: Շահի կինը: Ո՞րտեղ է Իրանը: Ո՞վ է շահը:
Ես չեմ ուզում... չեմ ուզում... (զնայ) օվրա՛ս!

Օրար-բեգ (շտապելով):—Ի՞նչ պիտի ապրես ոսկի
պալատի մէջ, պիտի քնես մետաքսի և թաւիչի մէջ-
հարիւրանոր սարկուհիներ՝ քո ընտելի մօտ: Ընկած
պիտի սպասեն քո հրամաններին. մարգարտեայ
շատրւաններ պիտի խփեն քո պարտիզում, սիրելիս,
իմ ճերմակ վարդ!

Մայիօ (բեմի յետեր ծանուղում):—Գայեանէ,
սրտիկա... Գայեանէ, սէր ես:

Գայեանէ (ցնցելով):—Ա՛յ, Մայիօն է! Մի ասի՛ր
նրան, որ ինձ տեսել ես: (Փախում է: Բողոքով զար-
մացած Օճար-բեգին կէս խօսքի վրայ «Ապապիր»):

Օրսար-բեգ:—Ամենքը ինձանից վախենում են... միայն սա չի վախենում! Ո՛հ, ինձ Մհամար աների հեշտ կը լինէր... (Նստուղուց, ճեւղով՝ ներս յէ վազում Մայիօն—սե ճագուստով, փոքրիկ, բայց բաւական դեր մի պաղա՛ւ՛ պրան առած սպիտակ չաղրա):

III.

Մայիօ:—Գայեանէ, Գայանէ... Ա՛խ, մեծաշուք պարոն...

Օրսար-բեգ (օգուտելով դէպրից՝ յուզմունքը ցած կետ համար՝ քղաւում է):—Սյդպէս ես դու նայում աղջկանը, պնտաւ: Ի՞նչպէս դու համարձակւեցիր նրան դուրս թողնել:

Մայիօ:—Մի՞թէ ես թեւեր դնիմ, որ կարողանամ նրա յետեից հասնել: Ո՛ւր է նա, իմ տատրակը, թո՛ղ—պրծել ես: Վանդակի մէջ կն փակում, իմ աղանձեակ, իմ ալ—վարդ... (լալիս է):

Օրսար-բեգ:—Վազիր նրա յետեից. նա այս կողմը փախաւ: Եթէ դու նրան մէկ էլ դուրս թողնես, ես քեզ...

Մայիօ (բարձր կանչելով):—Իմ յստակ զմբուխ! Ո՛ւր ես դու, Գայեանէ... Գայեանէ: (Գնում է, եւ երկար դեռ լսում է նրա հեռացող ձայնը): Գայեանէ...

Օրսար-բեգ:—Ո՛հ, պէտք է սա վերջացնել! Բէնսո! (նրա է մտնում Բէնսօն):

IV.

Օրսար-բեգ:—Սուրամից դեռ չ'եկան: Մի՛տ

Բեսո:—Մի չափար եկաւ: Բեռները գալիս են: Զարմանալի է: Զուր չի սուսած—եթէ լաւ մեղմես, քարից գինի դուրս կը դայ: Իսկ Անանուրից երեք ձի են բերել—հրտեղից են այդպիսիները՝ ճարել:

մարդ զարմանում է: Բայց աղջիկներ դեռ չը կան, իշխան: Ստում էի, որ աղջիկները բնաջինջ են եղել:

Օրսար-բեգ:—Միևնոյն է: Հրամայիր, որ գորգերով ծածկած սայլեր, պահապաններ և ձիեր պատրաստեն: Լուսածագին մենք Թիֆլիս ենք գնում: Ո՞րտեղ են ձիերը, լաւ են:

Բեսոն (աջերը փակում է հրճանքից):—Գին չուրին!

Օրսար-բեգ (աշխուժով):—Ո՞վ է բերել, չափարները:

Բեսո:—Ո՛չ, մերոնցից են բերել, վեց հոգի: Մէկը ձերունի է՝ աչքի մէկը կոյր, միւսները երիտասարդներ են: Մերունին ուզում է ձեզ տեսնել, մեծաշուք պարոն, և խնդրում է ձիերին չը նայել, մինչև որ նրանք չը հանգստանան: Ես նրանց համար ջոկ ախոռ յատկացրի, Թէ չէ—նրանք վախենում են, թէ աչք կը տան: Երեք հոգի ձիերի մօտ մնացին, իսկ ձերունին ու երկու տղերքը սպասում են ձեր թոյլտուութեան:

Օրսար-բեգ:—Կանչիր նրանց այսանդ: (Բէսօն գնում է):

Օրսար-բեգ (մենակ, ծանր հառաչում է եւ խորը մտածութեան մ ջ յամրաբայլ դուրս է գալիս պատշգամբը): Օ՛հ-հօ-հօ, (Խորից դուրս են գալիս Բէսօն, Գլխաս Անանիան. նրա յետեից՝ էրէկլեն եւ Գաթօն):

Y.

Գլխաս Անանիա—մէկ աչքը կոյր, կարն, այլխառն միտուով եւ երկար բեխեով, գուլար կարն ու կոկիկ խուզած, ականջների մօտ կարն խպոպներ. Էրէկլէ—մօտ ֆաներիկու արեկան մի երեսասարդ: Գարօ—մօտ ֆանչար սարեկան: Էրէկլէն շի-

կանք է, երազուց, մոխրագոյն աչքերով, կզակի եւ ընչացքի վրայ
 շէկ աղմուսագ: Դարձի բխարէմ է, շագանագոյն մագերով եւ
 փոքր ինչ սեւ միտուով:

Անանիա (զլիսարկը հանելով եւ գլուխ տալով) —
 Յաղթութիւն մեծաշուք իշխանին:

Բեսսո (նրան): Գլխարկդ գլխը, քո շուն: Քա-
 դարբարութիւն չէք հասկանում, էշեր: (նրս է մտ-
 նում տուն):

Անանիա (կրպիտ ձայնով): — Մեր տիրոջ հան-
 դուցեալ հայրը ցոյց կը տար քեզ, թէ ինչպէս կարե-
 լի էր իր հետ գլխարկը չը հանած խօսել:

Օքար-բեգ: — Ո՞րտեղացի ես դու, այ մարդ, ո՞վ
 ես դու:

Անանիա: — Անանուրի կողմերից եմ, մեծաշուք
 իշխան: Իրեղական տանուաէր, անունս — քո ծառայ
 Անանիա՝ Գլխա մականունով: Քո սուրհանդակը
 հրաման բերեց, թէ պէտք է երեք օրում երեք ձի եւ
 երեք աղջիկ հասցնենք քեզ: Ձիերը բերել եմ — աւե-
 լի լաւերը չես գտնիլ: Իսկ աղջիկներին, իշխան,
 դեռ անցեալ տարի բոլոր սիրուն աղջիկներին տա-
 րան Թիֆլիս, իսկ մի քիչ ազնուներին քո չափար-
 ները հէնց այն ժամանակ բաժանեցին իրար մէջ:

Օքար-բեգ (անարկու կերպով յօնքերը կիտելով): —
 Ի՞նչ ես դուրս տալիս, ծերունի:

Անանիա: — Հարցրու քո սուրհանդակներին,
 տէր: Թագնելու ի՞նչ ունիմ: Շրջակայքումս էլ ո՞չ
 մի սիրուն աղջիկ չը կայ: Ուզում էի տղորցս պսա-
 կել — հարսնացու չը գտայ: Հէնց էնպէս էլ ամուրի
 ման են գալիս: Ա՛յ, նրանց բերել եմ՝ քո ձեռքի
 տակ գնելու: Ինքս էլ մի ժամանակ ծառայել եմ
 քո ձորը, իսկ հիմա քեզ համար տղորցս եմ մեծա-

ցըրել: Թոյլ տուր, որ նրանք ծառայեն քեզ իրանց
 ուժով եւ քաջութեամբ: (Գլուխ է տալիս):

Օքար-բեգ (մի առանձին բաւականութեամբ նայելով
 երիտասարդներին): — Անունդ ի՞նչ է, դու մե՞ծն ես:

Դարձ (զտակը վար առնելով): — Դաթօ է, տէր:

Օքար-բեգ: — Իսկ քո անու... Սպասիր! Մա էլ
 քո որդին է, ծերունի:

Անանիա (մի աչքով նայելով Օմար-բէգին): — Որդիս,
 է, մեծաշուք իշխան!

Օքար-բեգ (չի կարողանում հայեացքը հեռացնել): —
 հարազատ:

Անանիա: — Հարազատ որդիս է, տէր!

Օքար-բեգ: — Անկարելի բան է:

Անանիա (ծիծաղելով): — Հարցրու մեր պառաւից,
 տէր: Կարելի է, քեզ խոստովանէ: Իսկ ինձ հաւա-
 տացնում էր, որ իմն է:

Օգար-բեգ: — Քո անունն ի՞նչպէս է, այ տղայ:

Երեկի: — Էրէկի է, տէր:

Օքար-բեգ: — Քանի տարեկան ես:

Երեկի: — Քսաներկու, մեծաշուք տէր!

Օքար-բեգ (Անանիային): — Դու քրիստոնեայ ես,
 ծերունի:

Անանիա: — Քո հօր ժամանակ են ինձ մկրտել,
 մեծաշուք տէր:

Օքար-բեգ: — Ես լաւ եմ ճանաչում ձեզ, Անա-
 նուրցիներդ: Դուք այնտեղ քահանաներ էք պա-
 հում ծածուկ, օթեան էք տալիս ճշմարիտ հաւատի
 թշնամիներին: Տղերքդ էլ քրիստոնեայ են:

Դարձ եւ Երեկի: — Քրիստոնեայ ենք, մեծաշուք
 տէր:

Օքար-բեգ: — Դէ հիմա իմացած եղէք, որ ի՞նչ
 հաւատի որ տէրն է, նոյն հաւատքն էլ պէտք է ծա-

առնե՞րը լինեն: Քո ծեր հոգուն, միկնոյն է, ոչընչով չի կարելի օգնել, և ինչի՞ պիտի մեծ մարդարէն դրախտը քեզպիսի անպիտաններով լցնէ: Իսկ դուք, զոչադներ, հէնց վաղը իսլամը կընդունէք:

Էրեկլի:—Ո՛չ, մեծաշուք տէր:

Պարօ:—Անկարելի է, տէր: Մայրս մեզ երդուեցրել է, որ մեր հաւատը չուրանանք: Անկարելի է,

Օրար-բեգ (յօնքերը կիտելով):—Մի հարիւր մը ըրակի հարւածներից յետոյ՝ կը տեսնես, որ կարելի է: Էրեկլի և Պարօ (միտսին):—Քո կամքն է, տէր, բայց մենք չենք կարող:

Անանիա (որդկանցը):—Ձէներդ կտրեցէք, անպիտաններ: Ի՞նչպէս էք համարձակուում իշխանի կամքին հակառակ գնալ: Նա մեզանից լաւ գիտէ, որ հաւատն է լաւ, որը՝ վատ: Եթէ նա ինքը թողել է իր հօր և պապի, նախահայրերի և հայրենի երկրի հաւատը, նշանակում է—նրա խիղճը կըպէս է ցանկացել: (Կրծքին խփելով): Խիղճ! Դուք հասկանում էք, յիմարներ, ի՞նչ բան է խիղճը: Ես ինքս էլ, մեծաշուք տէր, հէնց էս բոպէիս կը փոխէի հաւատը... Ի՞նչ օգուտ կայ նրանից: Վնասից բացի՝ ուրիշ ոչինչ: Համ երկու անգամ աւելի են կեղեքում, համ շան նման ձեռնում են, համ չեն պատուում... Լսում էք, յիմարներ.—Բայց միայն մի բան. ի՞նչպէս կը պատահեմ քո հանդուցեալ հօրը էն աշխարհում: Չէ՞ որ նա աչքիս մէջ կը թքէ և կասեափսոս, Անանիա, որ պարսիկները աչքիդ մէկը թափել են, երբ ինձ հետ միտսին կուում էինք նրանց դէմ, թէ չէ—նրա մէջն էլ կըթքնէի: Ահա թէ նա ի՞նչ կասէ: Ամօթ չէ՞ քեզ, կ'ասէ, զզուրանների հետ դրախտում լինել, երբ ես տանջուում եմ դժոխքում: Իսկ եթէ ինձ կըպիսի բան ասէ իմ ձեռունի

տէրը, ինձ համար դրախտն էլ պէտք չէ: Իմ ի՞նչին է պէտք դրախտը, երբ քո հանդուցեալ հայրը...

Օրար-բեգ (ամօթից և բարկութիւնից կարմրած):— Ինչ ես կպել իմ հօր օձիբից, քոն էջ:

Անանիա:—Ամբողջ կեանքս կապւած էի նրա հետ: Եւ ի՞նչպէս չը կապէի: Այն ժամանակ մեզ վրայ ուրիշ ուղղահաւատներ էին նստած—Ախալցխայու կողմերից: Նրանք էլ Ալլահ և Մահմէդ ունին—միայն, երևի նրանցը ջոկ է, պարսիկներինը՝ ջոկ: Հա՛, քո հայրը մի կողմը թողեց ամեն բան—այդքիները, տունը, անասնոցէնը և հաւաքեց մեզ ու հայդէ անտառները... ա՛յ, այնտեղ, տեսնում ես, այնտեղ կապտին են տալիս լեռներում... և հէնց որ իմանում էր, թէ թուրքերը որ և է գիւղ են կողպատել, խաղոյն յարձակուում էր նրանց վրայ, ի՞նչպէս բազէն վրայ է տալիս ագուանների երամին, գերիներին խլում էր, թուրքերին կոտորում, կողոպտած գոյքը յետ խլում և տալիս կողոպտածներին:

Օրար-բեգ:—Ի՞նչպէս է, որ քեզ չեմ մտաբերում:

Անանիա:—Դու ձրտեղից պիտի յիշես, տէր: Դու շատ հոգներ ունես: Ասենք ես էլ ձերացել եմ: Ես քեզ մօտ էի, երբ Սուլէյմանը մեզ շարզեց թիֆլիսի մօտ:

Օրար-բեգ (աշխատելով մտաբերել): Սպասիր... սպասիր... կարծես թէ քո դէմքը ինձ ծանօթ է... Հապան դու ձրտեղ էիր յետոյ, երբ ես...

Անանիա (ընդհատելով արագ):—Երբ դու դեռ պաշտպան էիր կանգնած մեզ համար և կուում էիր անիծ... մեր ներկայ տէրերի դէմ: Բայց չէ՞ որ դա երկար չը տևեց: Մի երկու տարի... Պառկած էի վիրաւոր, տէր, ոտքս չէր առողջանում: Դործ էլ

կար: Կարևոր գործ: Բայց երբ դու գնացիր Իմե-
րեթ, իսկ քո հանգուցեալ կինը փակեց քո ամրո-
ցում, քարշ գալով մի կերպ եկայ նրա մօտ... և իմ
աչքերի առաջ մեր մեծ թագաւոր Սուլէյմանը կտոր-
կտոր արաւ նրան, բերդը վերցնելուց յետոյ: Ես՝ տես-
նելով, որ չեմ կարող օգնել... Գլուխս ազատեցի շնե-
րից... օհ, ի՞նչ եմ ասում, մեր տէրերից և հեռա-
ցայ... իմ գործին կենալու:

Օքար-բեգ:—Բաւական է: Շատախօս ես դու,
ծերուկ!

Անանիա:—Կեանքս անցել է, տէր, բայց մահը
գեռ չի տանում: Ոչինչ չեմ կարողանում անել, այդ
պատճառով էլ դատարկ տեղը խօսում եմ: Իսկ դուք,
անպիտաններ, լսեցէք իշխանին: Նա երկու հաւատ
է փոխել, նա ձեզանից լաւ գիտէ, թէ որն է լաւը:

Օքար-բեգ:—Լռի՛ր! Վաղը կը տեսնէք: Ես ծա-
ռայութեան եմ ընդունում ձեզ: Բայց պէտք է քաջ
կուէք:

Դարօ:—Ես կուր մէջ դռնադ եմ, տէր: Եթէ
հայրս չը հրամայէր, դու չէիր տեսնիլ մեր ձիերին,
թէ կուզ էլի քսան չափար ուղարկէիր: (Հայրը նայում է
նրա երեսին: Նա խօսելու եղանակը փոխում է): Ես չը
գիտէի, մեծաշուք տէր, որ նրանք քո մարդիկն են:
Կարծում էի, թէ էլի Թիֆլիսից եկած պարսիկներ
են: Բայց ես ու եղբայրս քեզ կը ծառայենք քաջու-
թեամբ և հաւատարմութեամբ, մեր կրծքերով կը
պաշտպանենք քեզ թշնամիներից, մեծ զօրավար!
Այդպէս է մեր հայրը հրամայել: (Գլուխ է տալիս):

Օքար-բեգ (զմայլած է երիտասարդներով): Ես էլ
կը սիրեմ ձեզ, որդիք!

Էրեկիէ:—Միայն թէ, տէր... (շփոթւում եւ լռում է):

Օքար-բեգ (նրա ձայնը լսելով՝ ցնցւում է, ինքն ի-

րան):—Թէյմուրազ թագաւորն է կենդանացած...
(Բարձր): Ի՞նչ է, էրէկիէ!

Էրեկիէ (քնքոյշ եւ ինչպէս ձայնով):—Մեզ մի ու-
ղարկիր մերայիններին կողոպտելու: Մենք քեզ կնք
ուզում պահպանել:

Անանիա (էրէկիին):—Լռի՛ր, անպիտան տղայ:
Տես, մեծաշուք տէր, դու սրանց բան հասկացրու,
ես էլ ոյժ չունիմ: Հարիւր անգամ ասել եմ սրանց—
այ, յիմարներ, մեր մեծ Օթար-բեգից սովորեցէք,
թէ ինչպէս պէտք է հիմա ապրել աշխարհումս: Նա
մեր տէրերի, Սուլէյման թագաւորի և շահի համար
իր հարազատ հօրեղբայր Նիկողոսին պաշարեց և
սպանեց կուր ժամանակ, երկու հօրեղբորդիներին
բանտում է պահում, աներոջը քշել է Իմերեթ...

Օքար-բեգ (շփոթւած եւ բարկացած):—Դէ, բաւա-
կան է, բաւական:

Անանիա (շարունակելով):—Ի՞նչ են, ասում եմ
նրանց, հօրեղբայրը, աները, եղբայրը... Ամբողջ
Քարթալինում երեխաները ձէները կտրում են, երբ
մայրը Օթար-բեգի անունը տալիս է: Այ, այդպէս
պէտք է լինի զինուորը: Նրա անունից սրտապատառ
են լինում: Դրա համար էլ, ասում եմ նրանց, շահն
էլ, Սուլէյմանն էլ սիրում են նրան, և իշխանաւոր
են նշանակել մեզ վրայ: Իսկ ո՞ր են միւս իշխան-
ները: Բոլորը անհետացել են, փախստական ապրում
են... Եւ այդ ամենը այն պատճառով, որ լսելք չու-
նին, որ իր ժամանակին Լա-իլլահ-ուլլ-Ալլահ ասեն
և սկսեն ձեռել, ում որ թագաւորը հրամայէ: Սրանց
լսելք սովորեցրու, մեծաշուք տէր: Մենք բոլորս քո
ստրուկներն ենք!

Օքար-բեգ (լռում է՝ կարծես կարկտի պէս թափւող

ապրտակներն տակ եւ յանկարծ սկսում է ըզակել):—**Դու** ինձ, քանթառ աղէս, չես կարող խաբել քո հէքիաթներով և շողորթութիւններով: Չիկող գուրս հանիր: Եթէ նրանցից թէկուզ մէկը վատ լինի, ես քո ծակծկած կաշւից նրանց համար թառլիզ կը շինեմ: (Ներս է մտնում տուն):

VI.

Անանիա (արարութեամբ, կ'առան):—**Լաւ նայեցէք ամեն կողմ, տղերք! Իմացէք բոլոր անցքերը: Կարելի է մեզ պէտք գան: Դաթօ, անցիք այս կողմը, մի ուշանայ, նա կարող է նկատել: Էրէկէ, մի պտոյտ արն տան շուրջը: (Գնում է)**

VII.

Էրէկի:—**Դաթօ, սիրտս բաբախում է, կարծես ինչ որ բան պիտի պատահէ:**

Դարօ (անհոգ կ'ըստ):—**Ան իմ բաղուկը և ահա իմ սուրբ: Մի վախիթ, եղբայր: Մեզ երկուսիս չեն կարող յաղթել:**

Էրէկի:—**Ես չեմ վախենում, բայց անցեալ գիշեր ես մի երազ եմ տեսել—ձանր երազ: Երազումս տեսայ, որ Սուրբ Գէորգը իր նիզակով ծակեց իմ կուրծքը:**

Դարօ (ընդհատելով նրան):—**Ի՞նչ գոբժ ունի քեզ հետ Սուրբ Գէորգը: Շուտով մի պտոյտ արա տան շուրջը, քանի որ ոչ ոք չի երևում: Իսկ երազներդ պատու կանանց պատմիր: Ես չեմ կարող բացատրել: Գնա:**

Էրէկի:—**Շուտով դու էլ արի: (Գնում է Անանիայի խոտեւոց: Գամծն դէպի աջ է գնում, նրան դէմ առ դէմ դուրս է գալիս Գալաննէն):**

VIII.

Գայեանէ (յանկարծ կանգնում եւ նայում է Գամծին):—**Ո՞վ ես դու:**

Դարօ (շարած, հիացած՝ կրքոտ եւ ազատութեամբ զայում է նրա մրայ եւ լուս է հոտը հրճեանքով):

Գայեանէ (Գամծն նրան շատ դուր է եկել):—**Դու համը ես:**

Դարօ:—**Ես Օթար-բէգի զինուորն եմ: Իսկ դու ո՞վ ես, այ աղջիկ:**

Գայեանէ:—**Ես նրա աղջիկն եմ: Անունդ ի՞նչ է:**

Դարօ:—**Դաթօ: Իսկ քոնը:**

Գայեանէ:—**Գայեանէ: (Լռութիւն: Նայում են միմեանց): Ինչի՞ դու այստեղ ես: Հօրս զինուորները Գօրի են:**

Դարօ:—**Քո հօր հրամանով ես ձիեր եմ բերել Շահի համար:**

Գայեանէ (ցնցելով):—**Շահի համար: Ո՞վ է Շահը:**

Դարօ:—**Չը գիտեմ:**

Գայեանէ:—**Ոչնք չը գիտէ նրա մասին! Նա թագաւոր է:**

Դարօ (նայում է նրան):—**Չը գիտեմ:**

Գայեանէ:—**Իսկ դու գիտես, որտեղ է Իրանը:**

Դարօ:—**Ո՛չ: Գիտեմ միայն, որ այնտեղից պարսիկները եկել, նաճել են մեր երկիրը և որ քո հայրը հիմա ծառայում է Սուլէյման թագաւորին: Մենք բոլորս նոյնպէս:**

Գայեանէ:—**Սուլէյման թագաւորը նոյնպէս պարսիկ է: Իրանցի է:**

Դարօ:—**Երեւի Իրանցի է: Այնտեղ պիտի ուղարկեն ոսկի, արծաթ, ձիեր և աղջիկներ: Մեզանից խլում և ուղարկում են այնտեղ:**

Գայեանէ:—Ո՞վ է խլում:

Դարօ:—Քո հայրը:

Գայեանէ:—Սուտ է... (Յանկարծ կանդ է առնում տխրած մի անորոշ մտքից: Գաթօն նայում է նրան: Լուծիւն): Դու ինքզ ճրտեղացի ես:

Դարօ:—Անանուրից:

Գայեանէ:—Ո՞րտեղ է Անանուրը:

Դարօ:—Այնտեղ, լեռներում:

Գայեանէ:—Դու որսորդ ես:

Դարօ:—Ես տանում էի յովազ եմ սպանել:

Գայեանէ (ականածաւթում):—Ա՛նհ: Դու ինձ սովորեցրու, ի՞նչպէս պէտք է նրանց դէմ կուել:

Դարօ:—Դու աղջիկ ես: Դու չես կարող յովազին յաղթել:

Գայեանէ:—Նա շատ է ուժեղ:

Դարօ:—Նա հորթին վերցրած տանում է: Ինչպէս վառում են քո աչքերը: Եթէ դու ինձ հրամայես, ես միանգամից երկու յովազի դէմ կը գնամ: Ես քո հօրը կը ծառայեմ մինչև իմ արեան վերջին կաթիլը քո մի հայեացքի համար:

Գայեանէ (տխրազին):—Ես շուտով պիտի գնամ: Հայրս տանում է ինձ թագուհու մօտ: Յետոյ... (Լուծ է):

Դարօ (զունատելով, հեւաղով):—Պիտի գնան:

Գայեանէ:—Ի՞րան (տխրազին): Հայրս ուզում է, որ ես Իրանի թագուհի լինիմ: Բայց այդ բանի համար պէտք է որսկանութիւնը թողնել, երեսու ծածկել և Շահի կինը դառնալ:

Դարօ (բարձրաձայն գոչւնով, իր գուլը անոթի մէջ է առնում): Քեզ էլ: Քեզ էլ նոյնպէս: Դէպի Իրան: Թագուհի լինել: Երեսու ծածկել: Եւ քո հայրը: Քո հայրը! Ինքը! Իր կամքով! Ես իմ երգեալ թըլ-

նամու աղջկան էլ այդպիսի թագուհի չէի շինիլ:

Գայեանէ:—Ի՞նչ ասացիր:

Դարօ:—Գայեանէ, Գայեանէ: Այնտեղ տանում են սարկուհի լինելու և ոչ թէ թագուհի: Բռնի կերպով խլում են աղջկանը մօրից, կնոջը՝ մարդուց, հարսնացւին՝ փեսայից: Քեզ խաբում են, Գայեանէ! Քեզ ծախում են, ինչպէս ծախեցին Վըրաստանը, ինչպէս ծախեցին Քրիստոսին:

Գայեանէ (սարսափով):—Ո՞վ, ո՞վ:

Դարօ:—Առաջինը—քո հայրը:

Գայեանէ (սարսափով, զունատելով, բարկացած):—Վրաստանը, Քրիստոսին... իմ հայրը... վաճառել է... իմ հայրը:

Դարօ:—Այո, քո հայրը! Դրա մասին խօսում է ամբողջ ժողովուրդը: Հարցրու թափառական Սարբայից, նա լինում է ամեն տեղ: Քո հայրը մահաւան պատիժներով սարսափ է բցել ժողովրդի վրայ: Բաւական է, որ նա մի խօսք ասէ մեզ—մենք պարսպի նման կը կանգնենք նրա շուրջը: Երիտասարդ ե ուժեղ տղամարդիկ դեռ շատ կան մեր մէջ: Դեռ ամենքիս չեն ծախել՝ ստրուկ լինելու համար, ինչպէս քո հայրը ուզում է ծախել քեզ, գեղանի աղջիկ! Երկնային հրեշտակ! Իմ աչքի լոյս!

Գայեանէ (մոլոր հայեացքով):—Սպասիր! Ի՞նչ ես ասում: Ես... ես..

Դարօ (աւելի եւ աւելի բուռն ու կրօն):—Ինչպէս կայծը բռնկեցնում է վառօդը, էնպէս էլ դու բռնկեցրիր իմ հոգին: Եթէ ես դանդաղում էի—այլևս չեմ դանդաղիլ: Քո մէջ է այն ամենը, ինչ որ ուզում էի պաշտպանել և փրկել—թէ Աստուած և թէ ազատութիւն: Ինձ համար սարսափելի չեն քո հօր և նրա անիծեալ հրամանատարի, Վրաստանի այդ

պատժի, բոլոր զօրախմբերը: Ես դուքս կը կորզեմ
քեզ քո պահապանների ձեռքից... և, եթէ քեզ տա-
նեն, ես, յովազի նման, ծածուկ կը գամ քո բար-
ւանի յեակից... Ես շատ ընկերներ ունիմ: Նրանք
զօրավար են որոնում—ես նրանց զօրավարը կը
դառնամ: Երբ սատոյցի կտօրը պոկուով է լեռան
գագաթից և ներքև է գլորում, նա մեծանում է և
ահարկու հիւս է դառնում... Նա իր ճանապարհին
ջարդուփշուր է անում թէ յաւիտենական փայտերը,
թէ անտառները, թէ գիւղերը... Այդպէս էլ մենք
ամեն արգելք կը սրբենք քո ազատութեան համար,
հողճյս արշալոյճյս! (Համբուրում է նրան: Մակոյի ձայնը):
Փայեանէ, Փայեանէ!

Փայեանն (պոկելով նրանից):—Հեռացիր շուտով!...

Պարօ:—Ո՛հ մի բանից մի վախենալ! (Փախչում
է: Հազիւ շարժելով ներս է մտնում յոգնած Մայկօն):

IX.

Մայկօ:—Ա՛յ թէ դու որտեղ ես, վերջապէս...
Ա՛խ, Փայեանէ, դու ինձ պիտի մեռցնես... (Թուլա-
ցած, հեւաով ընկնում է՝ թռնելով և պինդ պահելով նրա ձեռ-
քը): Մի ամբողջ ժամ վազում եմ, բզաւում, որո-
նում... Օ՛հ, Սուրբ Աստուածածին, չեմ կարողանում
չնչել...

Փայեանն (կարողացել է սնափել: Նստում է շուրքը:
Կարծես ամբողջովին վերածնել է և միանգամից խելացի ու
ծածկամիտ կին է դառնել):—Ներքի ինձ, դայեանկա...
Վեր կնց, գնանք, սր ուզում ես: Ես... (Մտախօն)
էլ չեմ փախչիլ! Ես ինքս էլ յոգնել եմ...

Մայկօ («ախ» քաշելով):—Այս րոպէիս, միայն
կամաց, չեմ կարողանում: Օ՛հ...

Փայեանն:—Ասա ինձ... (մտախօն նստում է տա-
րածուծեան մէջ): Իմ հայրը... քրիստոնեանց է:

Մայկօ (շտապով):—Քո ինչ գործն է, իմ ձեր-
մակ յասմիկ!

Փայեանն (սկզբով նրա ձեռքը):—Ասա!

Մայկօ (վերջնականապէս յաղթւած պահանջելու նոր
տօնից):—Եղել է առաջ...

Փայեանն:—Իսկ հիմա:

Մայկօ:—Իսկ հիմա—ոչ:

Փայեանն (շնչելով):—Ճշմարիտ է... բոլորը
հշմարիտ է!... Իսկ մայրս... սպանել է: Ո՛ւմ ձեռ-
քով:

Մայկօ:—Կամաց, մանկիկս, կամաց ի սէր Աստ-
ծոյ...

Փայեանն (սպառնական):—Ո՛ւմ ձեռքով:

Մայկօ (հազիւ լսելի ձայնով):—Սուլէյման թագա-
ւորի ձեռքով:

Փայեանն:—Եւ իմ հայրը հիմա ծառայում է
նրան:

Մայկօ:—Քեզ ի՞նչ է պատահել, թռչնակ! (Ի
պատասխան Գայաննի ժեստի) Այո՛! Մենք բոլորս նրա
ստրուկն ենք:

Փայեանն:—Մենք ստրուկ ենք, իսկ հայրս նը-
րան ծառայում է:

Մայկօ (աղաչական ձայնով, դողալով):—Լռի՛ր, լը-
ռի՛ր, մանկիկս!...

Փայեանն (աւելի և աւելի լարւած):—Ինչի՛ հօրս
հետ չեմ ապրել ես:

Մայկօ:—Ես ոչինչ չը գիտեմ! Գու ալէսք է
կորստեան մասնես ինձ!

Փայեանն:—Ինչի՛:

Մալիօ—Նա վախենում էր քեզ իր հարեմում պահել:

Գայեանէ:—Որտե՞ղ:

Մալիօ—Հարեմում: Նա շատ նոր կանայք և աղջիկներ ու աղերք ունի... Նրանց հաւատում այդպիսի սովորութիւն կայ... Կարելի է, ոմանց ասելով, չորս կին ունենալ, իսկ ոմանց ասելով՝ թէկուզ հարիւր! Քո հայրը հարիւր հատ ունի, թէ քանիսը—չը գիտեմ, բայց ասում են, թէ երբեմն հարիւրից ասելի է ունենում, երբեմն էլ պակաս! Եւ ամենքը ասքում են միասին: Եթէ որևէ մէկը դուր չը գայ, նա միայն կասէ—քեզ պահարզան եմ տալիս: Եւ կը վճարէ: Միայն մեր տէրը բարի է. նա երբէք չի վճարում այնպէս. երբ մէկից բեզարում է, նւրան կնութեան է տալիս իր զինուորներից որևէ մէկին կամ ընծայ է ուղարկում իր բարեկամին: Բայց այնպէս երբէք դուրս չի նետում:

Գայեանէ:—Եւ նա ուրիշ երեխաներ էլ ունի՞ ինձանից բացի:

Մալիօ:—Ունի: Միայն քեզ նա սիրում է: Իսկ նրանք այնքան շատ են, որ ամենքին չի կարելի սիրել:

Գայեանէ:—Ո՞րտեղ է Իրանը:

Մալիօ:—Հեռու է:

Գայեանէ:—Ո՞վ է այնտեղ թագաւորը:

Մալիօ:—Շահը: Նա մեր թագաւորի թագաւորն է:

Գայեանէ:—Նա էլ այնքան կին ունի, ինչպէս իմ հայրը:

Մալիօ:—Է-է: Աւելի! Ամբողջ աշխարհից ամենազեղեցիկ աղջիկներ են նրան կնութեան ուղարկում:

Գայեանէ (զուլար ձեռքերի մէջ առնելով, կրկար լում է, լարած մտածելով. դէմքի վրան անասելի տանջանք):
—Գնանք: (Գնում է Մալիօյի հետ: Մալիօն շէջում է նրան. «Միայն լուր, մանկիկս, լուր, չասես, քե ես...»):
Ներս է մտնում Օթար-բէգը, նրանից յետոյ Գլախան՝ ձախ կողմից):

X.

Օթար-բէգ (ախնորս է, որ գոն է):—Լաւ ձիեր են, շատ լաւ: Յայտնիր իմ կողմից քո համազիւղացիներին, որ ես ազատում եմ նրանց Անանուրի բերդը շինելու աշխատութիւններից:

Անանուրի:—Մեծ է քո ողորմութիւնը, տէր: Միայն ի գուր է: Մերոնք սրտով են աշխատում: Նրանք ասում են—պարսիկները մեր բերդը իրանց հիւր չը պիտի տանեն, նա մեզ կը մնայ:

Օթար-բէգ (այդ անսպասելի խօսքերից յանկարծ դառնում է դէպի նա և ուղարկւթեամբ նայում է):—Լսիր, Գլախա! Ո՞րտեղից է քո այդ համարձակութիւնը: Դու կարծում ես, թէ ես չը հասկացայ, որ դու հէնց իմ երեսին ծաղրում էիր ինձ՝ յիշելով հօրս: (Կարմրում է զսպած բարկութիւնից): Բայց ես միայն իմ ծաղրածու Բէսսօյի կտաակներն եմ սիրում, իսկ միւս ծաղրածուները իրանց դէմքերը ծոմում են ոչ թէ ծիծաղից, այլ կրակից և մտրակի հարածներից: Համարձակութիւնը ես սիրում եմ, երբ անվհեւ կերպով ջարդում են իմ թշնամիներին: Իսկ ինձ դէմ յարձակողների դէմքերը մահից էլ գունատ եմ դարձնում:

Անանուրի (սարդ, մի փոքր կոպիտ Լղանակով):—Էլ ինչի՞ ես ուղացնում, մեծաշուք տէր: Մահը քո ձեռ-

քին է, բայց մենք նրա հետ վաղեմի բարեկամներ
ենք և շատ անգամ ենք նայել միմեանց դէմ առ
դէմ: Թէև նա երբէք չի կարճեր, բայց ես էլ չեմ
գոհնատուել. այդպէս՝ ամեն մէկս մնում էինք մեր
գոյնով:

Օրար-բեգ (բռնելով նրա ուսերից):—Օհերձեկ, ես
կարդում եմ քո մտքերը. դու խնդրում էիր, քո որ-
դիներին ծառայութեան ընդունեմ, որ նրանք յի-
տակեցս հարևած տալով սպանեն ինձ:

Անանիա:—Դու շփոթում ես, տէր: Պարսիկնե-
րն են յետևից խփում: Մենք կրօնքին ենք հարևա-
ներ տալիս: (Սնար-բեգը ձեռքերը վերցնում է): Ին ա-
ռաջայ և թէ նոր Աստուածը իմ որդեկանց նման
շատ թիկնապահներ տան քեզ, ո՞վ զօրավար և զօ-
րավարի որդի! Երբ պարսիկները՝ ըստ իրանց սո-
վորութեան՝ ուզենան ազատուել քո ծառայութիւնից՝
ձայն տուր—էրէկէ և Դաթօ: Շատ թանկ կը ծա-
խեն նրանք իրանց բնիկ և հարազատ իշխանին:

Օրար-բեգ:—Լսիր, ծերուկ: Ես քեզ անվնաս
բաց եմ թողնում, բայց այս ձառերը թող (նայնը
ցածայնելով): Դրանց խօսելու ժամանակը չի: Մեր
ոյժը ճնշւած է: Մենք՝ հարբեցողներս, երգ ու խաղ
կանչողներս, պար ու ծիծաղ սիրողներս պէտք է
կուենք երկաթէ Սուլէյմանի դէմ: Երբէք ժպտո չի
անցել նրա դէմքով: Նրա հայեացքը սուր և պաղ է,
ինչպէս հողին: Երբէք մի կաթիլ գինի չի թարմաց-
րել նրա շրթունքները: Նա Շահի համար նւաճել է
Սինդն ու Չիրալը, անցել է մեծ Աղային անապատը
և խմել է Ինգոսի ջրերից: Նա միայն երկինք է նա-
յում, կարծես այնտեղ է տեսնում իրան՝ Մարգարէ-
ին, որը ցոյց է տալիս նրան ճանապարհը: Թող

զառացանքներդ, ծերձեկ, խաղաղութեամբ ապրիւր
մնացած կեանքդ:

Անանիա:—Գոհութիւն Աստուծոյ! Դու դեռ
ափսոսում ես քրիստոնեայի: Զուր չէ, որ ժողովուր-
դը չի հաւատում քո չարագործութիւններին: Նա
գիտէ, որ քո սրտից չեն բղխում նրանք: Սոնար-
հութեամբ ձկում է նա իր վիզը քո անուան առաջ,
Մեծաշուք տէր: Թող պատմեմ քո երկրի մասին, թէ
ի՞նչ է նա կրում, ինչպէս է տանջւում! Թող փչե-
լով վառեմ քո կարեկցութեան հուրը, քանի դեռ չի
մարել նա մոխրի տակ...

Օրար-բեգ:—Մի խօսի՛ր կարեկցութեան մասին:
Վերջին անգամն ես դու տեսնում նրան: (Բարկուծաս):
Գնա՛, քանի դեռ՝ կարեկցութեան փոխարէն՝ չես
բորբոքել իմ բարկութիւնը: Բիշ առաջ, հէնց քեզ
մօտ, քո պղտոր աչքի տեղ, ինձ վրայ նայում, ինձ
աղաչում էին, որ ես խղճամ, մի գոյգ այնպիսի
աչքեր... Հեռացիր շուտով... (Ն'րա է վարում Բէսոս՝
անշուքովն դողալով Լրկիւղից):

XI.

Բեսսո:—Մեծաշուք տէր! Թաղուհին իր շքա-
խմբով անհ գալիս է իմ յետևից:

Օրար-բեգ:—Գժե՛կ ես դու! (տարբում երևում Ան
գառօն ու էրէկէն):

Բեսսո:—Ոչ, իշխան! Ահա նա: (Ծուռն է չորուս-
ներս են գալիս Զէնարը, Ռուբայան, նրանց յետևից՝ Ա-
րազախը, մի քանի սորկուհիներ և զրահաւորւած զինուոր-
ներ—չամաներով փաթածուած սողաւարդներ) ու մրկայ-

Ձեխաբ (Գունաուելով եւ յուզելով՝ աքերը զի հե-
ռացնում էրէկէից):

Անանիա:—Սրանցից մէկն է վարժեցրել նժոյ-
զին:

Ձեխաբ (մարտ ճախոխ): Ո՞րք:

Անանիա:—Նա, որին դու նայում ես!

—ամանն է, զ զնուամաս ապարտիք—

լանց է բոսո՛ գեղն ինքուրն ինքն ինքն ինքն
էրէկէից նո զնուամասն ու զնուամասն

—արան ճեն, մն այ զգեղն զոյոյ—

—մերաւ ... գործ մ՛մ—

—մն զօմանս է նուսն զնուամասն—

—զնուամասն զնուամասն—

—զնուամասն զնուամասն—

—զնուամասն զնուամասն—

—զնուամասն զնուամասն—

—զնուամասն զնուամասն—

—զնուամասն զնուամասն—

ԵՐՐՐՈՂ զՈՐԾՈՂՈՒՐԻՆ

Նոյն ղեկորացիան: Գիշեր է: Լուսինը սկսել է նւագել: Երկինքը
անպամած է: Ներս է գալիս Էրէկէն, նրա ետեւից կամաց գա-
լիս է Գնթոն: Բոլոր սենարանները կատարւում են ի կիսաձայն,

բայց արագ, յուզած եղանակով:

—գալիս է զնուամասն զնուամասն—

—գալիս է զնուամասն զնուամասն—

—գալիս է զնուամասն զնուամասն—

—գալիս է զնուամասն զնուամասն—

—գալիս է զնուամասն զնուամասն—

—գալիս է զնուամասն զնուամասն—

I.

Դարօ (ձեռքը դնում է նրա ուսին):—Ի՞նչ ես անում այստեղ:

Էրեկլի (դառնալով, ցնցում է անսպասելի լինելուց):

—Ա՛հ, այդ դձև ես, Դարթօ!

Դարօ:—Հն՛, ես եմ: Ո՞ւմ ես սպասում:

Էրեկլի:—Հեռացիր այստեղից. դա քո գործը չէ:

Դարօ (յամառուձեամբ):—Ասան, ձե՛մ ես սպասում:

Էրեկլի (բռնկելով):—Ի՞նչպէս ես համարձակում եմ անամուտ լինել ինձ:

Դարօ:—Մի՞թէ դու պիտի որևէ բան թագցնես ինձանից: Առաջ այդպիսի բան չը կար:

Էրեկլի:—Ես աղջկայ եմ սպասում:

Դարօ (բռնկելով):—Գայեանէ՞ ին:

Էրեկլի:—Անունը չը գիտեմ: Հեռացիր:

Դարօ (աւելի տարանալով):—Լսիր, եղբայր, հեռացիր այստեղից: Առաջ ես եմ նրան հանդիպել. ես նրան համբուրել եմ: Ես նրան իմ կեանքի գնով անգամ չեմ տայ, լսում ես:

Էրեկլի (նոյնպէս բարկացած):—Դու սուրբ ես խօսում: Դու Էրբ կարող էիր նրան համբուրել: Նա չի հեռացել թագուհուց: Նրան խիստ հետևում են: Երբ թագուհին մեռածի պէս ընկաւ, նա հազիւ կարողացաւ շնջալով ասել ինձ—«այստեղ արի՛, երբ ամենքը բնեն»: Եւ նրան տարան: (բռնելով դաշոյնի դաստա-

կից): Դու Էրբ կարող էիր նրան համբուրել: Ասան!

Դարօ (հասկանալով իր սխալը):—Թող դաշոյնդ: Ես ուրիշին եմ համբուրել: (Ծիծաղում է): Ինչպէս հիմա լաւ է, Էրեկլի: Իսկ այս բոպէին քիչ էր մը նու՛մ միմեանց կոտորէինք: Եթէ դա Գայեանէն լինէր, մեղանից մէկը կայէն պիտի դառնար:

Էրեկլի (յօնքերը կիտում է, չը հաւատալով):—Ուրիշին—ձե՛մ: Այստեղ ոչ ոք չը կար՛ բացի նրանից, թագուհուց և մի քանի փաթաթած պառանկներից:

Դարօ (ձեռքերը թափահարելով):—Ճշմարիտ է ասած երգի մէջ—«Դու իմ աչի լոյսն ես»: Ամեն մէկը իր աչքի լոյսն ունի, և՛ բացի իր լոյսից՝ ուրիշ ոչինչ չի տեսնում: Դէ ոք քեզ պէտք չեմ—գնում եմ: Բայց տես, Էրեկլի, գլուխդ պահպանիր: Պարսիկները կատակ չեն սիրում. իսկ այս սև սատանաները, արարները, էլ աւելի վատ: Սոխի պէս կը կտրտեն քեզ: Եթէ նրանք յարձակեն, շացրու—ես մօտիկ կը լինեմ:

Էրեկլի:—Ձէ, կանգնիր: Ո՞ւմ ես համբուրել դու: Ես այստեղ ոչոքի չը տեսայ՝ բացի նրանից:

Դարօ (ծիծաղելով):—Նոյն իսկ թագուհուն էլ չես տեսել:

Էրեկլի:—Իմ ինչի՞ն է պէտք թագուհին: Ասան, Դարթօ!

Դարօ:—Դէ, վերջապէս, մենք եղբայր ենք, թէ ոչ:

Էրեկլի:—Եղբայր էինք՝ քանի որ դու չէիր խաբում ինձ:

Դարօ:—Դէ լսիր: Օթար-բէգը՝ Գայեանէ անունով մի աղջիկ ունի: Հէնց նրա համար է եկել թագուհին—նրան ուզում են տանել Պարսկաստան՝ Շահի համար: Բայց չեն կարող տանել, Էրեկլի: Եթէ տեսնած լինէիր նրան: Ձեն կարող տանել: Ես

նրան այստեղ պատահեցի: Նա այժեամբ նման, դուրս թուա թփերի ետեկց և կանգ առաւ արձանի պէս... Իսկ ես... Օ, եղբայր, կեանքս էլ, մահս էլ — ամենը հիմա նրա համար է:

Երեկի (դեռ շարունակում է կանկաճի):— Դա նա՛ չէր, որ կանգնած էր թագուհու մօտ:

Դարօ, — Եւ ծածկոցը վայր ձգեց, որ քեզ կուրացնէ! (Նիծաղելով՝ գրկում է նրան): Երդու՞մ եմ Ս. Գէորգի անունով, որ ոչ: Դրան էլ, ամբողջ աշխարհի բոլոր միւս կանանց էլ տալիս եմ նւ՛մ պէտք է իսկ ամենալաւին՝ քեզ: Գայեանէն վախաւ դէպի այս կողմը. և հէնց այստեղ, անտառախիտ տեղում, գետի ափին, ես նկատեցի մի փոքրիկ ու բարձր աշտարակ: Երեկ, նա այնտեղ է: Չը կարողացայ լաւ հետեւել: Հէնց դէպի այն կողմն էի ուզում գաղտագողի գնալ, երբ նկատեցի քեզ, և ինձ թւաց... (շատ լուրջ): Դիտե՛ս, եղբայր, Աստուծո՞ւ փրկեց ինձ էլ, քեզ էլ: Օրհնւած լինի թագուհու և նրա ուղեկցուհու զաւուստը:

Երեկի: — Լսիր, Դաթօ. Դու հիմա պէտք է ինձ լաւ հասկանաս: Եթէ նա ինձ ասէ՝ ձեռք վերցըրո՞ւ հօրից, մօրից, պատուից, հաւատից, հայրենիքից — ես բոլորից ձեռք կը վերցնեմ:

Դարօ (անհոյ): — Իմը այդպիսի բան չի ասիլ ինձ. իսկ եթէ ասէր էլ, ես կը հրամայէի նրան, որ ինձ համար ուրանայ իր հաւատն էլ, հայրենիքն էլ: Չէ, չէ, դու իրաւացի չես խօսում: (Աւելի խոռովանց): Յիշո՞ւմ ես մեր հօր խօսքերը, որ նա ճանապարհին ասաց մեզ: — Որդիք, մենք ուրախութեան համար չենք գնում հիմա, այլ մեծ գործի համար: Դա ի՞նչ էր նշանակում, էրէկի:

Երեկի (նայելով պատուանին): — Ինչպէ՞ս ծանր է

սպասելը: Նա այս երեկոյ երեաց ինձ այն պատուհանից և նշան արաւ: Ուզում եմ փոքրիկ քարեր նետել: (մտմով մտածելով ձմեռան քղցրով մտքով): Դարօ: — Աւելի լաւ է առաջ նետիր: (Շարունակում է քր մտածմունքը): Ես ազիտեմ, թէ ի՞նչ գործի համար էր ասում հայրս: Ժամանակ է վերջ տալ այս նախատինքին: Մենք մարդիկ չենք, մենք մահմեղականների գրասանիքն ենք: Մենք ծածուկ ենք, աղօթում — խուր կիրճերում. մեր եկեղեցիները կործանւած են: Մեղաւորից խղում են մեր բոլորներն ու հարսնացուներին Վե՛րսուցում են նրանց շուկաներում, խնայանալով: Ես մեր աչքերի մտաշնչը գեղի է մտածել ուտել — խմելու քնելու մասին, երբ այդ լուծը ճնշում է մեր վիզը: Ինչի՞ սպասել, ինչի՞ սպասել, էրէկի:

Երեկի (չէր լսում): — Այո, սպասելը վաճից էլ վատ է: Ես կիտի առաջ նետեմ: (ստոր) ազգայն

Դարօ: — Պահակին հարթեցնեալ: (Կրկին շարունակում է քր մտածմունքները մտմով): Երբ նայեցի նրա աչքերի մէջ, զգայի որ ուժերս աւելացան, անեցին և դուրս գողնելով անվեհերս սրտիցս՝ լեռնային վտակի նման հեղեղեցին ինձ: Օ, ինչպէ՞ս ես ուժեղ եմ, էրէկի, ինչպէ՞ս ուժեղ եմ դարձել: Նրա ձայնը հնչում էր իմ ականջներում, ինչպէս պատերազմի փող: Նրա ձայնը ասաց ինձ — հատիկ ժամը, կուրի Աստուծո՞ւ համար, հայրենիքի համար, պզտու թեան համար և ինձ համար: (բարձր ձայնով): Երեկի: — Առաջ նա գալիս է: (Առ կողմից ձայնը եւ լուրջ երկունս երականց են պնդում): Դարօ (չընջալով): Տղամարդկանց ձայներ են: Թագուհու: (Թաղմունքով և թաւախա տեղում):

Երեկի (նայելով պատուանին): — Ինչպէ՞ս ծանր է

...տապ միայն չէ՛ր, բայց իր քրոջը պէտքով զգաց իր քրոջը հետ խորհուրդ տալու մասին...

Բեմի խորհրդի մտնում են Բեսսոն, Անանիան եւ Սաբբան: Սաբբան բարձրահասակ ու նիհար է, աշխոյժ ու զնարթ աքերով եւ երկայն մազերով: Հազնեւած է Գլխայտի նման, բայց շրթերը պատառուտած են, եւ նրանց դոյներն էլ աւելի մուժ են: Գլուխը բաց է: Ձեռքին աննաշխ փայտից հասարակ դաւաղան: Գօտուց դաշոյն է կախւած:

Բեսսո (շնչալով):—Կամաց, հայր: Սպասիր այստեղ: Տեսնեմ որտեղով կարելի է առանց վտանգի՝ անցնել դէպի այրը: Այնտեղ մերոնք հաւաքւած լինել են սպասում: Ահա մի ամբողջ շարաթ է չեն ուզում Սթում անել առանց աղօթքի: (Կամաց, զայտնազողի անցնում է տան յետեւ):

Անանիա (Սաբբային տանելով ծառուղու ստեփի տակ): Ո՞րտեղից—որտեղ, հայր Սաբբա:

Սաբբա (ուրախ, հնչին բամբոլ):—Աղօթում եւ կուռում ենք, որդի: Արթնացնում ենք մարդկանց:

Անանիա:—Անանուրից յետոյ որտեղ ես եղել:

Սաբբա:—Անցայ Կախեթ: Ո՛հ, ծանր է այնտեղի դրութիւնը: Ընդամենը երեք անգամ կարողացանք աղօթել, այն էլ նկուղներում: Իսկ սեթ անգամ կախ ունեցանք: Մի ժամերգութիւն չեղաւ, որ առանց ընդհարման կատարւի:

Անանիա:—Սուտերների մօտ եղե՞լ ես:

Սաբբա:—Քաջ ժողովուրդ է: Այնտեղ մի փոքր հանգստացայ: Նրանցից, փշաւներից, թուշերից հաւաքեցի կատաղի մարդկանց եւ նրանց հետ արշաւեցի դէպի Կազբէկ: Յետ խլեցինք թէ ամբողջ եւ թէ Գերգեթի սուրբ տաճարը եւ կարողացանք մի երեք օր ապաշխարել: Սակայն Աւետման օրը, հէնց այն ժամանակ, երբ մարդիկ ուզում էին հաղորդւել,

պատարագի կիսին, Գուգաուրի զօրքերը շրջապատեցին մեզ: Սուրբ հաղորդութիւնը ամբողջովին խմեցի, որ անիծւածները սրբապղծութիւն չը կատարեն... Մի ձեռքով խաչը բռնեցի, միւսով՝ հին տապարս. բայց այդ ժամանակ մերոնցից քչերն էին մնացել: Բայց եւ այնպէս՝ ճեղքելով անցանք եւ ցըրեցինք օսերի մէջ: Անցայ Բօրթօմի լեռները—չէ՞ որ ամեն տեղ քրիստոնէական հոգին կամ մտնում, կամ դուրս է գալիս մարմնից: Պէտք է թէ դիմաւորել եւ թէ ճանապարհ ձգել: Այնտեղից բարի մարդիկ լաստով ինձ այտեղ հասցրին: Հէնց ջրի վրայ թաթախեցինք եւ գատիկը անցկացրինք: Իսկ երէկ աղօթեցինք Աստուծոյ ամբողջի մօտ գտնուող այրում: Բայց քիչ ենք մնացել, Անանիա, զ՛հ, շատ քիչ ենք մնացել: Որքան մեռան մարտիրոսական մահով: Բայց Աստուծ ինձ դեռ չի արժանացրել:

Անանիա:—Լսե՛լ ես, կաթողիկոսին սպանել են:

Սաբբա:—Լսել եմ, ախ, լսել եմ: Նահատակ է, նահատակ! Նրան սպանելիս են եղել, իսկ ես, մեղաւորս, այդ գիշեր լաստերի վրայ ուրախանալիս եմ եղել մարդկանց հետ: Բայց եթէ ամենքս նահատակէինք, էլ ո՞վ կը պաշտպանէր սուրբ խաչը: Օ՛հ, մեղաւոր եմ, մեղաւոր. իմ մէջ խոնարհութիւն չը կայ: Արիւնս ուժեղ է ինձանից... Հոգիս յուզուած է եւ չի կարողանում համբերել! Օ՛հ, զ՛հ, զ՛հ!

Անանիա (տրտմամբ):—Աստուած մոռացել է մեզ:

Սաբբա (խտուածամտ):—Աստուած չի մոռացել Ի՛ր Մօր վիճակը: Նա հաւատում է իր ծառաների ուժին! Ես ա՛յլ ու ձախ անցել եմ մեր երկիրը: Ծովից ծով, Պօլսից մինչև Հնդկաստան, Չինաստանից մինչև Արաբիա կատաղի կերպով բռնել է Իսլամը: Մահանելիս հատիկի պէս փոքր է մեր երկիրը, որ ընկած

է Իսրայէլի անհուն աշխարհի մէջ. նա մենակ չ'բայց Աստուծոյ նրա հետ է: Նրա հետ է, ասում եմ: Եւ մեր երկիրը կը պահպանէ նրա Սուրբ Թաղը! Մենք մեզ վրայ կը կրենք նրան: Ասում եմ քեզ, արեան մէջ կը կրենք, նրա սուրբ զօրութիւնը մեզ օգնական լինի յաւիտեանս յաւիտեանից:

Անանիա (ճանր հառաչելով):—Ո՛հ, Տէր Աստուծոյ, շնորհ կը լինի, շնորհ կը լինի արդեօք:

Սաբբա:—Շուտով: Արդէն մեծացել են քսան տարի առաջ մեր երկրի հետ ընկածները՝ որդիքը: Եւ նրանց որդիքը, որոնք վաճառեցին մեր երկիրը: Եւ նրանց մայրերը, օրօրելու ժամանակ, հայրենիքի երգեր են երգել նրանց համար և Սուրբ Թաղով խաչակնքել: Ասում եմ քեզ մեծացել են, ո՞վ ծերունի մարդիկ: Ես նրանց հաղարներով տեսայ և լսեցի ճառերը: Աստուծոյ օրհնէ նրանց մայրերին! Միայն զօրավար չը կայ:

Անանիա (թերւելով դէպի Սաբբան):—Կայ: Լսիր իմ խոստովանքը, հայր: Ամբողջ աշխարհումս միայն երեք հոգի գիտէին այս գաղտնիքը: Քսան տարի է ես լսել էի գերեզմանի նման: Բայց ես զգում եմ, որ հասել է ժամը: Գնա և այդ գաղտնիքը ասա Վրաստանի որդիկանցը, մեր քաջամարտիկ զինուորներին: Թո՛ղ այդ գաղտնիքը վառէ նրանց հոգիները մեծ և սուրբ զօրքի համար: Լսիր: Թագաւորացն Գէօրգին կենդանի է:

Սաբբա:—Անանիա, խաբէութիւն պէտք չէ: Առանց խաբէութեան, առանց սուտ անունների պիտի կատարւի մեր փրկութիւնը:

Անանիա (խստութեամբ):—Աղօթիր Աստուծուն, հայր: Ես չեմ խաբում:

Սաբբա:—Թէյմուրազ թագաւորի որդուն կոխ-

կիտեց Սուլէյմանի ձին, Անանիա! Եւ նա կենդանի է: Ես տեսել եմ այդ: Եւ կենդանի է:

Անանիա (զլուխը կախելով):—Ո՛հ, հայր: Ո՛ւմ որ քցել են ձիու սմբակների տակը—նա չը կայ: Նա իմ որդին էր: Աղօթիր նրա համար: (Լռութիւն: Սաբբան վերեւ է նայում, նրա շրթունքները շարժում են: Աչքերը արցունքով լցւած են: Անանիան խորատուլած է ճանր մտքերի մէջ): Ինձ համար էլ աղօթիր, հայր: Իմ մեղքն է: Ես ինքս այդպէս ցանկացայ:

Սաբբա (վսեմ):—Ներում և թողութիւն եմ տալիս քեզ: Ո՛ւր է երիտասարդը:

Անանիա:—Թագուհին ցոյց կը տայ:

Սաբբա:—Մեզ հալածողը:

Անանիա:—Ո՛հ, մեր փրկիչը!

Սաբբա:—Եւ ապացոյցներ, նշաններ կան:

Անանիա:—Կան, հայր:

Սաբբա:—Ո՛րտեղ է մեծացել թագաւորացին:

Անանիա:—Ինձ մօտ: (Ներս է դուրս Բէսսօն):

|||.

Բէսսօ:—Հայր, մերոնք բոլորը աղօթելու են ժողովել մի բարձրթողի արած գեանափորում, ուր առաջ եզներ էին ներս քշում:

Սաբբա:—Քրիստոսն էլ մուրքի մէջ է ծնւել: Դէպի ձր կողմը պիտի գնանք:

Բէսսօ:—Այս կողմը: Իմ հտեից... Կամաց... Անիծւած ներքինին, կարծեմ, քսած չի... Գնանք, ես քեզ այնպէս կը տանեմ, որ ոչ իմ տէրը, ոչ էլ ինքը Սուլէյմանը հոտը չեն առնի: (Նրեքն էլ գնում են):

Վաքօ (դուրս գալով դարանից: Նրեք այնպիսի և զունատ է):—Լսեցիր, ինչ ասաց հայրս:

Երեկի:—Այո, բայց չը հասկացայ: Ո՞ր արքայազն է կենդանի:

Դաթո:—Ես էլ չեմ հասկանում: Ո՞վ է մեծացել հօրս մօտ: Դու և... և ես:

Երեկի (Ծիծաղելով):—Ո՞վ է ուրեմն մեզանից արքայազնը:

Դաթո:—Քեզ ծիծաղելի՞ է թւում: (Ռուբայան սպիտակ ծածկոցովի, զգուշութեամբ երևում է ծառերի մէջ):

Երեկի: (Յնցելով, մոռանալով ամեն բան):—Հագուստը, կարծես, երևաց թփերի միջից: (Նստում է Ռուբայայի կողմը):

Դաթո (մտախոհ, գլուխը կախած, թաղնում է ծառուղում):

IV.

Ռուբայա (ձեռքերով արագութեամբ փարւում է նրա պարանոցին: Երկարատեւ համարյո):—Ինձ կը սպանեն, եթէ քեզ հետ այստեղ բռնեն: Անուշտ լինչ է:

Երեկի:—Էրէկէ:

Ռուբայա:—Ո՞վ ես դու, սրտեղացի ես:

Երեկի:—Ես լեռնցի զինուոր եմ:

Ռուբայա:—Իսկ իմ եղբայրները ծովազնաց են: Նրանցից ամենքը վախենում են: Նրանք ինձ վաճառեցին:

Երեկի (կրքոտ):—Քեզ վաճառել են. ո՞ւմ: Դու իմն ես ընդմիշտ: Ոչ ոք քեզ այնպէս չի սիրիլ, ինչպէս ես: Ես կը վառեմ քեզ իմ գզանքներով! Ես... (համբուրում է):

Ռուբայա (յանկարծ դուրս պրծնելով ձեռքից):—Կամաց! (ականջ է դնում):

Երեկի (կրքով համակւած, պահում է նրան իր զըրկում):—Ինչի՞ ես վախենում, քանի որ ինձ հետ ես:

Ո՞վ կարող է քեզ իմ ձեռքից լսել: Դու իմն ես ընդմիշտ:

Ռուբայա (վշտազին, կրքոտ):—Ես քոնն եմ միայն այս վայրկեանին, հոգոյս ցոլքը! Համբուրի՛ր ինձ, քանի քո ձեռքին եմ: Հէնց որ քեզ տեսայ, ամեն բան մոռացայ—միայն թէ հպեմ քեզ, միայն թէ արբենամ քո շնչով, թէկուզ մի անգամ, թէկուզ մի անգամ, թէկուզ մի վայրկեան, —իսկ յետոյ թող կրկին գերութիւն, նոյն իսկ մահ լինի: (Գուլպը դնում է նրա կրծքին):

Երեկի (համարյոնք որոշմամբ):—Ինչի ես խօսում մահւան մասին: Ո՞վ կը համարձակի ղէպչել քեզ, երբ դու իմ կրծքին ես:

Ռուբայա (սիրազեղ քնքշանքով փամփուում է նրան՝ օտի նման): Ո՞հ, եթէ մենք հիմա լինէինք հեռու-հեռու... Այնտեղ, որտեղ ես ապրել ու մեծացել եմ—Մինգրեթիայի ծովի ափին: Եթէ մենք երկուսս թեթեւ առագաստաւոր մակոյկում՝ օրօրէինք արեւնեբերի վրայ և լսէինք ջրի շոյող ծփանքը, և ես նայէի մէկ երկնքի աստղերին, մէկ քո աստղ—աչքերին և ներշնչէի ծովափնեայ ծաղիկների և քո արտաշնչման բոյրը... Եւ երգէի քեզ համար սիրոյ երգեր... Եւ հարէի քո մէջ, ինչպէս ամպերը հարում են արևի ճառագայթներին մէջ!...

Երեկի (կրքից դժածի պէս):—Ուզում ես փախչել: Այստեղ են իմ ձիերը—աւելի սրարշաւ քան հողմն ու կայծակը: Իմ ընկերները պահպանում են նրանց: Մրբիկի նման մենք կը սլանանք և մեզ չեն կարող հասնել թագաւորի բոլոր զինուորները (ուզում է գնալ):

Ռուբայա (բռնելով նրան):—Ո՛չ:—Մեք շուրջը ամեն տեղ պահակներ են դրւած... Եւ այստեղ ամեն

մի վայրկեան... (ակունջ է գնում)։ Երբ կարեղ լինի
 փախչել, ես կասեմ քեզ։ Լսիր—գիտե՞ս ով եմ քո...
 Երեկի։ Ես այն գիտեմ, որ ես քո ստորուն
 եմ, իսկ դու իմ թագուհին։ Երբ միայն
 Ռուբայա (խորհրդով ու զոռով ձայնով)։ Ուրեմն
 ճանաչում ես ինձ։ Այո, ես Ռուբայան եմ, Սուրբ
 ման թագաւորի սիրելի տարփուհին, թագուհին պա-
 ասե է, ճանձրացրել է թագաւորին։ Օ՛հ, ես այդ
 նկատել եմ... Եւ ես պիտի թագուհի լինիմ! Այո՛ր
 բանը ինձ գուշակեց մի պառաւ, երբ ինձ վաճա-
 ռում էին։ Ես սկզբից լալիտ էի, իսկ երբ իմացայ,
 որ թագուհի պիտի լինեմ, էլ չը լացի։ Ո՛ւր պիտի
 տանես ինձ վրաստանի թագաւորի իշխանութիւնից
 դուրս։ Մեզ որսալու կը գան, ինչպէս վայրի գա-
 զանների, և երբ բռնեն, Ո՛հ, դու չես ճանաչում
 Սուրբ ման թագաւորին։ Երբ ինձ թագաւորի
 ստորուն հին ես։ Երբ ինձ թագաւորի ստորուն
 հին ես։ Երբ ինձ թագաւորի ստորուն հին ես։
 Ռուբայա (հարտաբեր)։—Այո՛ր, Բայց պէտք է
 նրա կինը դառնամ, երբ հրաժայտ թագուհուն սպա-
 նել։ (Խորհրդով)։ Այո՛ր բանը շուտով կը լինի։ Ես
 ինձ յանձնարարել է, որ հետեւեմ թագուհուն։ Ես
 չի հաւատում նրան, բայց նրա դաւաճանութիւնից
 չի վախենում։ Եթէ նա սուղ ձեր թագուհին չը լինէր
 եղած, թագաւորը վաղուց նրան ընծայած կը լինէր
 իր ծառաներից մէկին։ Այդպէս է նա գնահատում
 նրա գեղեցկութիւնը։ Եւ հիմա, երբ մենք վերա-
 դառնանք, բռնակա՛ն է մի խօսք ասեմ թագաւորին,
 որ թագուհու գրուիլը գործի։ Իսկ չես ճանաչում
 Սուրբ մանին! Նա արիւն է սիրում։ Մի անգամ նա
 հրամայեց տաներկու մարդու գլխատելու հէնց իմ
 պատուհանների առաջ! Եւ ամեն անգամ, երբ մէկի

գրուիլը թոչում էր, և արիւնը ցայտում, ես նկա-
 տում էի, որ նա այսպէս էր անում (այսքերը կհո-
 ցում է)։ (Խոցով մի խոսքով մտով արտաբեր)
 Երեկի (խանդալով)։—Ինչի՞ ես կանչել ինձ այս-
 պէս, քանի որ դու նրա ստորունին ու հարձն ես։
 Ինչի՞ անյաղթ գեղեցկութեամբ դու շողացիր իմ
 աչքերի առաջ։ Ես չեմ բաժանիլ քեզ ոչ որի հետ։
 Կո՛ւմ ես! Ի՞նչ պէտք է միայն իմը լինես! Միայն
 իմը!
 Ռուբայա։—Ի՞նչ յիմար երեսայ ես! Կամ ամե-
 նին չես ուզում ինձ։ Մի՞թէ ես սիրում եմ թա-
 գաւորին։ Ես քեզ եմ սիրում—ես քեզ համար եմ
 ենթարկել մահուան վտանգի...
 Երեկի (վշտից եւ կրքից դողացող ձայնով)։—Ռու-
 բայա!...
 Ռուբայա։—Լսիր! (Համարում է նրա շուրթերը)։—
 Մի կասկածիր իմ մասին։ Նա ծեր է, իսկ դու երի-
 տասարդ։ Մի՞թէ քեզ ճանաչելուց յետոյ կարող եմ
 սիրել նրան։ Բայց նա թագաւոր է... Եւ անարկու-
 է ինչպէս սուր, ու զարհուրելի՛ ինչպէս մահ։ Նա
 միշտ մի հայեացք և մի ձայն ունի—թէ սիրոյ, թէ
 բարկութեան, թէ զգանքի և թէ մահուան պատժի
 համար։ Նայելու ժամանակ նրա հայեացքը թափա-
 ցում է քարի միջով։ Ինձ հիմա էլ թւում է, թէ նա
 թիֆլիսից տեսնում է ինձ ու քեզ լեռների, անտառ-
 ների, պատերի ու ժայռերի միջով... (Գողգոթի հոգում
 է ընկնելին, որը ակամայ ցնցում եւ նայում է շուրջը։ Բու-
 բայան ծիծաղում է մեղմ ու երկուն ծիծաղով)։ Տեսնում
 ես, դու էլ ես զողում... Ո՛ւր կարող ենք փախչել
 նրանից։
 Երեկի (զուտը մտքերի մեջ ասելով)։—Սեղծ
 թոցրիւր։ չեմ հասկանում, թէ ինչ է կատարում

ինձ հետ: Ինձ միայն մի բան է պէտք—տեսնել քեզ, քեզանով շնչել!...

Ռուբայա (նոյն բնորոշումը եւ կրթով):—Ես էլ... Ես էլ միայն քեզ եմ ուզում!... (Ալ—Բազախը երևում է ծառերի ստերում եւ ականջ է դնում): Օ՛, ինչպիսի գիշերներ պիտի ունենանք, իմ անգին! Մութ ժամանակ ես օձի պէս սողալ գիտեմ: Իմ քայլերը բոլորից էլ թեթև են: Ես բնած շան վրայով կանցնեմ և նորից կը դառնամ՝ չարթնացնելով նրան... Հնազանդներ իմ կամքին, և ես այնպիսի երջանկութիւն կը պարգևեմ քեզ, որ ոչ մի մարդ... (Թեմել Տիչ արծաղկելով՝ արագ ոտախն է դործում եւ դառնում է դէպի այն թփերը, որոնց յետևը թաղմուկ է Ալ—Բազախը): Այստեղ ինչ որ մարդ կայ... (Երէկէն նետում է թփերի մէջ եւ բռնում է Ալ—Բազախին):

V.

Ալ—Բազախ (ուզում է աղաղակել):—Այստ... (Երէկէն մի շարժումով սեղմում է նրա բերանը եւ բռնում է կոկորդից):

Ռուբայա (մօտ վազելով եւ ճանաչելով Ալ—Բազախին): Սպանիր զրան, սպանիր:

Երէկէ:—Կեանքդ քեզ կը բաշխեմ, եթէ երդւեն:

Ռուբայա:—Սպանիր զրան! դա ներքինի է! Դա շուն է! Դա կերդւի ու կորստի կը մատնէ ինձ էլ, քեզ էլ: Դէ սպանիր զրան!

Երէկէ (դաշոյնը հանում եւ բարձրացնում է, որ հարած տայ, բայց կանգ է առնում):—Ռուբայա, նայում է...

Ռուբայա:—Վախկոտ! Զնրկ!

Երէկէ (դաշոյնը թափով կոխում է նրա կուրծքը,

ներքինին ընկնում է անշնչացած: Սոսկումով)—Սպանեցի:

Ռուբայա (կռանում եւ նայում է սպանածի աչքերի մէջ):—Հիմա նա ոչինչ չի պատմի: (Բռուն կրթով եւ երկար համբուրում է Երէկէին: Արագութեամբ): Ինձանից լուր կը ստանաս: Միշտ մօտ տեղերում եղիր: Փախիր! (Սննկատելի անհետանում է ստերի մէջ: Միւս կողմից ներս է վազում Գամօն):

VI.

Կարօ:—Օթար-բէզը պահակի հետ պտոյտ է անում տան շուրջը... Այս ի՞նչ բան է:

Երէկէ (համարեա առանց գիտակցութեան):—Ներքինին է: Ես սպանեցի: Նա հրամայեց:

Կարօ:—Դու ամենքիս կորստի կը մատնես! Փախչենք! Բնած ձևանանք: (Քաշում է Երէկէին: Ներս է մտնում Օթար-բէզը պատերազմական շորերով: Նրա ետևից պահակախումբը):

VII.

Օթար-բէզ (պահակներից մէկին):—Փոխանակող պահակներին բեր: Չեմ պառկելու ամբողջ գիշերը:

Պահակներից մեկը:—Նայիր, տէր... Այստեղ մարդ է ընկած... Նա սպանած է... Օպար-բէզը եւ պահակախումբը մօտ են դալիս: Սարսափով աղաղակում են— «Ալ—Բազախ»):

Օթար-բէզ:—Այո... Ալ—Բազախն է! Շուտով շուր բերէք...

Պահակներից մեկը:—Չի շնչում:

Ընդհանուր խօսակցութիւն:—Դաշոյնով է սպանւած, կրծքին վէրք կայ... Դաւաճանութիւն... Պէտք է խուզարկել այգին... Օգնութիւն: (Երկրորդ յարկի փանդակապատ պատուհանում երևում է Զէյնաբ Թաղուհին):

VIII.

Ձեյնաբ (հրամայական ձայնով):—Ո՞վ է համար-
ձակում հանգստութիւնս խանդարել: (Գտնալով
զէպի ս'նեակի ներքը կանչում է): Այ՛-Տագախ! Վար ի-
ջիր և Օթար-բէգին պահակախմբով կանչիր!...

Օթար-բէգ (ներքեւից):—Օթար-բէգը այստեղ է,
իմ թագուհի: Ես պահպան էի կանգնել, որ ջունդ
չը խանդարեն: Աչքս չեմ փակել. ամբողջ գիշերը
պահակախմբով ման եմ գալիս տան շուրջը:

Ձեյնաբ (բարկումեամբ): Այ՛-Տագախ!

Օթար-բէգ (զողացող ձայնով):—Այ՛-Տագախը ըս-
պանւած է, իմ թագուհի: Մենք այս բոպէիս գտանք
նրա դիակը: Ահն նա: Պահակախմբի աղաղակը արթ-
նացրեց քեզ:

Ձեյնաբ (սպառնալով):—Սպանւած է: Ո՞ւմ ձեռքով:

Օթար-բէգ:—Չըզիտեմ, իմ թագուհի: (Վրայ են
կազում պանակը և Օթար-բէգի մարդիկ: Նրանց մ ջ են
Բ'սոն, Անանիան, Գաթոն և Էրէկէն: Ընդհանուր շփոթ-
մունք):

IX.

Ձեյնաբ (նեղանալով պատուանից):—Այ՛-Տագախը
սպանւած է! (ժածկում է):

Օթար-բէգ (սպառնական ձեւով, շքեղատողներին):—
Հէյ, ծառաներ! Իմ տանը սպանւած է մեր տիրոջ
մերձաւոր ծառան և բարձրաստիճան անձը, որ ին-
քն էր ուղարկել մեզ ձօռ: Ո՞ւմ ձեռքն է յանդգ-
նել խայտառակել իմ տունը: (Ղուկիւն):

Մի քանի մարդ պահակից:—Քրիստոնեաներն
են! Դարանամուտ էին եղել: Իզէն! Զարդե-

ցէք անիծեալ շներին! (Սրերը հանում են բորբոքւած ու
կարմրած դէմքերով):

Բեսսօն և Օթար-բէգի մի քանի ծառաներ:—
Սպանւածին մենք չէինք էլ ճանաչում: Մենք մեր
մեծաշուք տիրոջ հաւատարիմ ծառաներն ենք! Դուք
ինքներդ, գուցէ, նրա դէմ ոխ ունէիք... Այստեղ էք
սպանել, որ մեզ վրայ քցէք: Դաւաճանութիւն!
(Հանում են սրերն ու դաշոյնները: Պատուհաններում երե-
ւում են վահեցած կանայք: Վ'Յը աւելի և աւելի սպառ-
նական է դառնում. կանանց ծիչը):

Պահակախումբ:—Պէտք է ոչնչացնել անհաւա-
տարմութեան այս բոյնը!... Լա - Իլլահ - Իւլ - Ալլահ!
Զարդեցէք, կոտորեցէք!

Օթար-բէգի ծառաներ:—Օգնութեան հասէք,
այ քրիստոնեաներ: Օթար-բէգի մարդկանց կոտո-
րում են!

Ուսեմ:—Անիծեալ շներ!

Միւսներ:—Գիշատիչ գայլեր!... (Այս բոլորը կա-
տարում է անտէր արագումեամբ: Սրերն ու դաշոյնները
չորչում են: Թէ մէկ և Թէ մ'ուս կողմի մարդիկ վրայ են
վազում զանազան կողմերից):

Օթար-բէգ (որոտակից ձայնով):—Սրերդ պատեան-
ներում դրէք, շներ! (Ամենքը հանդարտում են): Մի՛թէ
ես չեմ Սուլէյման թագաւորի զօրքի հրամանատարը
Քարթալիում: Մի՛թէ իմ մի խօսքը բաւական չէ, որ
անմեղների կամ մեղաւորների գլուխները թռչնեն:
Սրերդ պատեաններում դրէք, ասում եմ ձեզ! (Ամեն-
քը սրերը դնում են պատեանների մէջ և միայն սպառնա-
կան ու դժման հայեացքներ են ձգում միմեանց): Ձիւնոր-
ներ և մարդիկ! Իմ ալեւոր գլխի վրայ խայտառակու-
թիւն եկառ: Ոչնչք դրսից չէր կարող մուտք գործել
ալստեղ: Մարդասպանը կամ իմ ծառան է, կամ

պահակներից մէկը: (Տրտունջ): Ինձ լսէ՞ք! (Յոյց է տալիս գլխաւոր պահակին, որ մի արար է): Իբն-Սաադը ամբողջ գեղեցիկ մի քայլ անգամ չի հեռացել ինձանից: Իբն-Սաադ! Անձ քեզ իմ մասանին: Արշաւակի գնն Գորի և շուտով հինգ հարիւր հոգուց բաղկացած մի զօրքաւածին բեր այստեղ (Իբն-Սաադը արագութեամբ հեռանում է): Հիմա սրտնեցէք մարդասպանին: Եթէ նա չը գտնուի մինչև զօրքաւածին գալը, բոլոր այստեղ կանգնածներից, այս տան մէջ բոլոր ապրողներին և թագուհու հետ եկածներին, ամենքին, արևի ծագման ժամանակ, սրի կանցկացնեմ: (Ընդհանուր աղմուկ և յուզումը: Լսում են հետեւեալ նախադասութիւնները)՝ «Ես իբխանի հետ էի... Ես ձիերն էի պահպանում... Ես պահպան էի կանգնած... Ասւած անիծի մարդասպանին... Խոսովանեցիք!... Ինչի՞ ամենքս կորչեմք» (Խօսակցութիւնը աւելի և աւելի սաստկանում է):

Դաթօ (վերջին աղմուկի ժամանակ հեռանում է բեմի խորքը, բարձրանում է ցանկապատի վրայ՝ բռնելով ցցից): — Հէյ, մարդիկ! (Ամենքը դառնում են դէպի նա): Ներքինին առջուց գնաց Մահմէդին ասելու, որ շուտով իր յետեից կըգայ նաև կատաղի գայլ Սուլէյմանը! Նրան ես ուղարկեցի—Դաթօ Գլխաս! Բռնեցէք ինձ! (Արագ ոտիւնով անհետանում է ցանկապատի յետեւը: Ամենքը՝ բարձրաձայն աղաղակելով ընկնում են նրա յետեից):

Չայնե:—Ձին հեծաւ! Հասէք յետեից... (արձակում են հրացաններ):

Դաթօյի ձայնը (հեռանալով):—Հրացաններդ պարպեցէք կապածները վրայ, շներ...

Չայնե:—Ձիերը! Երեք հոգի արշաւում են յետեից... Նա շատ առաջ է... (հեռաւոր աւաթիւն): Քեարիմը ձիուց ընկաւ... Նա գնդակահար արաւ նրան...

Յետ են մնում... Կրկին երեքը... Չը պիտի հասնեն...

Օթար-բեգ (կատարում թեմը):—Հարիւր ոսկի կը տամ նրա գլխի համար! (Տասը մարդ վաղելով՝ հեռանում են: Նրա հայեացքը ընկնու է Անանիայի և Երէկէի վրայ): Բռնեցէք այս երկուսին: (Չհնարներն ու ծառաները յարձակում են Անանիայի և Երէկէի վրայ և բռնում են նրան): Ամեն բանի համար դրանք պիտի պատասխանեն: Կարմրացրէք երկաթը: ~~Բերէք~~ դրանց իմ յետեից: (Աշտարակի դռան մէջ երևում են Չ'յնարը՝ յենած ստուռ սորկուհու վրայ՝ և Ռուբայան, որը կպել է ծագումուն):

Ճ.

Չայնե:—Օթար-բեգ! Այս ինչ է նշանակում: (Ամենքը հանդարտում են):

Օթար-բեգ (խոնարհելով): — Դաւաճանութիւնը գաղտագողի ներս է մտել իմ տունը, ով թագուհի: Երեք օձեր ներս սողացին ինձ մօտ, խոնարհութեամբ պառկեցին իմ յարկի տակ և մահացու կերպով խայթեցին իմ հիւրին և բարեկամին: Թոյլ տուր ինձ սրանց դատաստանը տեսնեմ, ապա դու ինձ դատիր: Մէկը փախաւ, բայց երկուսը իմ ձեռքին են: Ես շուտով կըվերադառնամ, իմ թագուհի! Բերէք դրանց:

Չայնե:—Կանգնեցէք: Ես ինքս կը քննեմ: (Ճանաչելով Երէկէին և Անանիային՝ գունատում է): Սրանք են մարդասպանները:

Օթար-բեգ:—Սրա որդին է, ով թագուհի. իսկ այս անպիտանի՝ եղբայրը:

Չայնե: (տուժամբ իջնում է սանդուխտով: Նրա և բռնածների մէջ տեղը կանգնած է՝ կատարում թիւնից զոռոցող՝ Օժար-բեգը: Չորս հոգի բռնած են Անանիային և Երէկ-

էին: Տար-տասներկու հոգուց բաղկացած մի խումբ զին-
ւորներ կանգնած են նրանց յետեր: Չէնապի յետեր—Ռու-
բայան: Մօտ վեց հոգի բարձրացրել են Ա.-Բարդիսի մարմինը
և ձեռքերին բռնած՝ կանգնած են առանձին խմբով: Պա-
տուհաններից երեւում են կանանց դէմքեր:—Ի՞նչ պատ-
ճառով սպանեցիր սրան:

Անանիա (ականջ դնելով):—Ո՛չ մի բանում մենք
մեղաւոր չենք, մեծաշուք թագուհի! Ո՛չ ես, ո՛չ
որդիս չը գիտէինք էլ, թէ ի՞նչ էր մտադրել մար-
դասպան չարագործը! Իմ զժբաղդութեան համար
եմ նրան մեծացրել! (Ականջ է դնում):

Ձեյնաբ (խորը սիրտ նայում է էրէկէին, բաց խօ-
սում է խիստ ձայնով):—Ա՛յ տղայ, դու ի՞նչպէս կարո-
ղացար այդպիսի բան անել:

Էրէկի (նայելով Ռուբայային, որը աննկատելի կերպով
բացասական նշան է տալիս զինտ!):—Ես ոչինչ չը գիտէի,
ո՛վ թագուհի!

Անանիա: Սրա հետ միասին մենք քնել էինք
ձեռքի մօտ, ո՛վ թագուհի! Հարցրու բոլոր այն
մարդկանց, որոնք եղել են գոմում... Յանկարծ ազ-
մուկ ենք լսում... մարդիկ վազում են... Մենք վեր
թռանք... Ես հարցրի էլ ամենքին, թէ նրանցից
ոչ ո՞ք չի տեսել Դաթօին...

Օբար-բեգ (կատաղութեամբ):—Մնւտ ես խօսում,
բաւթառ շուն!... Ես ճանաչում եմ քեզ!...

Ձեյնաբ (Օծար-բեգին):—Ո՞վ է համարձակում
թագուհու հետ միասին քննել յանցաւորին:

Օբար-բեգ:—Ներքի, իմ տիրուհի!

Ձեյնաբ:—Մարմինը ներս տարէք տուն: (Մար-
մինը տանում են: Պահակախմբին և ներկայ գտնող ուրիշ
մարդկանց): Յրեցէք ձեր տեղերը: (Ամենքը սրում են՝
բացի Անանիային և էրէկէին բռնած չորս հոգուց): Գնա՛—

քնիք, նազելի աղջիկ, ո՛չ որ այլ ես չի վրդովի
բունդ:

Ռուբայա (չուզենաով հեռանալ):—Վախենում եմ
առանց քեզ, իմ տիրուհի:

Ձեյնաբ (իշխանաբար):—Գնա՛, մանուկս: Գիշեր-
ւայ ցողն ու անհանգստութիւնը կը զնասեն գեղեց-
կութեանդ: Իսկ որպէս զի դու չը վախենաս, քո
դռնքրի մօտ պահակ կը կանգնէ: Գնա՛!

Ռուբայա (զայրացած նայում է թագուհուն):—Կա-
տարում եմ քո հրամանը, տիրուհի: (Անցնելով էրէկէի
մօտով կանդ է առնում և քնքոյշ ու երգեցիկ ձայնով ասում
է թագուհուն—մի առանձին նշանակութեամբ):—Գու հրա-
մայում ես, որ սրանց հէնց հիմա գլխատեն, թա-
գուհի:

Ձեյնաբ (զարմացած ուղղելով):—Քեզ ի՞նչ հար-
կաւոր է իմանալ իմ վճիռը:

Ռուբայա (նւստաբար):—Գուցէ թագաւորը ինքը
ցանկայ քննել սրանց, ո՛վ թագուհի: Ներքի իմ յի-
մար կարծիքը! (Համբուրում է նրա ձեռքը և հեռանում
է, հայեացք ձգելով էրէկէին):

XI.

Ձեյնաբ (Օծար-բեգին, նայելով էրէկէին):—Ռուբա-
յան ուղիղ է ասում: (Գժարութեամբ): Շղթայեցէք
դրանց, բայց մի մագ անգամ չը պակասէ դրանց
զլխից: Տարէք! (Անանիային և էրէկէին տանում են:
Չէնաբը երկար նայում է նրանց յետեից և նշաղած ընկ-
նում է ծառի տակը դրած թախտի վրայ: Օծար-բեգը վրա
է հասնում):

Օբար-բեգ:—Մեծաշուք թագուհի, ներքի ինձ!
Քո վաղեմի ծառան չը պահպանեց քո հանգստու-

Թիւնը: (Գլուխը յնցում է): Ես արժանի եմ գլխատման և գթութիւն չեմ խնդրում:

Զեյնաբ:—Եւ ներումն մի սպասիր, Օթար-բէգ!

Օթար-բէգ:—Մեծաշուք թագուհի, հօր թագուհի! (Ծունկ է չորում):—Քո անեղ բարկութիւնը կորստի մատնեց ինձ: Թող միայն իմ արիւնը յագեցնէ քո բարկութիւնը! Միայն խնայիր աղջկանս, ով թագուհի: Քո ինչին է պէտք նրա կեանքից զրկելը:

Զեյնաբ:—Այդպէս, ուրեմն դու սիրո՞ւմ ես նրան:

Օթար-բէգ (կցկոտոր կերպով, սողալով նրա ոտների տակ):—Օ՛, թագուհի! Եթէ դու նրա խօսակցութիւնը լսած լինէիր... Ես ինքս էլ չը գիտէի, թէ ինչպէ՞ս սիրում եմ նրան... Ինքս վաճառւած, անառակ, Աստծուն մոռացած... Իսկ նրա մէջ է իմ երիտասարդութիւնը, մեծաշուք տիրուհի! Վաղուց էր չէի տեսել նրան—այսօր տեսայ... Ո՛հ, տիրուհի! Մեծաշուք, հօր թագուհի! Ամեն բան ես տեսել եմ քեզ ու թագաւորին... Ամեն բան մոռացել եմ նրա և քո փառքի ու զօրութեան համար... Ես դաւաճան չեմ, մեծաշուք թագուհի!... Ո՛չ, դաւաճան չեմ: Թող միայն ինձ շտնթահար է քո բարկութիւնը—ազատ թող նրան! Մի կորցնիր նրան... Միայն ինձ կորցրու! (Հեկեկանքով համբուրում է նրա շորը):

Զեյնաբ (ուրախութեամբ, բաց զսպիւղ ուրախութիւնը):—Օթար-բէգ! Բայց ո՞վ կը պաշտպանէ նրան քո մահից յետոյ: Ո՛րտեղ կարող է նա փրկութիւն գտնել այն մարդկանց ձեռքից, որոնք վխտում են Վրաստանում, ինչպէս ոչխարի հօտի մէջ ընկած գայլեր:

Օթար-բէգ:—Ես մի հաւատարիմ ծառայ ունիմ: Նա կը տանէ նրան Իմերեթ:

Զեյնաբ:—Դո՛ւ չէիր, որ այսքանի օրերս ինձ ասացիր—Ինչո՞վ եմ թուրքերը արաբներից կամ պարսիկներից լաւ: Ո՛չ մի տեղ նա սպաստան չի ունենայ, Օթար-բէգ, ոչ մի տեղ! Մի ազատ մարդ չը կայ, մի թիզ ազատ հող չը կայ Կասպիականից սկսած մինչև լաջնատարած Սև ծովի ափերը: Ամեն տեղ արիւն և բռնութիւն: Ամեն տեղ Իսլամի ոտքը կոխտում է ասպալաւմների կրճերը: Ամեն տեղ արցունք և ստրկութիւն: Ամեն տեղ մահ, մուրացկանութիւն, դերութիւն, տանջանքներ... և ստրկութիւն, ստրկութիւն, ստրկութիւն—սև ու մութ գիշերուայ նման տարածւած ստրկութիւն!

Օթար-բէգ (զարմայած նրա նոր տօնից):—Մեծաշուք թագուհի!...

Զեյնաբ:—Ո՛ւր է թագուհին: Ո՛ւմ ես այդպէս անւանում, Օթար!

Օթար-բէգ:—Քեզ, Զէյնաբ թագուհի!

Զեյնաբ:—Թագուհին թամարն էր, իսկ ես—ես ստրկուհի եմ և ոչ թէ թագուհի: Ես յիշում եմ թամարին—նորոտի, հպարտ, չը ծածկած երեսով,—Թէյմուրազ թագաւորի լուսագեղ և բերկրալի ընկերուհուն! Աստուծոյ ազատ ժողովրդի բերկրանքին! Իմ շուրջը հաւաքւում էին ձեր ազատ դստերը և կանայք, Վրաստանի իշխաններն ու ազնականները: Մեր օրհնեալ երկնքի տակ, սուրբ զանգակների զօղանջիւնով, անուշարոյր այգիների և արգաւանդ դաշտերի միջով, մեծ և հանդիսաւոր օրերին մենք ուխտի էինք գնում մեր հայրենի սրբավայրերը: Պատահած մարդիկ ազատօրէն միանում էին մեզ հետ— և թագաւորն ու թագուհին՝ ազատ ժողովրդի զուխն անցած՝ գնում էին ազատ ազօթելու ազատ եկեղեցիներում: Եւ ապա ազատ ու որոտընդոտ երգերով

խնջողքներ էին տեղի ունենում հայրենական տաճարների պատերի տակ: Եւ սեղանակցում էր թագաւորը ազատ ժողովրդի խրախճանքին, ազատ հողի վրայ, երկնքի յարկի տակ: Եւ մեծ էր, անչափ մեծ էր մեր հանդիսի սպարանքը: Առաստաղը երկնակամայն էր, պատերը՝ անտառապատ լեռները, յագտակը՝ մեր զմբուխտէ՝ քլուրները, իսկ մեր սրբութիւնը՝ հայրենական տաճարները: Եւ ազատ վրացին ազատօրէն որոնում էր ազատ վրացունու տէրը: Առանց երկիրդի՝ մայրերը կրծքերին էին սեգմում իրանց մանուկներին: Առանց երկիրդի՝ հողագործը իր մաճն էր բոնում, հովիւը իր հօտն էր պահպանում և ամենքը ազատ քաղում էին իրանց ալգինների պտուղները: Եւ Աստուած՝ շրջապատած իր սրբերով ժպտում էր Վրաստանին և երկնքից օրհնում էր իր հաւատարիմ ժողովրդի ուրախութիւնը, որը իր լաւի միակ պաշտպանն էր ամբողջ անձան Արևելքում:—Իսկ հիմա:

Օրսար-բեգ:—Իմ թագուհի!

Ձեյնար:—Ահն մենք երկուսս նայում ենք միմեանց, Օթար! Իմ աչքերը լաց լինելու սովորութիւնը թողել են, բայց սովորել են լաւել, շողոքորթել և չը քնել յուզմունքներից և մտածմունքներից: Իսկ դու—դու, հօր մարտիկ և թէյմուրզի բարեկամ, ո՞վ ես դու հիմա քո ամբողջ ուժով և իշխանութեամբ: Դու ստրուկ ես! Սուլէյմանի տեսակէտից դու շուն ես, շուն—պիտանի միայն որո՞ բռնելու նրա համար, դողալու նրա մտրակի տակ և վազելու նրա ձիու ստների մօտ: Քո բոլոր ծառայութիւնների փոխարէն՝ քեզանից խլում են սիրեցեալ աղջկադ, նետում են նրան օտար աշխարհ՝ մեր հայրենիքի պատուհասի մի-երկու գիշերայ

դարձութեան համար: Եւ քեզ մահ է սպանում՝ ուրիշի ձեռքով կատարած՝ այդ գարշելի արարածների քրինի սպանութեան համար: Իսկ Վրաստանը! Օթար! Վրաստանը! Նայիր, տես ի՞նչ է շուրջը: Ասում եմ քեզ—միայն ստրկութիւն, ստրկութիւն, անթափանցելի խաւար, սե ու մութ գիշերայ նման!

Օրսար-բեգ (զուխը ձեռքերի մէջ առնելով):—Թագուհի: Ո՛հ, թագուհի!

Ձեյնար:—Իսկ ես: Դիտե՛ս ես ու՞մ շղթայել տւի այս բողեխս: Դիտե՛ս ես ու՞մ պէտք է շղթայակալ տանեմ Սուլէյմանի մօտ: Դիտե՛ս ո՞վ պիտի իմ աչքերի առաջ մեռնի տաժանելի տանջանքներով: Օթար, գիտե՛ս... ո՞վ: Իմ որդին!

Օրսար-բեգ (տաշած):—Ի՞նչպէս... թագուհի... քո որդի՞ն:

Ձեյնար:—Քան տարի է ես նրան չէի տեսել! Ուրիշի ձեռքն է մեծացրել նրան: Ուրիշի աչքերն էին դիտում, թէ ինչպէս նա մեծանում, տղամարդ է դառնում: Ուրիշի ականջներն էին լսում նրա ձայնը: Իսկ ես ամբողջ քսան տարի շարունակ չէի համարձակւում գէթ մի անգամ, գէթ ճեռից նայելու նրա վրայ: Եւ այսօր ես առաջին անգամ տեսայ նրան—ու չը համարձակւեցի հպել նրան, ողողել նրան իմ արցունքով, սեղմել նրան կրծքիս! Եւ նրան ասած իմ առաջին խօսքը—դասապարտութեան խօսք էր, իսկ առաջին գզւանքս—շղթաներ!

Օրսար-բեգ:—Բայց նա ի՞նչպէս փրկւեց, թամար! Համայն ժողովուրդը գիտէ, որ նա սպանւել է!

Ձեյնար:—Յիշիր այն գիշերը ճակատամարտից յետոյ, որի ժամանակ սպանւեց թէյմուրազը, և Վրաստանը ջախջախեց: Վիրաւորւած, փոքրաթիւղինւորների հետ, սլանալով եկար դու, Օթար, Աե-

Թեխի ամբողջ ինձ մօտ՝ յայտնելու ինձ ամուսնու
մահը ե մեր պետութեան կորուստը: Եւ ընկար իմ
ոսանքի մօտ՝ արիւնաքամ լինելով անն այս վէրքից:
(Յոյ է տալիս Օթար-բեգի երեսի սպին):

Օրար-բեգ:—Մահաշունչ, զարհուրեալի՛ր օր! յսն

Զեյնաբ:—Ես կանգնել էի քեզանից վերև,
Օթար, և երեխային սեղմում էի կրծքիս: Մեր զօրքի
վերջին ֆնացորդները ջարդուում էին պատերի վրայ
և ընկնում էին մէկը միւսի յետևից: Իսկ Սուլէյմանի
զօրքերը մորեխի պէս ծածկել էին գետի երկու
կողմն ընկած շրջակայ սարերը, և ծայրը չէր երե-
ւում: Թիֆլիսը վառում էր Մեթեխի ստորոտում:
Պատերը դողում էին լաց ու կոծից, հառաչանքից!
Հրդեհների պատճառով լոյս էր օրւայ նման! Գետի
ալիքները արիւնից կարմրել էին: Եւ ընկնում էր
մի պատուարը միւսի յետևից: Թշնամու յաղթական
աղաղակները աւելի և աւելի բարձրագոյ էին դառ-
նում: Երեք մարդ պաշտպանում էինք վերջին ամ-
բուրեթիւնները.—ես, մանուկ որդիս-կրծքիս վրայ և
ոսանքիս մօտ ընկած կիսամեռ զինուորը, դու:
(Երկուսն էլ լուռ են): Ո՛հ, ես յիշում եմ այդ գիշեր-
ւայ ամեն մի վայրկեանը. կարծես նա կրակով
դրոշմած է կրծքիս վրայ: Դու ուշքի եկար, նայե-
ցիր իմ աչքերին—յիշում ես, Օթար:

Օրար-բեգ (խորը յուզւած):—Յիշում եմ, թամար!
Ես վերկացայ և աչքերս մթնած՝ պատերից բռնե-
լով լուռթեամբ գնացի մեռնելու քեզ համար: Էլ
ի՛նչ պատահեց յետոյ—չեմ յիշում: Երկար օրերից
յետոյ միայն ուշքի եկայ և, Աստուած էլ գիտէ,
մարտնչում էի քեզ համար մինչև որ տարածւեց այն
սոսկալի լուրը, որ դու... դու, թամար!...

Զեյնաբ:—Դարձայ Զեյնաբ թագուհի, Սուլէյ-

մանի սիրելի կի՛նը: Իմ հայրենիքի և իմ Աստուծոյ
պատիժ!

Օրար-բեգ:—Եւ ես գնացի քո շաւղով:

Զեյնաբ (բռնելով նրա ձեռքը):—Ուրեմն գնա՛
նրանով մինչև վերջը, Օթար! Գիտես ի՛նչ է եղել
քեզանից յետոյ: Լսի՛ր և գատի՛ր ինձ! Երբ գազանա-
ցած պարսիկները կործանում էին մեր վերջին
պատուարը, Մանսիա Գլախան՝ կառւի նման մազըլ-
ցելով գետի վրայ կախւած ժայռի վրայով՝ հասաւ
իմ պատուհանին: Նրա ձեռքին մի երեխայ կար:
Վսեմ գործ կատարեց այդ բոպէին, Օթար! Վսեմ
գործ! Նա սկսեց լուսաւորել իմ ամբողջ կեանքը,
նա սովորեցրեց ինձ, թէ ի՛նչպէս պէտք է ապրել!

Օրար-բեգ: Ի՞նչ գործ, ո՞վ թագուհի:

Զեյնաբ (տմբոզջովի նամակած յիւրաքանչեւ):—
Գլախան ասաց ինձ.—Պարսիկները որոնում են քո
որդուն: Նրանց համար ամենից վտանգաւորը նա է:
Ի՛նձ տուր նրան: Ես նրան քեզ կը վերադարձնեմ,
երբ օրը հասնի: Թո՛ղ իմ որդին մեռնի նրա փոխա-
րէն:—Եւ նա վերցրեց իմ երեխային և անհետացաւ
պատուհանից: Իսկ երբ հրոսակները ներս ընկան
և շրջապատեցին ինձ, իմ ձեռքին նրա որդին էր
գտնուում: Եւ դուրս քաշեցին ինձ նրա հետ միասին:
Մեր դաւաճան իշխանները պաճուճեցին ինձ թա-
գուհու արդուգարդով, ձեռքս տւին մի ոսկէ մատու-
ցարան՝ մէջը դրած արդէն նւաճած ամբողջ բանա-
լիները: Եւ թեկերիցս բռնած՝ դուրս հանեցին ինձ
զարբասով և ծունկ չոքեցրին ինձ փոշու մէջ: Ապա
խեղճ մանկանը կապեցին և դրին ոտքերիս մօտ:
Եւ ձին հեծած՝ մօտեցաւ Սուլէյման թագաւորը՝
արբած իւր յաղթութեամբ: Նայեց մանկանը—և ձին

սարակը դրեց նրա կրծքին: Ո՛հ, այն ճիշդ! Վերջին ճիշդ! (ժամկում է կրեար):

Օրսար-բեգ (յուզլած):—Աստուծոյ նահատակ! (տուժին):

Ձեյնաբ (ամբողջո կին համակել է անցլայով):—Իս- սախարը ծառայում էր ինձ: Միասին ծնեցին մեր երեխաները: Եւ հայրը այդ սարսափելի գիշերը վերցրեց նրան մօր ձեռքից և բերաւ, ինձ տաւ: Նրա անունը էրէկլէ էր: Եւ հիմա այդ անունը կրում է իմ Գէօրգին! Թշնամիների մէջ կասկած չը յարուցանելու համար՝ Իսսախարը ֆնաց ինձ մօտ. թողեց իր տունը, ամուսնուն, միակ որդուն: Անա- նիայի քոյրը փոխարինեց նրանց մօրը: Մի ամբողջ տարի չը գիտէի—փրկե՛լ է արդեօք իմ որդին, թէ նա էլ է սպանել: Մի տարուց յետոյ իմ հա- ւատարիմ ծառան ինձ իմացրեց, թէ Գէօրգին կեն- դանի է: Օթար! Սկսեցին իմ ամօթանքի, յանցան- քի և նախատինքի տարիները: Ես ընդունեցի նրանց անիծեալ հաւատը: Նրա վստահութիւնը ձեռք բե- րելու համար՝ ես նրա պէս մէկը դարձայ: Ես պա- հանջում էի արիւն և հաղածանք: Իմ նոր անունը աւելի սոսկալի դարձաւ իմ հայրենիքում՝ քան նրա դահձի անունը: Ես գեղեցիկ էի—և իմ գեղեցկու- թիւնը խաղալիք դարձաւ նրա քմահաճութիւնների համար: Իմ պատիւը, հպարտութիւնը, սէրը և ար- քայական վեհութիւնը ես քարշ էի տալիս ցիխի մէջ, եկտր արարացու ոտքերի մօտ: Ես սովորեցի խարել—խարել գէմքով, ձայնով, կրքով, իմ ամբողջ էութեամբ: Անցնում էին տարիները... Եւ կորստեան էին մատնում իմ հարազատները, բարեկամները, վաղեմի հաւատարիմ ծառաները: Եւ ես սովորեցի չը խնայել ոչ ոքի: Թէ գութ, թէ սէր և թէ խղճի

տանջանքներ—ամեն բան խեղդեց իմ հոգու մէջ: Ես այլևս ոչ ոքի չեմ սիրում—ոչ հարազատներին, ոչ բարեկամներին, ոչ ինքս ինձ... նոյն իսկ սրգուս: Ես սիրում եմ միայն ժողովրդին, իմ չարատանջ, աղքատ ժողովրդին: Նրան եմ գոհել ես իմ արքա- յական և կանացի պատիւը, սրտիս ճշմարտութիւնը, իմ անմահ հոգու փրկութիւնը! Էլ ի՞նչ կարող էի տալ նրան:

Օրսար-բեգ:—Թամար! Մի՞թէ յարմար ըստէ չը կար՝ սրախողխող անելու թշնամու սիւրբը:

Ձեյնաբ:—Օթար, մի՞թէ լոկ վրէժի համար արժէր տալ այն բոլորը, ինչ որ ես տել եմ: Ես էլ սկզբից մտածում էի միայն վրէժի մասին: Քանի՛ քանի՛ անգամ նա՝ արբած եմ գգւանքներից՝ առանց զէնքի քնել է իմ կրծքի վրայ! Բաւական էր, որ ձեռքս մեկնէի, և այդ անիծած շունը իմ վրէժը կը յագեցնէր մահուան ջղաճգութիւններով: Բայց մի՞թէ վրէժ, միայն վրէժ պիտի առնէր Վրաստանի թա- գուհին, նրա օրինաւոր թագաւորի մայրը, չարա- տանջ ու ծւատած հայրենիքի դուստրը: Ի՞նչ օգուտ կը բերէր նրա մահը: Մի՞թէ նա կը փրկէր մեզ ստրկութիւնից: Մի՞թէ Շահը քիչ այգպիտի ծառա- ներ ունի—էլ աւելի վայրագ, էլ աւելի զարհուրելի: Ո՛չ, ես վրէժի չէի սպասում: Ես սպասում էի այն օրւան, երբ ե՛՛՛կ կը գայ ժողովրդի բարկութիւնը, երբ նա լեռնային հեղեղատի նման կատաղի յոր- ձանքներ կը տայ, երբ ամեն մի ստրկի մէջ կարթ- նանայ, վերջապէս, ազատ ժարգը! Եւ այդ մարդ- կանց կառաջնորդ է իմ որդին! Եւ նրան կը շրջա- պատեն ազատական մարտիկներ: Եւ ես նրա ոտ- քերի առաջ դնելով՝ նրա դատաստա՛խ կենթադրեմ իմ մեղքը, իմ նախատինքը: Եւ անեղ կը լինի նրա

դատավճռի խօսքը ինձ համար, նրա մօր համար:
Բայց հէնց նրա կայծակ ու սրտից կը կործանւի
հօր Իսլամը՝ Սուրբ խաչի պատւանդանի տակ!

Օրար-բեգ:—Թագուհի! Սուրբ թագուհի!

Զեյնաբ:—Ասում են—երջանկութիւն չը կայ
աշխարհուս! Ո՛չ, Օթար, կայ! Քո երեսի վրայի
այդ արտասուքը, քո այդ թէ՛ ահարկու և թէ՛ պայ-
ծառ հայեացքը իմ երջանկութիւնն են: Եթէ դու՝
պատիւ և իշխանութիւն ունենալով՝ չես մոռացել քո
հայրենիքը—հապա՛ ի՞նչպէս կարող էին մոռանալ
նրանք, որոնք միայն վիշտ անարգանք և արհաւիրք
են տեսել իրանց կեանքում: (Նստերի մ'ջ երևում է
Սարան):

Օրար-բեգ:—Թամար, թամար!

Զեյնաբ:—Օթար! Բարձրացրու քո զօրաւոր
սուրբ: Քեզ կանչողը ո՛չ ես եմ, ո՛չ իմ որդին, ո՛չ էլ քո
ազնիկը: Քեզ կանչում են երկրի վրայ՝ քո ժողո-
վուրդը, իսկ երկնքից՝ անարգւած և անպատւած
Աստուածը! Քեզ կանչում է երկնքից՝ Սուլէյմանի
ձիու ստրի տակ ճգմւած՝ մանուկը: Դա Վրաստանի
սիրտն է, որից ծորեց մաքուր, անմեղ արիւնը:

Օրար-բեգ:—Տար, ցոյց տո՛ւր, իմ թագուհի!
Անէ՛ծք իմ անարգ սրտին! Նախատի՛նք իմ ալևոր
գլխին, որ հայրենիքն ու Աստուծուն ծախեց՝ փառքի
և անառակութեան համար: Ներումն չեմ խնդրում
ես—ո՛չ քեզանից, ո՛չ էլ Աստուծուց... չը կայ ինձ հա-
մար ներումն... Չը կայ ներումն ուրացողիս և դա-
ւածանիս համար! Բայց փոխարէնը կը վճարեն ինձ
նրանք, որոնք ինձ այդպէս զարձրին: Ի՞նչ ես հրա-
մայում ինձ:

Զեյնաբ:—Քս զօրաբաժնի վրացի զինուորները
քո յետեից կը գան արդեօք:

XII

Սարբա (առաջ գալով):—Կը գնան! Եւ ամբողջ
Վրաստանը նրանց յետեից:

Օրար-բեգ (բռնելով սրի դաստակից):—Ո՞վ ես դու:

Սարբա:—Աստուծոյ ծառայ՝ թափառական
Սարբան:

Զեյնաբ:—Հայր սուրբ! Քեզ Աստուած է ուղար-
կել!

Սարբա:—Աստուած! Քրիստոս Յարեաւ! (Համ-
բուրում է Զեյնաբին և Օթարին):

Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր

ւած աչքերով):—Նա իմ սրտի արիւնը ամբողջովին ձծեց, հայր! Ո՛հ, ինչպէս հիմա ինձ հարկաւոր է ազատութիւնը: Դաթօն կորստեան մասնեց մեզ:

Անանիա:—Սուրբ Գէորգը պաշտպանէ նրան: Արիւնը գրգռել էր: Անվեհերութիւնը կուրացրել էր նրան, և նա ամեն բան մոռացել էր: (Կամոց): Բայց նա մօտիկ է: Նրանից լուր կայ: Երէկ պահակախմբից մէկը փսփսաց ականջիս... Նա կազատէ մեզ—հաւատան ինձ—կազատէ!

Էրեկլի:—Ե՛րբ. Է՛րբ: Մենք բռնորովին թիֆլիսի մօտ ենք հասել... Սա մեր վերջին հանգստանալըն է:

Անանիա:—Յուսան մինչև կախաղան, մինչև սուր, էրէկէ: Յուսան մինչև իսկ պարանը ճիտդ ձգած կամ սուրը վրադ բարձրացրած ժամանակ: Քանի շնչում ես, յուսան:

Էրեկլի:—Ո՛հ, ինչ տանջանք է! Հիմա շղթայազանգ... Հիմա չը տեսնել... չիմանալ... սակայն մօտիկ է... այստեղ... միայն շղթաներն են արգելում...

Անանիա:—Ի՞նչ ես ասում, էրէկէ:

Էրեկլի:—Ես այսօր պիտի ջարդեմ կամ նրանց, կամ իմ գլուխը: Ես չեմ կարող... չեմ կարող... Գէթ նայել... մի անգամ տեսնել—և այնուհետև թէկուզ մահ, թէկուզ մահ (երեսն ի վար ընկնում է քարին):

Բեսսօ (որ բոլոր ժամանակ երգում էր):—Հէ՛յ, պահապաններ և կալանաւորներ! Ես այստեղ, ազատ օդի մէջ, ցանկանում եմ, որ ամենքդ էլ ուրախ լինիք: Միևնոյն է! Ամենքիս պիտի կախեն,—որին վաղը, որին ուրբաթ! Ինչի՞ չէք խմում, զւարճանում! (Տեղից վեր է կենում եւ տիճորը մերթն ուղղում է դէպի գինետան աւերակները: Գիզան լուռօրումը՝ ուղղելով

նրացանը դէպի նա՛ նշան է առնում): Դէ, մի կրակիր, յիմար աչուր! (Քարկաղած տարուբերեով տիճորը): Ո՛ւժ ես նշան առնում, հը: Գիտես, ո՞վ եմ ես: Հարիւր անգամ ինքը, մեր մեծաշուք տէրը, ցանկացել է ինձ կախել, վառել կրակի վրայ կամ ջրախեղդ անել—և ո՞չ մի անգամ չի կարողացել, իսկ դու ինձ նշան ես առնում: Ես քեզ համար գինի եմ բերում, իսկ դու ինձ նշան ես առնում:

Գիզա:—Մի մօտենայ գերիներին!

Բեսսօ (տարալայտ, բայց տեղից չը շարժելով):—Ա՛յ, ապասիր մինչև վաղը, ես քեզ ցոյց կը տամ, թէ ինչպէս կարելի է նշան առնել ինձ! Իմ տէրը իրաւունք է ստացել գինի խմելու. ուրեմն ես էլ եմ իրաւունք ստացել գինի խմելու: Իմ տէրը հարիւր կնիկ է ստացել, ես ինքս կարելի է հարիւրից աւելի ունիմ... միայն ո՞չ միանգամից, այլ զանազան ժամանակներ... և զանազան տեղեր: Իսկ միասին... ո՞չ, դա անյարմար է և թանկ է նստում: Իսկ դու նշան ես առնում ինձ:

Անանիա (Գիզային):—Եղբայր, բուկս չորացել է, թոյլ տուր նրան, որ մի կուժ գինի տայ ինձ:

Գիզա (Յեմեւ նշան անելով գլխով):—Ա՛յ դու հարբան, տուր ձերուկին, թո՞ղ խփշտէ—և ապա գնան հեռացիր:

Բեսսօ:—Ը՛հը՛, վախեցար! Հապան, եղբայր. իսկ դու նշան ես առնում: (Մտնում է Անանիային եւ գինին տկից քամելով մի ո՞չ այնքան մեծ կոտորի մէջ՝ մէկին զղաստանում է եւ սկսում է երգել միևնոյն եղանակով):

Հա՛ լեռներով, անտառներով,

Հարեարայկ՝

Մերոնք գալիս են խմբերով.

Թարեարայի: (կոտոր տալով նրան)
խմիր և օրհնիր Բէասօին:

Անանիա (էրէկէին):—Թարմացրու շրթունքներդ,
որդի!

Էրէկէ (չը նա, երբ, լուծեամբ հեռացնում է կոտոր)

Բէասօ: Օրբէեանը հաւաւ կողմից,

Հարեարայի

և Ասբասը Սողանլուից

Թարեարայի:

Դէ, էսպէս աւելի լաւ չէ, այժի միրութ: Իսկ դու
նշան ես առնում! (երգում է միեւնոյն եղանակով)

Իսկ մեծ գետից անդրծովեան

Հարեարայի

Մեզ հասնում Յարը Մոսկովեան.

Թարեարայի...

(Պահակախումբը եւ Անանիան, միմեանց համար աննկատելի
կ'ըրարով, ուշադրութեամբ լսում են երգի խօսքը):

Անանիա (գինին խմում եւ կոտոր յետ է տալիս
Բէասօին):—Աստուած այսպէս թարմացնէ քո հոգին
վերջին դատաստանին, եղբայր!

Գիգա (նայելով ձախ կողմը):—Շուտ գնան, կորիր!
Թագուհին ու Օթար-բէգը գալիս են այս կողմը:

Բէասօ (արագութեամբ ցատկի ու էլ եւ ամեն ինչ ժող-
վելով աղոլխի մէջ):—Մի վախենաք, բարեկամներ, մի
վախենաք! Ես ամենքիդ կարողարացնեմ: (Նրդում է
նոյն եղանակով)

Արարատից հենց նոյն իջււլ,

Հարեարայի

Իսկոյն գինով նա արբեցաւ.

Թարեարայի:

(Հեռանում է դէպի գինետան յետեւի կողմը: Աջ կողմից ներս
են գալիս Զէնաբը, Օթար-բէգ և երկու վրացի պահակներ):

II.

Օթար-բէգ (պահակին):—Գիգա! Շրջապատեցէք
աւերակները և ոչոքի չը թողնէք մօտենայ: Թագու-
հին հարցաքննում է յանցաւորներին: (Գիգան եւ միւս-
ները մի քիչ հեռանում են եւ կանգնեւով մէջքերը դէպի գի-
նետուն (աւերակները)՝ կիսաշրջան են կազմում: Զէնաբն ու
Օթար-բէգը ներս են մտնում: Անանիան եւ Էրէկէն վեր են
կենում՝ շղթաները զրնկ-զրնկալանելով):

Զէնաբ (խորը տանջանքով և սիրով նայելով Էրէկ-
էին):—Ինչպէս դու վտխել ես, խեղճ երեխայ:
Շղթաներդ ծանր են:

Էրէկէ:—Ո՛հ: Թագուհի, ոչ թէ շղթաներն են
ծանր, այլ անարդարութիւնը: Ինչի մեզ շղթայած
տանում ես տանջանքների և մահաւան պատժի են-
թարկելու: Մենք անկեղծ սրտով ընծայ ենք բերել
մեր ամենալաւ ձիերը, մեր բոլոր հարստութիւնը:
Մի՞թէ մենք գիտենք, թէ ի՞նչ է պատահել գիշերը:
Եղբայրս գնացել էր ձիերի համար թարմ խոտ բե-
րելու: Յանկարծ լսում ենք—աղմուկ, աղաղակ, եղ-
բորս ձայնը,—և մեզ բռնում են:

Զէնաբ (կամոց Օթար-բէգին):—Նայիր, ինչպիսի
արքայական բարկութեամբ են վառւած նրա աչքե-
րը! (Որդուն՝ առերես խստութեամբ): Ի՞նչպէս ես հա-
մարձակուում, շղթայած ստրուկ, այդպէս խօսել
թագուհու հետ:

Էրէկէ (ներդրային բուն յուզմունքով):—Ես ըս-

տրուկ չեմ! Ես ճշմարտութիւնն եմ ասում: Ինչի՞
համար ենք մենք շղթայւած: Ես պիտի ազատ լի-
նեմ! Միւնուոյն է, դու ինձ չես հասցնիլ բանտ կամ
կառափնարան: Ես կը նետեմ պահակախմբի վրայ,
թոյլ կտոր-կտոր անեն ինձ: Ես պիտի ազատ լինեմ!

Զեյնաբ:—Դու վախենում ես տանջանքներէ՞ց
կամ գլխատելո՞ւց: Մի՛թէ մահ և տանջանք քիչ ես
տեսիլ մանկութիւնից սկսած:

Էրեկլի (սաստիկ յուզւած):—Ես ոչնչից չեմ վա-
խենում! Բայց ես ուզում եմ ազատ լինել!

Զեյնաբ (արցունքն աքրիքն, արագ, անզուսպ ուժ-
գնուծեամբ):—Եւ դու ազատ կը լինես, իմ մանուկ:
Օ՛, Աստուած օրհնէ քո անվեհեր հողին: Եւ ոչ միայն
դու, այլ ամենքը, որոնք քեզ հետ շղթայւած են ե-
ղել:

Էրեկլի (ուրախութիւնից եւ յուզմունքից գունատ):—
Դու կատակ չե՞ս անում, թագուհի! Բայց Էբր, Էբր:
Հէնց հիմա:

Զեյնաբ:—Իսկոյն, իմ անվեհեր բազէ: Իսկոյն,
իմ յոյս ու պարծանք, իմ երջանկութիւն: (Հեկկկառո՛ւ
պրկում է նրան): Օթար, տեսնում ես սրան: Ո՞ւմ ա-
բիւնն է կարմրացնում սրա թշերը: Ո՞ւմ կրակն է
վառւում սրա աչքերում:

Օքար-բեգ (ուզւած):—Տեսնում եմ, ո՞վ թագու-
հի: Պատրաստ եմ մեռնելու դրա համար:

Էրեկլի:—Այս ինչ է նշանակում, հայր!

Անանիա:—Ես էլ կը մեռնեմ քեզ համար, իմ
հողկորդի!

Զեյնաբ:—Միտա այլևս չի կարողանում տա-
նիլ, Օթար! Բսան տարի սպասել և բոլորը կատա-
րել մի գիշերում! Բսան տարի կեղծել—և մի ակն-
թարթում բոլոր զաղտնիքների ծածկոցը փրցնել:

Բսան տարի տանջել—և յանկարծ այսպիսի երջան-
կութիւն!... Անանիա, Աստուած օրհնէ քեզ, ինչպէս
ես օրհնում եմ! (Երկրում է ու նստում քարի վրայ: Լը-
ռութիւն): Բաւական է! Մի գիշերում պէտք է ամեն
բան կատարել—ուրիշ կերպ ոչինչ չի կատարելի:
Լսեցէք դուք երեքդ, թէ ի՞նչ եմ ուզում ես! Ահա
շղթաների բանալիները: (Բանալիները տալիս է):

Էրեկլի (փափազով, առնելով բանալին՝ ուզում է շղթա-
ները բանալ: Ուրախութիւնից շնչասպտո):—Ո՛հ, թագուհի:

Զեյնաբ:—Թագցրու՛ւ նրան ծոցումդ, անմիտ
տղայ, և լսի՛ր ինձ... Ես և Օթարը պարսիկներին
ուղարկեցինք զանազան կողմեր, բայց ոչ ամենքին:
Եթէ գէթ մէկը նկատէ ձեր փախուստը—ամեն բան
կոչնչանայ:

Էրեկլի (շարած):—Մի՛թէ պէտք է փախչել:

Զեյնաբ:—Երբտասարդ, շուտով դու պէտք է
ելշես, դեռ հնազանդւել սովորի՛ր! Հէնց որ սկսենք
շարժւել, պահակները առաջւայ պէս կը շրջապատեն
ձեզ: Այս երկուսը (ցոյց տալով իր մետ եկածներին) կը
բռնեն ձեր տեղը: Դուք կը թագուէք այստեղ, շրջ-
թաները կը հանէք և կը սպասէք, որ ամբողջ զօ-
րաբաժինը անցկենայ: Երբ զօրաբաժինը կաննեա-
նայ աչքից, իջէք գետի մօտ: Այնտեղ, ժայռի յե-
տեւը, մի լաստ է սպասում ձեզ: Նրա վրայի մարդ-
կանց ասացէք—«Քափառական Սաբբա»: Եւ մի ժա-
մու՛մ ջրի հոսանքը կը բերէ ձեզ թիֆլիս:

Էրեկլի:—Հա, թիֆլիս... Եւ այնտեղ... ներկա-
յումս ձեզ հետ գտնւողները ամենքը կը լինեն այն-
տեղ:

Զեյնաբ:—Ո՞ւմ մասին ես ասում—ամենքը, է-
բէկլի:

Էրեկի (տենդոտ կերպով նայելով նրա անքերի մէջ):
— Թէ բարեկամ, թէ թշնամի:

Ձեյնար:— Ամենքը, իմ մանուկ! Արեգակը մայր է մտնում: Երկու ժամ յետոյ մենք ամբողջ կը մըտնենք: Օթար, վերջին անգամ, դու երաշխաւոր ես մեր զօրաբաժնի բոլոր մարդկանց համար:

Օթար-բեգ:— Ինչպէս ինքս ինձ համար, սկի թագուհի:

Ձեյնար:— Այժմս, էրէկէ, քո ձեռքն եմ տալիս մեր սուրբ հաւատի, Վրաստանի և քո սեպհական ճակատագիրը! Արգեօք, պատրաստ է քո սիրտը մեծագործութեան համար:

Էրեկի (չը հասկանալով, յուզւած):— Հրամայիր, սկի թագուհի!

Ձեյնար:— Այն, դեռ ևս քո թագուհին եմ, բայց վաղը, վաղը... (յուզմունքը խեղդում է): Իմացէք ամենքը, ինչ որ գիտենք ես ու մեր զօրավարը: Սուլէյմանի բնի շուրջը, կիրճերում և քարանձաւներում, անտառների և թփերի մէջ— համայն Վրաստանից հաւաքւել են նրա զուակները: Վաղուց ես պատրաստում էի ամենքը— և հիմա ամեն բան կազմ ու պատրաստ է: Թիֆլիսը օղակով է շրջապատւած, և մեր մարդիկ դիտում են Սուլէյմանի բոյնը— և անթիւ են այդ դիտող աչքերը, անշափ է նրանց բարկութեան հուրը և կատաղութիւնը: Իսկ թիֆլիսում, բերդի և Մեթեխի ժայռի ստորոտում, այս գիշեր չը պիտի քնէ՝ զէնք բանելու ընդունակ՝ ոչ մի մարդ: Երեք օր սրանից առաջ քո որդի Դաթիս երեք հազար երիտասարդներ է հաւաքել Անանուրից, Դուշէթից, Ծիլկանից— իսկ հիմա նրանց թիւը եռապատկւել է: Լեռնային շաւիղներով և կիրճերով, ոմանք հովիւների կամ սայլապանների անւան տակ,

ոմանք դադարի, ոմանք յայտնի կերպով. մօտեցան նրանք հիւսիսից: Գիշերային արշաւանքներով հարաւից մօտեցել են թիֆլիսին և թագուած են լեռներում ու կիրճերում Օրբէլեանի և Սմբատի զօրաբաժինները: Արևմուտքից, մեզ հետ միասին, թիֆլիսին մօտենում են Բօրթօմի ու Ախալցխայի լեռների և սպանւած Ծիծայի կալաածների բնակիչները: Ամեն օր Սուլէյմանի հեծելազօրքը մարդիկ է բռնում— բայց մարդիկ շարունակ գալիս են՝ անձրևի կաթիլների նման և աննկատելի կերպով, աշնան տերևների պէս, շրջապատում են թիֆլիսը:

Անանիա:— Նրանց սրտերում բարկութիւնը հասունացել է:

Օթար-բեգ:— Մուխրանը շարժւել է, թիօնէթից եկել են: Ջայն կայ, թէ կախեթցիներն էլ շարժւել են:

Էրեկի:— Էլ ինչի՞ ենք սպասում: Իսկոյն յաբձակւենք և ամբողջ պարիսպների քարը քարի վրայ չը թողնենք:

Ձեյնար:— Ո՛հ, իմ արծիւ, ինչպէս տարածեցիք թևերդ! Անհնարին է: Մեր երեք մօբզուն գալիս է մի գաշոյն, հարիւրին՝ մի հրացան, տասին՝ վառօդի մի լիցք,— ահա մեր բոլոր զէնքը: Իսկ բերդում... Դու չես տեսել այն պատերը, նրանց թնդանթնէրը, ամբողջ հորերում և այրեւում ամբարած նրանց բրինձն ու հացահատիկը, դու չը գիտես, թէ վառօդի և զէնքի ինչ մթերանոցներ կան անմատչելի Մեթեխում: Մենք պաշարել չը գիտենք: Մենք զէնք չունենք, որ բերդը՝ զրոհ տալով՝ վերցնենք: Մենք չենք կարող նւաճել ամբողջ՝ սովի կամ ծարաւութեան ենթարկելով նրան— գետեր են հոսում նրա մէջ: Մի անգոյշ քայլ— և կորստեան կը մատնւեն

պաշտպանները, և մեր հայրենիքը էլի տասնեակ տարիներով կը ջախջախուի:—Ոչ, պէտք է հէնց իբր ընի մէջ օձին կտակոտել:

Անանիա:— Բայց ինչպէս կարելի է այդ անել: Ի՞նչ թագուհի:

Ձեյնաբ:— Սուլէյմանը չի վախենում ջախջախում և անգէն ժողովրդից: Նա վախենում է շահի աչքից ընկնելուց, Երևանի սարգարբի ամբաստանութիւններից, նոյնպէս և դաւերից ու որոգայթներից:— Իրանում: Ես կը գրադեցնեմ նրա միտքը՝ պատահած դէպքը պատմելով, ես նրա ուշքը կը գրաւեմ շահին ուղարկելիք ընծաներով: Իսկ Օթարը այդ ժամանակ իւրաքանչիւր դարբասի պահակի մօտ մեր մարդկանցից կը դնէ, որոնք ապա կը շրջապատեն Սուլէյմանի ապարանքը և կը բռնեն բոլոր անցքերը: Մենք նրանց հետ միասին օձի բնակարանը մեր ձեռքում կունենանք, իսկ դու—էրէկէ, դու—իմ որդի, գօւրս կը կորդես նրա թունաւոր խայթոցը: Անանիա, դու սրան փրկեցիր, դու էլ սրան կառաջնորդես այս հանդիսաւոր գիշերին: Ուրիշ ոչ մի բանով դեռ ևս չեմ կարող քեզ վարձատրել, իմ հաւատարիմ ծառայ!

Անանիա (որտախտեմանից ցնցւելով):— Հրամայիր, ի՞նչ թագուհի!

Ձեյնաբ:— Հէնց այն ճանապարհով, որով մանկանը դուրս տարար, հիմա հօր մարանչողին դէպի Մեթեխ կառաջնորդես:

Անանիա:— Այո, թագուհի!

Ձեյնաբ:— Սրա ձեռքը պէտք է պայթեցնէ մթնօրէնային: Սա հրեղէն սիւնով կը լուսաւորէ մեր շարաստանը երկրի վրայ:

Օթար-բեգ և Անանիա:— Այդպէս է, թագուհի, այդպէս է, մեծաշուք թագուհի!

Ձեյնաբ (խորապէս զգացած):— Ի՛մ մանուկ, Աստուած ապաշխարանք համարէ այն բոլոր տանջանքները, ինչ որ պէտք է այս գիշեր կրեմ քեզ համար! Անողոր մահից անգամ մայրը խրում է իր՝ հիւանդութիւնից ու ժասպառ եղած՝ մանկանը, ես չը պիտի կարողանամ քեզ համար այժ և յաղթութիւն հայցել: Քեզ համար քո մայրը տեց իր պատիւն ու անմահ հոգին: Քո փոխարէն մեռաւ անմեղ մահուկը! Աստուած կը պսակէ քեզ արքայական թագով և ձեռք սուր կը տայ՝ Իր Սաշի պաշտպանութեան համար—արժանացիր այդ պսակին, քաւիր անմեղ արիւնը, արդարացրու քո մօրը Աստուծոյ դատաստանի առաջ!

Երէկէ (շարած և ծնւած):— Սպասիր... Թագուհի... Հայր... Ո՞ւմ ես դու անում: Ո՞վ եմ ես:

Ձեյնաբ (ծնկաչօր):— Դու իմ թագաւորն ես և իմ որդին: Այս շղթաները այսօր քո արքայական զգեստն են:— Հէնց որ քո ճակատին թագը կը շողշողայ, ես նրանց ինձ վրայ կառնեմ և շղթայակիր՝ անխոնջ ու անվերջ կաղօթեմ քեզ համար (վրկնում): Բայց վաղը ազատ մարդիկ չէն ասիլ, թէ ինչի՞մ այդ երիտասարդը մեր թագաւորն է: Հայրենիքի հօր փրկիչը, ինչպէս Աստուծոյ հրեշտակ, կը բարձրանայ հայրական գահը: Եւ քո փառաւոր զորքերը քեզ համար ծիրանի կը լինեն: Եւ ես վաղը կօրհնեմ քո թագաւորութեան սկիզբը, ինչպէս հիմա օրհնում եմ քեզ դէպի անեղ ճակատամարտ: (Օրհնում է):

Երէկէ (հրձանքով համակւած):— Ես քո որդին եմ: Ես վրաստանի թագաւորն եմ: Թագուհի! Ո՞հ,

մայր իմ: Ես բոլորը կը կատարեմ, ինչ որ դու հը-
րամայեցիր: Շուտով հեռացրէք այս շղթաները.—
ճշտում են ինձ!

Օքար-բեզ (ձուռնկ չորելով):—Ներքը ինձ, արքայ,
քո դէմ գործած իմ յանցանքները: Նրանց փոխա-
րէն ես այս զիշեր կարժանանամ քեզ իմ ծառայու-
թեամբ:

Անուհիա (ձուռնկ չորելով):— Եղբւր ժողովրդի
հայր, ինչպէս ժողովուրդը եղաւ քո հայրը, աէր
արքայ! Պաշտպանիր նրան, ինչպէս իմ որդին
պաշտպանեց քեզ ահեղ ժամին!

Երեկէ (ղոգացող ձայնով):—Ո՛ր, թող շուտով ընկ-
նեն այս շղթաները! Մայր իմ, հրամայիր շուտով,
ձանապարհ ընկնել... Թագաւոր և շղթայակապ! Ո՛հ,
շուտով, շուտով:

Օքար-բեզ (վեր կենալով):—Իսկոյն, աէր արքայ!
Երեկէ:—Ե՛ս—արքայ! Ես! Ես կը խելագարւեմ!
Զեյնաբ (ակամայ ցնցելով):—Անանիա! Այսօր էլ
սրան պահպանիր ինձ համար, ինչպէս քսան տարի
պահպանել ես!

Անուհիա:—Կը պահպանեմ, ո՛վ թագուհի! Հա-
ւատա՛ ինձ—կը պահպանեմ!

Զեյնաբ (արտասուքը սրելով):—Գնանք, Օթար!
Մնաս բարով, իմ մանուկ! Մնաս բարով իմ արիւն!
Աստուած կը պաշտպանէ իր ծառային: (Գնում է):

III.

Օքար-բեզ:—Պահակներ! շրջապատեցէք շղթայ-
ւածներին! Գիգա! (Գիգան եւ պահակախումբը մտնում
են): Դու սրանց գլխաւորը կը լինես: (Նշանակալից):
Տղերք, սրանց պահպանեցէք և... չը մոռանաք իմ
հրամանը: Մենք ձանապարհուում ենք: (Գնում է բե-

մի յետեր, մինչդեռ պահակախումբը նորից շրջապատում է
Երեկէին եւ Անանիային): Հեծէք ձիերդ! Վերջին տա-
րածութիւնն է, որ պիտի անցնենք! (Ամպերը սաստիկ
հստաբեկ են: Մուծը կոխում է: Ռոտմուները աւելի եւ աւելի
մտնում են: Բեմի յետեր ճանապարհող զօրքի աղմուկն ու
աղաղակը: Բեմի վրայով՝ քայլելով կամ վազելով՝ անցնում են
մարդիկ՝ ետինջիներով եւ չերկհակներ հագած: Կիրճի խոր-
քի աջ կողմից նրանց մէջ է մտնում Ռուբայան—Իկար եւ-
փնջով եւ բաշլըղո՛, որը ծածկում է նրա երեսի մի մասը):

Զայնե՛ր՝ բեմի յետեւից:—Չիւրը հեծէք! Պահակ-
ներ, բեռների մօտ անցէք: Թագուհու ձին բերէք!
Օքարի ձայնը: Իբն-Մաադ! Վերջրո՛ւ քո մարդկանց և
առաջ գնա՛ ձանապարհը գիտելու! (Զայները ձուլում
են մի ընդհանուր ժխոր են կազմում, որից ոչինչ չի հասկա-
լում: Լսում են՝ ձիերի տրոփիւն, սայլապանների գոչիւններ,
զէնքի շտուսիւն):

Բեմի վրայ: 1-ն ձայնը բեմի խորքից:—Առանց
հեղեղի չը պիտի տեղ հասնենք! 2-րդ ձայն:—Ո՛ւր
է իմ ձիու նօխտան: 3-րդ ձայն:—Սօսիկօ! ձիս բըռ-
նէ, ես շուր պիտի վերցնեմ: 4-րդ ձայն:—Տոպրակը
շուտով հանիր ձիու գլխից, շանորդի! Բեսսօ, (անձ
վրայով ծախ կողմից գէպի աջ կողմը անցնելու ժամանակ՝
գիպում է Ռուբայային: Միեւնոյն ժամանակ պահակախում-
բը դուրս է տանում գերիներին):

IV.

Բեսսօ (տկճորը եւ մի կապոց ձեռքին՝ վրայ է հաս-
նում գէպի Ռուբայայի կողմը):—Հէյ, բարեկամ! Չէս լը-
սել, Օթար-բէզը հօ չէր կանչում Բէսսօին:

Ռուբայա (արագութեամբ վազելով դէպ՝ գիծտան ա-
ւերակները):—Ո՛չ!

Օրբար-բեգի ձայնը:—Ո՞ւր է Բէսսօն: Հէյ, Բէսսօ! (աղաղակում են—«Բէսսօ»):

Բէսսօ (վաղիով):—Այստեղ է, մեծաշուք պարոն, այստեղ է Բէսսօն! Ամեն տեղ որոնում եմ քեզ! (Ռուբայան՝ իր մտով անցկայնելով պահակախումբը՝ նրանց մօտ խառնուում է ամբոխին):

Գիգա (անարկու ձայնով):—Այ մարդիկ, հեռացէ՛ք, այնտեղ գերիններն են (սրով շրջան է դնում): Մի կողմ քաշեցէ՛ք! (Որտոի մի ուժգին հարևած, խնտ մտպնում է): Օրբար-բեգի ձայնը (քնմի յետեւից):—Գիգա! Գոչխններ բեմի յետեւը: «Գիգա! Ի՞նչպիսի կանչում ես»:

Գիգա:—Ես այստեղ եմ, տէր!

Օրբար-բեգի ձայնը:—Պահպանի՛ր գերիններին! Գիշերը վրայ է հասնում! (Չայնը հեռանում է: Լուսում են մտրակների հարևածների ձայն եւ ձիաւորների զոչիւններ: Բեմի վրայ մի խումբ պահակներ եւ Ռուբայան):

Գիգա:—Գլխովս պատասխանատու եմ սրանց համար, տէր! (Ռուբայան ներս է վազում զինետան ակերակները եւ թագնում է: Աղմուկը աստիճանաշար հեռանում է հետեւել տեսարանի ժամանակ):

Գիգա (կիսածայն):—Շղթաները քակել էք:

Անանիս (շնչալով): Բակել ենք:

Գիգա (նոյնպէս շնչալով):—Պառկեցէ՛ք թփերի մէջ: Վերջին շարքերն են անցնում: Շուտ: Սուրբ Գեորգը փրկէ ձեզ! (Բարձր): Սեղմեցէ՛ք գերինների շուրջը: Միացէ՛ք զօրաբաժնին! (Խմբով հեռանում է: Բեմը դատարկ է երևում: Գինետան ձախ կողմը թագնւած է Ռուբայան: Աջ կողմը, կիրճում բսած թփերի մէջ, պառկած են Գլխան եւ Երէկէն: Կուլիաների յետեւից ակել եւ ակելի թոյլ լուսւմ է գնացող զօրաբաժնի աղմուկը: Մինում է: Լուսւմ է հեռուոր, բայց երկարատե ու ուժգին որոտ):

V.

Իւրօ (դուրս է դախն թփերի յետեւից՝ եւ մօտենում է թագնւած եղբորն ու հօրը):—Հայր...:

Գլխաւ (արտղ):—Գաթօ!...

Երէկէ (նոյնպէս արտղ):—Եղբայր! (Ռուբայան ուզում է դուրս դալ, բայց մարդկանց նկատելով, կրկին թագնւում է՝ թեթեւ ու խեղդած ձիւ արծակելով):

Իւրօ (արտղ):—Մթընշաղին աննկատելի կերպով միացայ զօրաբաժնին: Մերոնք ամենքը մէկ-մէկ մօտեցան եւ շրջապատեցին բերդը:

Գլխաւ:—Ո՞րքան կը լինի նրանց թիւը:

Իւրօ:—Թիւ ու համար չը կայ!—ամենքը գալիս են: Ամեն բան թողնում ե զս: Իս են: Օթարն էլ մեր կողմն է! Ի՞նչ օյին պիտի լինի! (Ուրախ ու մեղմ ծիծաղում է):

Երէկէ:—Դու բերդը կը մտնես:

Իւրօ:—Թագուհու զօրաբաժնի հեա... Չեմ կարող համբերել, սիրտս վառւում է, ուզում եմ մօտ լինել... Երբ Մեթիլը պայթեցնեն, մերոնք ներս կը խուժեն: Ո՞վ պիտի պայթեցնէ, չը գիտէք:

Երէկէ:—Ես ու հայրս:

Իւրօ (նախանձով):—Ինձ էլ վերցրէ՛ք հեաներդ! Անանիս (բարկուծեամբ):—Գնահորիք, քանի դեռ կենդանի ես: Դու՛ առանց դրան էլ քիչ ֆեսց մեզ կորցնէիք, խելառ գլուխ: Ինչի՞ ես մէջ խառնուում:

Իւրօ:—Գործ կայ, հայր: Ասենք, բերդում էլ գործ կը գանւի: Մնաք բարով! Պէտք է խառնուի՛ր՝ քանի դեռ չեն գնացել: Կը պատահենք, երբ խաղը սկսի (վաղում է):

VI.

Անանիա:—Արքայորդի, ահա վառօգի պատ-
րոյգը: Ինձ մօտ այդպէս մէկն էլ կայ: Գիգան է
իշխանից ստացել և ինձ տւել: Թագցրո՛ւ ծոցումդ:
Մօտդ հրահան և կայծաքար կայ, արդեօք:

Երեկի:—Միշտ քամակիցս կախւած է լինում:

Անանիա (կամայ):—Սա... Կամայ խօսիր: Այդ-
մուկը հանդարտում է: Յետ ֆնացած մարդիկ կա-
րող են լինել:

Երեկի:—Գնանք լաստի մօտ:

Անանիա:—Իե՛տ վաղ է: Բոլորովին մթնելուց
յետոյ պէտք է ճանապարհել, որ ափից չը նկատեն:
Մի ժամ չանցած՝ մենք Թիֆլիս կը հասնենք, իսկ
զօրաբաժինը երկու ժամից վաղ չի կարող լինել:
Բայց հարկաւոր է, որ զօրքը մեղանից առաջ լինի:
Լաստի վրայ մարդիկ կը լինեն: Լսի՛ր, քանի երկուսս
ենք միայն:

Երեկի:—Լսում եմ:

Անանիա:—Մենք լաստից կիջնենք Մեթեխի
ժայռի մօտ և լող տալով կը հասնենք նրա ստորո-
տին: Գետի սըընթաց տեղն է, բայց ես ու դու
քանիցս լող տալով անցել ենք Արագւան՝ վարարած
ժամանակը: Պատրոյգը, կայծաքարը և հրահանը
գտակիդ մէջ դիր, որ չը թրջւին:

Երեկի:—Լաւ:

Անանիա:—Ժայռի վրայով մագլցելով՝ կը բարձ-
րանանք մինչև այն անցքը, որը թփեղով է ծածկւած:
Մերունիներէիցս շատ քչերը գիտենք այդ անցքը—
նա տանում է գէպի այն ստորեկրեայ այրը, որը
գտնւում է Մեթեխի տաճարի տակ: Այդ ճանապար-
հով քեզ դուրս տարայ այն ժամանակ, երբ Սուլէյ-

մանը մտնում էր Թիֆլիս և հետամուտ էր լինում
քո մահւան: Հէնց այդ ճանապարհով էլ պէտք է
վերադառնանք հիմա, նրա կորստեան գիշերը:

Երեկի:—Եւ ես նրա ձեռքից դուրս կը կորզեմ
նրան:

Անանիա (շարած):—Ո՞ւմ:

Երեկի (սնտփւելով):—Ո՞ւմ: Իմ մօրը!

Անանիա:—Այդպէս է պէտք, արքայորդի! Թէ
մօրդ և թէ քո ամբողջ ժողովուրդը: Վաղուց հասել
է ժամանակը! Տանջւեց ժողովուրդը, վերջին ծայր
տանջւեց! Հա՛, լսի՛ր: Պատրոյգը վառելուց յետոյ՝
նոյն անցքով դուրս վազի՛ր: Ես քո յետեից կը հաս-
նեմ: Ասենք, իմ մասին մի էլ մտածի՛ր: (Գլխելով
պատրոյգը): Սա կէս ժամից առաջ չի բոցավառւիլ—
այդ ժամանակի կէսն էլ բաւական է, որ մենք
վառնգից ազատւենք: Ապա մենք գետը կը կտրենք—
կանցնենք մի փոքր դէպի վար—գետի հոսանքը մեզ
վար կը տանէ—այնտեղ կը պատահենք մերոնց—
Սմբատի կամ Օրբէլեանի զօրաբաժինն: Եւ մենք
նրանց հետ միասին ներս կը խուժենք բերդը, հէնց
որ օդը կը թռչի նրա գլխաւոր պատուարը:

Երեկի:—Արեգակը դուրս գալուց առաջ՝ նա
ինձ հետ կը լինի, այս ձեռքերում! Հայր! Ես կը
խելագարւեմ: Կուրծքս պատուում է երջանկութիւ-
նից: Ասա ինձ միայն—թագաւորը... Թագաւորը ո՞ւմ
հետ ուզէ կամուսնանայ:

Անանիա (ծիծաղելով):—Է՛հ, արքայորդի, ափսո՛ս,
որ այլևս էրէկէ չես! Մի՛թէ ամուսնութեան մասին
խօսելու ժամանակ է հիմա: Սպասիր մինչև առա-
ւօտ: Սակայն այդպէս է արիւնդ! Քո հանգուցեալ
հայրն էլ... Բայց և այնպէս մեռաւ, ինչպէս զինուոր,
և կուեց մինչև վերջին կաթիլ արիւնը: Բայց պէտք

է քեզ ասեմ, թագուհին քեզ համար յամոենացու է ընտրում! Մի այնպիսի գեղեցկուհուհու, որ...

Անանիա:— Գայեանէին, Օթար-բէգի աղջկանը! է՛, ինչպէս է: Այսօր թէ մեր և թէ ուրիշի արիւն սող կը հարբենք, իսկ յետոյ, Աստուած տայ, զինով էլ կը հարբենք թագաւորի հարսանիքում: Մի թէ մեզ չը պիտի սղորմութիւն անես: Այսքան տանջանքներին յետոյ՝ չը պիտի ազատ շունչ քաշենք: Մի թէ ես չը պիտի պարեմ քո ինչոյքում մեր կոտորի պարը:

Երեկի: (տալած):— Դու յանում ես... Գայեանէին... Օթար-բէգի աղջկան:

Անանիա: (հատուկաւ):— Եւրիբ, արքայորդի! Հիմա այդպիսի խորհրդակցութիւններ ժամանակ չէ: Ես մի նայեմ մեր շուրջը և տեսնեմ զէպի լատը տանող ճանապարհի վրայ յիս մնացած մարդ չը կայ, արդեօք... Այտեղ սպասիր ինձ և դիտիր շորս կողմը: Հէնց որ մի փոքրիկ շոյ լսես, իջիր զէպի գետը: Կը նշանակէ ժամանակ է և ճանապարհը ազատ է: (Գաղտնադուրի, անխելի քաղցրով անցնում է դէպ պի՛ստ):

VII.

Երեկի: (կանգնած է ծառի ստերում, գիծկտան արեւը րակների մօտ և քչուում է ինքն իրան):— Ո՛հ, դա լինելու չէ... Օթար-բէգի աղջիկը, Գայեանէին... Իսթօն անում էր...

Ռուբայա: (կտնոյ):— Էրէկէ! իմանաւե այնքով

Երեկի: (ցնցելով):— Այս ինչ է! (նստում է)

Ռուբայա:— Էրէկէ! Այդ ես եմ, Ռուբայան եմ:

Երեկի: (ուրախ, բայց խեղճած ճիչ արձակելով մի)

քանի ոտիւնով նետում է դէպի գինետան աւերակները, գրկում է նրան, նայում է երեսին եւ առանց ձայն հանելու՝ անդգայ ընկնում է նրա սոսնքի մօտ):

Ռուբայա:— Սթախիբը, ուշքի եկ, էրէկէ! Ես եմ, Ռուբայան եմ! (Համբուրում է նրան: Նա ցնցւում է եւ աչքերը բանում):

Երեկի:— Ո՛հ, սա զառանցանք չէ!... երազ չէ... գու՛ ես! Դու այստեղ: Ինձ հե՛տ: Ո՛հ, եթէ իմանայիր, թէ այս հինգ օրում ես ինչ եմ անցկացրել՝ իսկ հիմա!... Այս գու՛ ես!... այս քո ձեռքերն են!... քո երեմն է!... Սա քո բուրմոնքն է!... այս գու՛ ես! (նամբուրում է նրա երեսը, ձեռքերը, ծնկները):

Ռուբայա (մէկէն ուժով դուրս է արծնում եւ ձեռքը հրամայաբար դնում է նրա պիսի վրայ):— Կանգնիր! Հիմա ամեն մի բուպէն թանկ է: Անձ քեզ առայժմ վերջին համբոյրս: (Բուռն կրքով երկար նամբուրում է նրան: Յետոյ մէկէն սրկում է նրանից եւ նայում է նրա աչքերին): Դու հիմա իմն ես: Ես ներս ծծեցի քո հոգին!

Երեկի (երջանկութեան խելքը մոցրածի պէ՛ս՝ նայում է նրա աչքերի մէջ):— Այո՛, այս գու՛ ես... գու՛:

Ռուբայա:— Ես ցանկանում եմ, որ դու ընդմիշտ լինես իմը—այդպէս էլ կը լինի: Սուրէյման թագաւորի դէմ դաւադրութիւն է սարքում: Այս քանի օրերս ինձ գերու նման էին պահում: Չը կարողացայ նրա մօտ սուրհանդակ ուղարկել: Եթէ Ալ-Րազախին սպանելու պէտքը չը լինէր, ես նրա միջոցով կարող էի իմաց տալ: Բայց պէտք էր նրան սպանել. հակառակ դէպքում՝ ինձ կը սպանէին:

Երեկի:— Օ՛, հիմա ո՛չ մի բանից մի վախենայ: Դու չը գիտես, թէ ո՞վ է քեզ սիրողը: Ես քո Սուրէյմանին ջարդ ու փշուր կանեմ՝ այս շորացած կաւի նման! (կոխկոտում է կաւի բուռնը):

Ռուսալայա:—Դո՛ւ (ծիծաղում է մ:գմ ու պրզոող կիրպո!): Դու աւելի լաւ գիտես համբուրել՝ քան թէ նա, իսկ մարդ ջարդելու՞մ նա աւելի վարպետ է՞ քան դու: Ո՛չ, չը պէտք է նրան ճնշել, այլ ինձ հետ միասին պէտք է փախչել նրա մօտ և իսկոյն... Ես բոլորը իմացայ, նրանք ուզում են մտնել քաղաք և դարպասները բանալ ապստամբների առաջ: Ո՛չ, ես նրանցից շուտ կը համնեմ այնտեղ—ես եղջերուի նման արագ եմ վազում, իսկ նրանց քարւանք ծանր է շարժում... Նրանք չեն կարող ճանապարհից դուրս գալ, իսկ ես պիտի միայն այս սարը կըտրեմ:

Էրեկլի:—Ռուքայա, սպասիր, դու չը գիտես... Քեզ էլ չեն ներս թողնիլ!... Մերոնք արգէն ոտք են դրել այնտեղ...

Ռուսալայա:—Ճշմանիտ: Նոյն իսկ «Թափառական Սարբայի» մարդկանցից! (ծիծաղում է): Օ՛, Զէյնաբ թագուհի! Դու խորամանկ ես, բայց ես աւելի խորամանկ եմ: Ես խաբել եմ քեզ: Ես բոլորը իմացել եմ—ես գաղտնագողի լսել եմ քեզ, երբ դու երկար ու բարակ ձառեր էիր խօսում քո անիծեալ պառաւի հետ: Ես կտուրից լսեցի, երբ դաւաճան Օթար-բէզը խօսում էր այն թափառաշրջիկ Սարբայի հետ... Նրանք իմ ձեռքումն են! Նրանք ինձ տարան—բոլորովին հասցրին քաղաք: Որպէսզի իմ գեղեցկութիւնը չը թառամի, ինձ մենակ նստացրին սայլի մէջ, որ ո՛չ ոքի չը կաշառեմ, և շրջապատեցին պատուաւոր պահակախմբով (ծիծաղում է): Ահա, տեսնո՞ւմ ես: Այս բաշըզն ու եսփնջին իմ պահակներից մէկինն է: Նրանք մէկ էլ բերդում պէտք է վրայ-հասու լինեն ինձ—ես էլ հէնց այնտեղ կը գիմաւորեմ նրանց: Նրանք ուզում են ներս մտնել և ներս կը մտնեն,

բայց նրանց կտոր-կտոր են անելու—ամենքին, ամենքին! Իսկ թագուհուն—օ, նրան առանձին պատիւ է պէտք: Ես ոտքով պէտք է կոխտեմ նրա հպարտ աչքերը: Եւ նա այս ոտքի տակ պիտի շնչասպառ լինի: Ի՞նչ պատահեց քեզ:

Էրեկլի: (մտեղախն գոյնով, ապուշ նայեացքով նայում է նրան):—Ո՛չ, Ռուքայա, դու չը գիտես...

Ռուսալայա:—Ի՞նչ չը գիտեմ: Ես մի բան գիտեմ միայն, որ պատահել եմ քեզ, այն էլ ազատեմ: Ես ուղղակի կը փախչեի, բայց քեզ էի որոնում... լսում ես: Ես քեզ այնտեղ կաղատէի, բայց—հիմա աւելի լաւ է... Ես բուռն կերպով ուզում էի նայել քեզ... Իսկ հիմա... Մենք երկուսս կը վազենք թագաւորի մօտ: Ես կասեմ, որ դո՛ւ օգնեցիր ինձ փախչելու, որ դաւաճանները քեզ բռնել էին այն պատճառով, որ դու հաւատարիմ ես իրան—և այդ հաւատարմութիւնը դու գործով կապացուցանես: Նա կը վարձատրէ քեզ, իսկ ես թագուհի կը դառնամ և կը սիրեմ ու կը բարձրացնեմ քեզ: Փախչենք! Նրանք ճանապարհի կէսն էլ անցած չեն լինել, երբ մենք արգէն տեղ հասած կը լինենք: Հիմա իսկ ժամանակն է: (Վազիլով՝ քարճամում է գննետան պատի վրայ եւ նայում է նեռուն): Զօրաբաժինը իջնում է... Հրէն, գալարում է սև ու երկար գծի նման... Օ՛, ես տեսնում եմ, ինչպէս կատու, և լսում եմ, թէ ինչպէս է խոտը աճում (ծիծաղում է իր սովորական ձևով): Գնացէք, գնացէք... ես կը գիմաւորեմ ձեզ... (Թափով նետերով՝ փարում է Էրեկլին): Օ՛, ինչպէս մենք երջանիկ պիտի լինենք: Ահա քեզ էլի գրաւական (համբուրում է նրան եւ քրքում է): Նրանք տանում են Ռուքայային: Հա-հա-հա! Հիւանդ Ռուքայային... Հա-հա-հա! Պահակների հսկողութեամբ... Երեկ թա-

գունին դարպասի մօտ սայլի վաբադոյրը կը բարձրացնէ և կասէ. (ընդօրինակելով՝ ճարտու է Սագունուն) — հիմա լաւ ես, գեղեցկունի:—Օ՛, մի նայէի նրան այն բոպէին, երբ նա կը տեսնէ դատարկ վանդակը! Ուշ է! Դէ, սլանանք՝ թռչուններէ նման: Ես բոլոր շաւիղները գիտեմ... Սլանանք երջանկութեան յետեից... Չը մոռանաս—«Թափառական Սարբա»: Հն, հն, հն, (Քաջում է նրան): Դու վախենում ես գալ:

Իրեկի:—Կանգնիր, Ռուբայա՛... Անկարելի է... անկարելի...

Ռուբայա (զարմայած):—Ի՞նչն է անկարելի...

Իրեկի:—Դու չը գիտես, թէ ո՞վ եմ ես և ի՞նչ պիտի անեմ... Դու չը գիտես, թէ ո՞ւմ ես ուզում կորստեան մատնել... Նա իմ մայրն է, Ռուբայա!

Ռուբայա:—Ի՞նչ! Դու դառանցում ես!

Իրեկի (ուժգին եւ բռն կերպով):—Ո՛չ, Ռուբայա! Այդ Սուլէյման թագաւորը սպանել է իմ հօրը... ուզեցել է ինձ էլ սպանել... ինձ սպատել է Դախան — այդ ձերուներն... իմ հայրը թագաւոր է եղել... ինքը թագունին, ինքը Օթար-բէգը և ձերուներն... քիչ առաջ ծունկ էին չոքել իմ առաջ... բոլորը պատրաստ են... Ռուբայա, բոլորը! Ես այսօր պէտք է պայթեցնեմ Մեթեիսի մթերանոցները... իմ մարդիկը ներս կը թափւին կործանւած բերդը, և քո թագաւորը կորստեան կը մատնւի իր ամբողջ զօրքով: Ես կը բարձրանամ իմ հայրենի գահը—և քեզ մօտս կը բազմեցնեմ...

Ռուբայա (լարած նայելով նրան):—Դու խելագար ե՞լ ես!

Իրեկի:—Ո՛չ, հոգոյս հատոր! Ո՛չ, իմ պայծառ արև! Երբ իմացայ, թէ ո՞վ եմ ես, իմ առաջին

մտածմունքը քո մասին եղաւ: Նրանք Օթար-բէգի արջկայ հետ են ուզում ամուսնացնել ինձ...

Ռուբայա (նախանձի ու ուրիշ ակամայ մնալով):—Ա՛յ Իրեկի... Բայց ո՞վ կը համարձակուի հրամայել թագաւորին: Քեզ համար պիտի թագը իմ գլխին շողշողայ: Բո սոքերի առաջ կը խոնարհուի իմ ամբողջ թագաւորութիւնը՝ ինձ հետ միասին:

Ռուբայա:—Սպասիր!... (յօնորոյ վրայ քերպով սաստիկ մտածում է): Քեզ պէս երեխայ... և թագաւոր: Եւ Զէյնաբ թագունին քեզ վերահողոյ... Հապն ես... (Բարբոսում է):

Իրեկի:—Մի ծիծաղել, Ռուբայա! Ես երեխայ չեմ—դու չը գիտես իմ ոյժը!

Ռուբայա (արագ):—Քեզ խարել են! Դու կրեխայ ես, քեզ խարել են! Դու թագաւոր! Մի՞թէ թագաւորներին մահան գիբկն են ուղարկում! Դու նրա որդին ես: Մի՞թէ մայրը իր որդուն մի սմբողջ շաբաթ կը պահէ շէթայակայ: Մի՞թէ մայրը կը թողնէ, որ իր որդին կորստեան մատնւի մայրերի բեկորների տակ:

Իրեկի (վարանմունքի մէջ, իմանալով—նրա հուստով):—Ո՛չ... ո՛չ... Անանիան գալիս է ինձ հետ... Նա սիրում է ինձ...

Ռուբայա:—Դու արդէն ասացիր, որ նրա որդին չես էլ ինչի՞ պիտի նա ցաւէ քո մասին: Նրա հարազատ որդին փախաւ, իսկ քեզ բռնեցին...

Իրեկի:—Բայց չէ՞ որ նա իմ մարդաստանութիւնը իր վրայ առաւ...

Ռուբայա:—Եւ փախաւ, իսկ քեզ բռնեցին: Իսկ հիմա քո հոգեհայրը կը թողնէ, որ դու պայթեցնես ամբողջ, ինքը կը փախչի, իսկ դու՛ կտորկտոր եղած վեր կը թռչես օդի մէջ: Հէնց զբա համար էլ

քեզ պատրաստել են... Դու հում ես պէտք: Ո՞վ է սիրում քեզ: Միայն ես! (Համբուրում է նրան: Յանկար-ձակի): Սպասիր! ուրեմն դու ես նա! Բո մասին էին խօսում Օթար-բէգն ու թագուհին:

Էրեկլէ (շփոթուած):—Ի՞նչ էին խօսում:

Ռուֆայա:—Այն, ինչ որ հիմա միայն հասկա-ցայ! Սպասիր! Թո՛ղ մտաբերեմ! (Իրբեւ աշխատում է մտաբերել): «Այն բնկեցիկը կը պայրեցնէ Մերէխը»...

Էրեկլէ (ցնցելով):—Ընկեցի՞կը!

Ռուֆայա:—Այո՛, այո՛... Իսկ ինձ համար այդ ընկեցիկը բոլոր թագաւորներէց աւելի է սիրելի! Ես թոյլ չեմ տալ, որ քեզ կորստեան մատնեն: Ե՛ս նրանց կը կորցնեմ! Ես քո վրէժը կը հանեմ նրան-ցից! Օ՛, իմ սիրելի, օ իմ սիրտ, իմ կեանք! (Համ-բուրում է նրան: Ծիծաղելով սովորական ձեւով): Եթէ դու նոյն իսկ թագաւոր լինէիր... մի՞թէ Չէյնար թագու-հին ինձ կենդանի քեզ կը տար... Ի՛նձ—ստրկու-հուս! Նա կը թուճաւորէ ինձ! Բայց չէ՞ որ այդ բո-լորը սուտ է... Նա վաղուց սիրում է Օթար-բէգին! Նրան է ուզում նա թագաւոր դարձնել.—Օ՛, ես բո-լորը զիտեմ, ես բոլորը հասկանում եմ... Ես լսեցի նրանց խօսքերը... Բայց չեն լսիլ քեզ: Չէն կորց-նիլ՝ քանի ես կենդանի եմ... Ես կազատեմ քեզ... Դու իմ աշխարհն ես, իմ թագաւորութիւնը...

Էրեկլէ (նայելով նրա աչքերի մէջ):—Նրանք խա-բէլ են ինձ! Այո՛... Օ՛, անխճաճներ! (Հեռուից լսում է մեղմ սուլոյ):

Ռուֆայա:—Այս ի՞նչ է:

Էրեկլէ:—Գլխտան կանչում է ինձ...

Ռուֆայա:—Ո՞ւր:

Էրեկլէ:—Հաստերի վրայ անցնելու:

Ռուֆայա (ծեղրելով փաթածելով նրան):—Թո՛ղ Վանչի! Դու ինձ հետ կը գնաս, չէ՞:

Էրեկլէ:—Վերջին անգամ, Ռուֆայա! Երդե՛ւմ ես իմ առաջ, որ սիրում ես ինձ:

Ռուֆայա:—Եթէ չը սիրէի, չէի ազատիլ քեզ! (Համբուրում է նրան: Երկրորդ սուլոյ): Շւայցրո՛ւ! Մենք առանց քեզ էլ ճանապարհը կը գտնենք! (Երկուսը միասին վազում են կիրճի խորքը):

Վ Ա Ր Ա Գ Ո Յ Ր

բո՞ւ — (մոզմ լուսնահատի իողմանն) արմառսն
 : Է՛ս ասա՛մք զքի ասէ՛ ճո՛րթ յո՛րթ ինչմաք
 Եւ անո՞րդն լալագո՞ւմն : Կարմա՛ւ միջկո՛ւնիս
 : ճո՛րթ սն Եւ ողո՞յս դո ջուտա՛ նի սն
 Ի՛նչո՞ց յիտարա՛ զէ՛ջ զնո՞յս զՅ՛ճ Կարմառսն
 գա՛մն Կարմառն Է (ըդուս զողո՞յզն մոզմ Է Նաղո՞յզնա՛ն)

Զ Ի Ն Պ Ե Բ Ե ր Դ զ Ո ր ծ Ո ղ Ա Լ Բ Ի Ն

Սուլէյմանի ապարանքի սենեակներից մէկը : Ետեւում ետեւում է պատահանի խուռոչ (անընդունու), որի գունաւոր սպակներին կազմած պասը դուրս է գալիս դէպի՝ մարիսանական սիններ ունեցող՝ բաց պասգամբը (ներսա) : Գեշի միւս կողմը Մերէխի ժայռի տեսարանն է՝ անոցի ամբարակներով եւ սանարով, ինչպէս աւաջին գործողութեան ժամանակ : Սենեակի պասերը ծածկած են գորգերով, աւաստայր-կանտրակապ եւ որմանկարներով զարգարած : Պասերի մէջ—խոր որմախորեք, որոնցում ամաններ են շարւած : Աւաստայից շարաներով կախած են կանթեղներ : Պասերի սակ լայն բախտեր՝ ծածկած գորգերով եւ բարձերով, նրանց վրայ ձգած են ոսկեկար եւ մետաղով զարդարած գործւածքներ : Չայի կողմից, պատի առաջ—լայն գահաբախտը, նրա վերեւից—պատից կախած զէներ—ասրեանակներ, սուպարատեղեր եւ նիզակներ : Աջ եւ ձախ կողմի դռները՝ բացի միջինից՝ մօտիկ են նախաբեկին : Սենեակի մէջ տեղը—գունաւոր մարմարիցից շինած աւազան : Գիշեր է : Երկինքը յսնախ յուստուրում է կայծակի փայլից, երբեմնակի որոտի խուլ եւ ուժգին հաւումներ :

չմանայ ունինա ռո յկատար—տեսառսն-արմ
 զչոյսի Է՛ն զքի Եւ ողո՞յզն ինչմաք
 Է՛ սոսի Է՛ն անո՞րդն լալագո՞ւմն : Կարմա՛ւ միջկո՛ւնիս
 : ճո՛րթ սն Եւ ողո՞յս դո ջուտա՛ նի սն
 Ի՛նչո՞ց յիտարա՛ զէ՛ջ զնո՞յս զՅ՛ճ Կարմառսն
 գա՛մն Կարմառն Է (ըդուս զողո՞յզն մոզմ Է Նաղո՞յզնա՛ն)

Վ. Նուրմուլայ դոզա միջուրն. — մարմ-մանդլայն

Սուլէյման-խան (կիսապետական, Է. Սոխաի վրայ : Կարա-Իւսուֆը կանգնած է նրա յատակի ստրկական ցիրքով : Ետերքում, պատշգամբի վրայ, երևում է իսախարի կերպարները) :—*Քիչերապահ, ճիւղերները սյուսք շնտ մարդ են բռնել քաղաքի շքեղարքում :*

Կարա-Իւսուֆ :—*Ինչպիսի մարդ, ո՞վ աշխարհի զարդ ! Այս բողբէխ Օթար-բէզի սուրհանդակը լուր բերեց, որ էրիսթարը իր հետ բերում է դարձեալ յիսսուն մարդ :*

Սուլէյման-խան :—*Բնւածները ինչո՞վ են զինւորւած :*

Կարա-Իւսուֆ :—*Սմենեց շատ—չովախան երկաթապատ կողպաներ են, մուրճեր մանգուղներ : Քչերը ունեն գաշոյններ ու թրեր, և միայն չորս հոգի հրացաններ...*

Սուլէյման-խան :—*Եւ դրանով նրանք գալիս են... Ինձ դէ՞մ. Ի՞նչ են առում նրանք հարցոյւթորձի ժամանակ : Ինչի՞ են հաւարում :*

Կարա-Իւսուֆ :—*Ոմանք պատճառ են բռնում ընտանեկան, իսկ միւսները՝ առևտրական գործերը, ո՞վ թագաւորութիւնների յաղթող : Միայն մէկը չք կարողացաւ ասնջաւնքները ասանել և բզաւելու՞մ պակց, սպանալիքներ տար. . . (Գիծարում է) :*

Սուլէյման-խան :—*Ի՞նչ սպանալիքներ :*

Կարա-ԻւսուՖ:—Դատարկ ու անմիտ բաներ, տիրապետողների տէր: Մըթմըթում էր, թէ խաչը կը ջարգէ իր դէմ գնացող ամենքին: Թէ մօտ է Աստուծոյ ցասումը, թէ... մեր համբերութիւնը հատել է... Նրանք մահից առաջ յաճախ են այդպէս բղաւում: (Որոտ):

Սուլէյման-խան:—Թագուհին այսօր յայտնում է, թէ Օրբէլեանն ու Սմբատը փախել են Մոսկովի թագաւորի մօտ՝ նրանից ^{օրբէլեան} խնդրելու:

Կարա-ԻւսուՖ:—Հեռու է Մոսկովի թագաւորը, տէր!

Սուլէյման-խան:—Կովկասի այն կողմը, հիւսիսային երկրներում ապրում են Գօգն ու Մագօզը *), ասում է Ղուրանը: Բայց զեռ շուտ չի վերջանայ Իսլամը!

Իսախար (պատշգամբից):—Արդէն լւում է... հեռուից:

Սուլէյման-խան:—Ի՞նչ ասացիր:

Իսախար:—Ձիերի հեռաւոր տրոփիւն եմ լւում: Թագուհին մօտենում է:

Սուլէյման-խան:—Կարա-ԻւսուՖ, թագուհին տեղեկութիւն է տալիս, որ հարկահանների վրայ յարձակումներ են եղել, որ Ալ—Ֆազախի սպանողները յանդգնում են հայտնել նրան երես առ երես!

Կարա-ԻւսուՖ:—Թագուհին է յայտնում: Թող նա իմ ձեռքը տայ նրանց տէր! (աչիրը ձուլով):

Ծանօթ: Սարափելի, ամենափոքանգաւոր թշնամի:—Գոգը՝ հիւսիսում գտնուող Մագօզի իշխանն էր, որի ձեռքով, ըստ եզէկիէլի մարգարէութեան, պէտք է կորստեան մատնէին Իսրայէլացիք: (Ասուածաւունջ, Մարգարէութիւն Եզէկիէլի, Գլ. ԼԸ Ի վերայ Գագայ):

Բայց թող տուր իմանալ, Ռուքայայից լուր կ'այ:

Սուլէյման-խան:—Նա տեղեկութիւն է տալիս, թէ թագուհին վախենում է Օթար-բէգի աղջկայ գեղեցկութիւնից: Օթար-բէգը աղերսել է թագուհուն՝ ինձ տեղեկութիւն տալու, որ նրա աղջիկը արժանի չէ շահի հայեացքին: Ռուքայան վերջին սուրհանդակով հաղորդում է, թէ թագուհին կը փչացնէ այդ աղջկան (ճաղրով): Ամեն մի կին կարծում է, թէ աշխարհումս ուրիշ ոչինչ չը կայ՝ բացի իր գեղեցկութիւնից!

Կարա-ԻւսուՖ:—Փճոք քո խորթափանց մըտքին, իմաստութեան աչք!

Իսախար:—Փճոք քո խորթափանց մտքին!

Սուլէյման-խան:—Օրբէլեանի խմբերի դէմ ուղարկած զօրաբաժինը վերադարձաւ, թէ ոչ:

Կարա-ԻւսուՖ:—Իեռ ո՛չ, անհաւատների կայծակ ու որոտ:

Սուլէյման-խան:—Ես հրամայել էի երբորդ օրը վերադառնալ: Իսկ այսօր հինգերորդ օրն է:

Կարա-ԻւսուՖ:—Հինգերորդն է, ճշմարտութեան օթեան: Հեղեղները փչացրել են ճանապարհները, գետերը վարարել են:

Սուլէյման-խան:—Փոթորիկների ժամանակ, վախկոտ շուն, հազար բէգուհիների հետ ես անցել եմ Ինդոսը և հազար փիղ փախցրել: (Մտախոն): Ճշմարիտ է, այն ժամանակ արեգակը զեռ սև չէր երևում, երբ ես նայում էի նրա վրայ:

Իսախար:—Նա շուտով նորից կ'ըսես փայլել:

Սուլէյման-խան:—Ի՞նչ ես ասում, Իսախար:

Իսախար:—Ասում եմ—արեգակը շուտով կ'ըսկսէ փայլել... այս չիշերուայ փոթորկից յետոյ:

Սուլէյման-խան:—Ամպերը չեն, որ ծածկում են

նրան, այլ դաւաճանութիւնը: (Սնվորո!): Կարա-
Իւսուֆ, սարգարը Երեանից քեզ ի՞նչ է գրում:

Կարա-Իւսուֆ (սարսափից մեռեալօրէն դառնալով, չի
կարողանում ո՛ր մը խօսք ասել: Տրեկները միմեանց են խրո-
ւում):

Սուլէյման-խան (սառսեղնող տոնով, չը նայելով
նրա վրայ).— Ի՞նչ է գրում քեզ սարգարը Երեանից:

Կարա-Իւսուֆ:— Աստ... աստղերի ախոյեան,
ես նամակ չեմ ստացել...

Սուլէյման-խան:— Դէ ստացիր... դու վաղուց
սպասում ես այս պատասխանին: (Կամակը տալիս է:
Կարա-Իւսուֆը՝ հազու շարժելով՝ ոտները մտնեում է,
վերջնում է նամակը եւ գորում Վուէյմանի ոտների առաջ):

Իսսախար (ինքն իրան):— Հրդեհից առաջ մկնե-
րը փախչում են: (Բարբ): Տէր իմ, դաճճին կանչեմ:

Կարա-Իւսուֆ (նազիւ շարժելով շրժունքները):—
Տիեզերքի... զորդ., լնչս... ես չեմ գաւաճանել...
ես ուզում էի իմանալ նրանց մտադրութիւնը, խղճա:

Սուլէյման-խան:— Ի՞նչի՞ համար: (Արտօր հարւած):

Կարա-Իւսուֆ (սողալով նրա ոտների առաջ):— Ես
ծառայել եմ քեզ... Թղճա ինձ!

Սուլէյման-խան:— Ես հարցնում եմ— ինչի՞ հա-
մար: Ո՞ւր է քո իմաստութիւնը, Կարա-Իւսուֆ, իմ
վեղիք: Հէնց այնտեղ, որտեղ քո հաւատարմութիւն-
նքն է:

Իսսախար:— Դա՛իճներին կանչեմ, տէր իմ:

Սուլէյման-խան (մտախոն եւ մռայլ):— Մի՛թէ
կեանքը արժանի է աղերսանքների: Ամեն բան
կանցնի: Չը կայ ժամանակ, կայ միայն յաւիտեանա-
կանութիւն: Ա՛յն, ինչ որ կար երէկ, այլևս չը կայ:
Ա՛յն, ինչ որ վաղը պէտք է լինի, երկու օր յետոյ
չի լինել: Այլևս չը կայ այն, որի մասին ասացի

քեզ, երբ սկսեցի խօսել: Էլ քեզ ինչի՞ է պէտք նե-
րումը: Ամեն բան կանցնի:

Կարա-Իւսուֆ:— Ես կը հարգեմ քո բոլոր
թշուաժիների նենգութիւնները: (Համարում է նրա
ոտները):

Սուլէյման-խան (զղանքով):— Աստ!

Կարա-Իւսուֆ (հրճանքից դժածի պէս ծալով):—
Տիեզերքի տիրապետող— ես ամեն բան կը մատնեմ!
Այս օրերս շահի դեպքանը այստեղ կը լինի: Դու
պէտք է, ըստ սովորութեան, բերդի դռների առաջ
նրան դիմաւորես: Քեզ ուզում են կտրանել, տէր իմ:

Սուլէյման-խան:— Դու շուտ ասացիր, Կարա-
Իւսուֆ: (Վեր կենտրոն, համոզւած կերպով): Ե՛կ իմ յե-
տեից: (Մտնեում է պատշգամբի դռան: Եւ բանում է դու-
րը): Այլևս դու պէտք չես ինձ, դու բոլորը ասացիր:
Թ՛ող կատարել արդարադատութիւնը: Դու արժանի
ես մահւան պատժի՝ ինձ դաւաճանելուդ համար ե-
ներման՝ նրանց դաւաճանելուդ պատճառով: Այլահը
ցոյց կը տայ, թէ մեզանից ո՞վ կը յաղթէ. եթէ դու
կորստեան մատնւիս, նշանակում է— ես կը յաղթեմ,
իսկ եթէ ազատւիս— նրանք կը յաղթեն: Անա քո
ճանապարհը: (Յոյց է տալիս ներքեւում հոտող գետր):

Կարա-Իւսուֆ:— Տէր իմ! Այնտեղ գետի արա-
զահոս տեղն է: Այնտեղ սուբ-սուբ քարեր կան...
Այդ մահւան պատիժ է, աշխարհքի տէր!

Սուլէյման-խան:— Եթէ քեզ վրճակած է ա-
զատել, կազատես... (Իւսուֆը նրա սորերն է բնկնում):
Իմ շրժունքներից դուքս եկած խօսքը— իմ դէնքն է!
(Կարա-Իւսուֆը նեղում է գետի մէջ):

Յոյզով... (զգոծն լցմբոն լազ) մտալ-մտնել յոյ
— սմ սխալմի յղիճդար մեկի խոյնի — Դասխար

II.

Իսաախար:—Երկրորդն է! Թունաւոր տերեւները թափուում են:

Սուլեյման-խան (վար նայելով): — Կորաւ! Իմ թշնամիներն էլ կը կորչեն: (Չ'որք մոկնելով գէպի Մեթիսը): Քանի Մեթեխը Թիֆլիսի վրայ կանգնած է, թող նաճեն ինձ:

Իսաախար:—Մեթեխը պահպանիր, տէր! Մեթեխը պահպանիր!

Սուլեյման-խան (դառնալով նաւում է նրա աջերի մ ջ):—Ի՞նչ ասացիր:

Իսաախար:—Ասում եմ, Մեթեխը պահպանիր: Այնտեղ է քո ամբողջ զօրքը: Այնտեղ են քո բոլոր մթերքները: Մեթեխը պահպանիր: Դու ասում ես—չը կայ ժամանակ, կայ միայն յաւիտենականութիւն: Բայց առայժմ—Մեթեխը պահպանիր!

Սուլեյման-խան (ընծում է նրա ձեռքը):—Ասա՛, պառաւ! Դու ի՞նչ գիտես:

Իսաախար (անծան կերպով ծիծաղում է):—Տէր իմ! Իմ ոսկրները վաղուց ծարաւի են գերեզմանի, և իմ մարմինը տանջանքներից չի վախենում: Ես ափսոսալու ոչինչ չունիմ երկրի վրայ: Ես վաղուց միայնակ եմ գերեզմանաքարի նման: Դու ինձ ինչով կարող ես սարսափեցնել:

Սուլեյման-խան (աւելի սեղմելով):—Ի՞նչ գիտես դու:

Իսաախար:—Անյաղթ Սուլէյման, դու աշխարհքի կէսին յաղթել ես, բայց ինձ չես կարող յաղթել: Դու ի՞նչպէս ոչնչութիւնը կը յաղթես: Ես ոչինչ եմ:

Սուլեյման-խան (բաց թողնելով ձեռքը):—Ոչինչ:

Իսաախար:—Ոչնչութիւն դարձիր, ինչպէս ես—

և դու այլևս չես վախենալ մահից կամ տանջանքներից, դաւաճանութիւնից կամ շահից: Ես էլ վախենում էի—երբ դեռ պահպանելու բան ունէի: Որդիք ունէի—և ես վախենում էի որդկանցս (համար, աղջիկներ ունէի—և ես պահպանում էի նրանց պատիւը, տուն ունէի—և ես սիրում էի իմ տունը... Իմ որդին ջախջախեց...)

Սուլեյման-խան:—Քո որդին.

Իսաախար:—Այո՛... նա անս այսքան էր:

Սուլեյման-խան:—Ե՞րբ:

Իսաախար:—Վաղուց է: Աղջիկներս խայտառակւած են: Տունս աւերւած է: Եւ հիմա ամեն բան այնպէս թեթևացել է իմ աչքում. ոչինչ չը կայ, և ինքս էլ ոչինչ եմ: (Ծիծաղելով): Ո՛չ դաւաճանութիւն է պէտք, ոչ կռիւ... միայն պէտք է սպասել:

Սուլեյման-խան:—Պառաւ, զոռանցանքներդ թող: Ասա՛, դու ի՞նչ գիտես:

Իսաախար (թերեղով գէպի նս):—Մեթեխ գնա՛:

Այնտեղ անվտանգ է: Այնտեղ են քո զինւորները: Այնտեղ են քո զէնքերը: Այնտեղ կենդանի մարդիկ քեզ չեն փաստիլ: Իսկ մեռածները... (ցոյց տալով Մեթեխի վրայ կախած ամպերը) նրանք այդ ամպերի մէջ են: Նրանք Մեթեխի վրայ սաւառնում են: Նրանց, միևնոյն է, չի կարելի յաղթել:

Սուլեյման-խան (ալիսնայ ցնցելով):—Դու զառանցում ես...

Իսաախար:—Նրանց չի կարելի յաղթել, խեղճ, այնպիսի Սուլէյման: Բայց մարդկանցից հեռացիր, Մեթեխ գնա՛ (ներս են մտնում Չէյնաթ ու Օթար-բէզը, վերջինս—չալմայով փաթառած սաղաւարտով):

III.

Ձեյնար (նեղուճ է Սուլէյմանի ոտների ստաջ)։—
Վերջապէս, փարսում եմ քո ծնկներին, տէր իմ! Օ՛,
անիծեն մեր անջատման օրերը! Ո՛չ փոթորիկը,
ոչ հեղեղը ինձ չը կարողացան արգիւիել։

Օրար-բեգ (մուտքից ոչ հեռու ծուկ է չորի)։—
Յաղթութիւնը քեզ հովանաւորէ, հզօր արքայ!

Սուլէյման-խան (անվրդով եւ վեհամտ)։— Բարե-
բաղդ լինի քո վերադարձը, Ձէյնար։ (Ձէյնարը նրա
ծոռը համբուրելով՝ վեր է կենում)։— Այ՛-Տաղախին սփ է
սպանել։

Ձեյնար։— Ռուքայան։ Նա փախել է։

Սուլէյման-խան (հայեացքը քցելով նրա վրայ)։—
Ե՞րբ։

Ձեյնար։— Երկու ժամ առաջ, ճանապարհին
վերջին անգամ հանդիստ առնելու ժամանակ ես
նրան տեսել եմ։ Օձը երեք օր շարունակ հիւանդ
էր ձեռնում։ Մթնում էր, որ մենք շարժւեցինք։
Նա շարունակ ուզում էր խմել և դէս ու դէն էր
ընկնում։ Պահակախումբ էր նրան շրջապատել—
պատուաւոր պահակախումբ։ Ես չէի համարձակուում
նրան շղթայակապ բերել— դու նրան ինձ հետ էիր
գրել, որ հետամուտ լինի ինձ։ Թէ՛ կարծում ես,
թէ ես չը հասկացայ։

Սուլէյման-խան։— Փախել է հազար հոգուց
բաղկացած զօրաբաժնից։ Օթար-բեգ!

Օրար-բեգ։— Ես ամեն կողմ սուրհանդակներ եմ
ուղարկել։ Նա կը գանւի, տէր իմ!

Ձեյնար։— Տէր իմ, ես պէտք է հսկէի աղջկա-
նը, ոսկուն ու արծաթին, գերիներին, վերջապէս,
հէնց սրան։ Իմ ուժերը չէին բաւականանում... ես

յողնած, տանջւած եմ ճանապարհից, քո կարօտից...
Ես բոպէ ան բոպէ սպասում էի մեր տեսութեանը...
միթէ ես ժամանակ ունէի հետամուտ լինելու ա-
նարգ ստրկուհուն, իմ լրտեսին։ Երդում եմ, Սու-
լէյման, եթէ քո կամքը ինձ համար օրէնք չը լինէր,
անառակ Ռուքայան հիմա շղթայակապ ընկած կը
լինէր քո ստրկի տակ։ Բայց և այնպէս բերդի դը-
սան մօտ ես կրկին անգամ ուզեցի տեղեկութիւն
ուռնելու նրա սայլից։ Սայլը դատարկ էր։ Պահարդ-
ներից մէկը, համարեա մի երեխայ, առանց ետփնջի
և առանց բաշլըղի էր։ Ես հրամայեցի, որ նրան
բռնեն— թէ աչքերից և թէ խօսքերից ես հասկա-
ցայ, որ քո սիրական հաւատարիմ Ռուքայան նրան
գայթակղեցրել է!

Սուլէյման-խան։— Ռուքայան ինքն է սպանել
Այ՛-Տաղախին։ Գու տեսել ես։

Ձեյնար։— Ոչ, տէր իմ։ Մարդասպանը փախել
է։ Բռնւած է նրա հայրը և... (ձայնը դողում է) եղ-
բայրը։ (Սրագ, աշխատելով բառակոխ անի նրան)։ Ես
նրանց շղթայած բերել եմ և հրամայել եմ, որ մին-
չև առաւօտ նրանց Մեթեխի բանտը քցեն։ Գուցէ
դու ուզում ես հէնց հիմա հարցաքննել նրանց։ Ես
կը հրամայեմ, որ իսկոյն նրանց բերեն։ (Ուղում է
զնալ)։

Սուլէյման-խան։— Նրանց ժամանակը չի անցնի։

Ձեյնար։— Օ՛, եթէ նրա օձի աչքերը տեսնէիր,
եւր մենք յանցաւորներին բռնեցինք։ Եթէ նրա
գիւթական ձայնի խարդախ ելեւջները լսէիր...
Կասկածը փայլակի նման շողշողաց իմ գլխում...
Բայց նրա աչքերի մէջ ես կարդացի— ինքը թագա-
ւորն է ինձ նշանակել, որ Ձէյնար թագուհուն հըս-
կեմ... (Գտնն ծիծաղով)։ Կարծես չի կարելի Ձէյնար

Թագուհուն հաւատար! Կարծես քո հայեացքը, շունչը, քո արտեանունքների շարժումները միշտ օրէնք չի եղել խեղճ Ձէյնար Թագուհու համար... Եւ ես չը համարձակեցի գրպչել քո անառակ Ռուքայային... բայց հիմա տեսնում ես! Ահա թէ սէւ ես յայձնել, որ ինձ հսկէ: Օ, ինչպիսի անարգանք! Եթէ դու այդպէս նրան հաւատում էիր, ինչի միայն նրան չը յանձնեցիր...

Սուլէյման-խան:—Ընծաները պատրաստ են: Օքար-բեգ:—Բոլորը պատրաստ է, տէր իմ! Ոսկի, արծաթ, ձիեր և աղջիկներ... Բոլորը այստեղ հասցրի տաններդ օրը:

Ձէյնար:—Տէր իմ, ընծաները բոլորը արժանի են բարձր շեմքի: Բայց աղջիկը, որա աղջիկը! Օ, իմ արքայ, իրանի տէրը՝ նրա մի հայեացքի համար՝ Երևանի սարդարին շղթայակապ քո ոտների տակ կը ձգէ... Մնացած ընծաները վաղը կարող ես նայել, բայց աղջկան հիմա նայիր: Կը հրամայես բերել: (Սուլէյմանը գլուխը նայն է տակ): Օթար-բեգ! (Նշանակալից) աղջկադ բեր և պահնորդ կանգնիր... ձիերի և բռնների մօտ: Իողախար, նրա հետ միասին գնա, որ աղջկանը բերես: (Օթար-բեգն ու Կասխարը հեռանում են):

IV.

Ձէյնար (արագ և նետրոպին):—Օթար-բեգը հիմա քեզ հաւատարիմ կը լինի մինչև գերեզման: Այդ աղջիկը նրա համար կեանքից էլ թանգ է: Իսկ մեզ հիմա հաւատարիմ մարդիկ են պէտք: Վրաստանը յուզում է:

Սուլէյման-խան:—Այ՛-՛՛ Բազարը սպանւած է:

Մարդասպանը բռնւած է: Ռուքայան փայտել է: Վրաստանը յուզում է: Կարա-Իւնուֆը մահւան պատժի է ենթարկւած:

Ձէյնար:—Մահւան պատժի: Ինչի համար: Սուլէյման-խան (նայելով նրա այրերի մէջ):—Դա լաճաճանութեան համար! Ձէյնար թագուհի! Ձէյնար թագուհի!

Ձէյնար (տանջանքով, փարեկով նրա ծնկներին): Ի՞նչ! Ի՞նչ ես հրամայում, իմ աչքի լոյս! Ինչի ես այդպիսի մեռչնող հայեացքով ինձ նայում: Վախեցած չորս բոլորդ պատած զաւաճանութիւնից՝ քո ստրկուհուն անգամ չես հաւատում... Այն, քո սարք ստրկուհուն, նրան, որ մինչև կեանքի կուհուն, քո ստրկուհին է... Բայց ես կուով ձեռք բերեցի քո ստրկուհին եմ և ոչ թէ ուղիւ առած կամ ընթաց ստրկուհի եմ և ոչ թէ թուրք առած կամ ընթաց ստրկուհի եմ և ոչ թէ թուրք առած կամ ընթաց ստրկուհի եմ... (Տոնը ակամայ փոխում է անկողնի ան կոշտակալուծման տոնի): Ի՞նչ ես թողել ինձ համար՝ բայց միայն քեզանից... Դու ինձանից առար իմ որդուն, թագաւորութիւնը, հաւատը... (տոնը փոխելով): Դու մենակ նւաճեցիր և լեռնալիճ արիւր ամենքին, և ես, ինչպէս աղանի, կուչ եմ եկել արծիւի թևի տակ... Ո՛ւր թոչեմ քեզանից: Ամենքը քո դօրեղ մագիլնեւրումն են... և յոշոտիք, պատանոտիք նրանց ամենքին, բայց ոչ ինձ... (արկն չի պիմանալով): Յոշոտիք քանի մագիլները քոն են... (Սրտն ու կայծակի ուժգին հարած): Ա՛!

Սուլէյման-խան:—Ի՞նչ պատահեց քեզ: Ձէյնար (ինքն իրան տիրապետելով):—Վախեցայ: Միրոս յոգնել է տանջանքներից, քեզ համար հոգալուց... և ես վախեցայ... Մի նայիր այդպէս:

Սուլիման-խան:—Ես քո ձայնի մէջ նկատում եմ, որ կեղծիք կայ...

Զէյնաբ (բարկութեամբ):—Դէ, սպանիք ինձ... և կը հանգստանաս: Կեղծիք է նկատում իմ ձայնի մէջ: Իսկ անստակ Ռուքայայի ձայնի մէջ դու ճշմարտութիւն էիր նկատում: Իսկ վաճառած Կարա-Իւուֆի ձայնի մէջ դու ճշմարտութիւն էիր նկատում: Սուլէյման, ես չեմ, քո լսողութիւնն է քեզ դաւաճանում: Քո աչքերն են քեզ խաբում: Ասողերը քեզ սե են թւում—կամ այս ամպերն են քո առաջ գիշերը լուսաւորում: Սպանիք ինձ! Սպանիք! Ես ուրախութեամբ կը մեռնեմ քո հանգստութեան համար! Կամ հաւատն ինձ—կամ սպանիք!

Սուլիման-խան (մեղմացած, բայց մուսլ):—Մինչեւ այժմ մահը գնում էր ինձ հետ միասին, իմ առաջ, բայց երբէք չէր համարձակում իմ աչքերի մէջ նայելու: Այժմ նա իր երեսը դարձրել է դէպի ինձ... Նա մէջքը դարձրել է դէպի իմ թշնամիները և նրա ճակատից, ինչպէս Կաֆ-Դալի սառցարաններից, ինձ վրայ սարսուռ է փչում: (Զէյնաբը նայում է նրան այնպիսի մի ձայնացրով, որով իրբեւ թէ կը նայեր մահը): Ես անցել եմ ճանապարհը: Ահարկու էր նա, ինչպէս Իսլամը, և նրան փառքն էր լուսաւորում: Բայց Մարգարէն ասել է—հում գարշապարները ծածկւած են յանուն Ալլահի վարած կուր փոշիով, նա վերջին դատաստանի օրը գեհենից աւելի հեռու կը լինի՝ քան կարող է անցնել ամենից արագավազ ձին հազար օրւայ ընթացքում: (Ներս է մտնում Օթար-բէգը, նրա ձեռք իսախարր եւ Գայեանէին՝ երեսի ծածկոյց իջեցրած. երեսու են միայն աչքերը):

V.

Զէյնաբ (արագութեամբ մտնելով Գայեանէին):— Թող այդ մտքերը, հզօր արքայ: Նայի՛ր, տես ի՞նչ գեղեցկութիւն է: (Յետ է գցում Գայեանէի ծածկոյցը եւ նրան Սուլէյմանին է մօտեցնում: Գայեանէն զուստ ու խրտաղէմ է: Զէյնաբը արագութեամբ նայում է Օթար-բէգին):

Օթար-բէգ (հազիւ լսելով):—Մերոնք գրաւել են դռները: Օրբելեանը ներսումն է:

Զէյնաբ:—Այս աչքերին նայի՛ր, տէր իմ... Նըլանք հիմա չարութեամբ են վառւած... Նա վայրի ու երկչոտ է... Բայց երբ կիրքը լուսաւոր է նրանց՝ (տկանց է դնում, խօսում է համարեա անդիտակցարար), երբ քնքշանքը նրանց ցողակէտ կը դարձնէ... Իսկ այս մազերը... Այս կուսական իրանը:

Սուլիման-խան (նշանով զմաւաւ):—Շահը գոհ կը ֆնայ:

Գայեանէ (զրնկուն մատով):—Ո՛չ:

Սուլիման-խան (ուշ չը դարձնելով):—Սրան դու ինքզ կը տանես շահի համար, Զէյնաբ:

Գայեանէ:—Մեռած:

Սուլիման-խան (իսսախարին):—Սրան տան:

Իսսախար (ուզում է բռնել նրա ձեռքը):—Գնանք, աղջիկս:

Գայեանէ:—Մի դիպչէ՛ր! Յոյց տնւր, ուր է իմ բանտը:

Իսսախար:—Յոյց կը տամ: (Տանում է Գայեանէին):

VI.

Սուլիման-խան:—Օթար-բէգ! Ես գոհ եմ քո ջանքերից: Ինքը թագուհին քո աղջկան կը տանէ Իսպահան:

Օրար-բեգ:—Մեծ է քո ողորմութիւնը, աէր
իմ. փոխարէնը կը հատուցանեմ:

Սուլէյման-խան:—Վաղը՝ Թիֆլիսի շուրջը
գտնուող խմբերը դու պիտի ցիր ու ցան անես: Գը-
նա, Օթար-բեգ! (Սթար-բեգը դուրս է տալիս եւ զնում է
դէպի աջ):

Զեյնաբ (Գայիանէին ճանապարհ ձգելուց յետոյ):—
Սարսափելի փոթորիկ է! Տէր իմ, ես ուժասպառ եմ
եղել... Ուժերս դաւաճանում են ինձ! Օ՛, որքան
մտատանջութիւններ ու յուզմունքներ եմ անցկաց-
րել այս քանի օրերը! (Սուլէյմանը նայում է դէպի Սե-
թեհի կողմը): Ի՞նչ ես նայում գիշերուայ խաւարի մէջ:

Սուլէյման-խան:—Մեռածներինց՝ վախիւր, իսկ
կենդանի մարդկանցից—հեռացիր, գնա Մեթեհ:
Զեյնաբ (սարսափից դողալով):—Մեթեհ: Ինչի՞:
Ի՞նչ մեռածների մասին ես խօսում:

Սուլէյման-խան:—Ես սնւել եմ Արաբիայի ա-
նապատներում, նւաճել եմ Սինդն ու Չերալը, Ին-
դոսի ջրով նաժագ եմ կատարել՝ նախքան Իսլամի
սուրը մտցրել եմ Կովկասի սահմանները: Իմ՝ հոգին
սովորէ շշնջալու—Սուլէյման, զրահաւորելը, սաղա-
ւարադ դիր, սուրդ մերկացրու—Թշնամիդ մօտ է—
նա այնտեղ, սարերի յետեւ է, նա գետափնեայ ե-
ղեգնուտի մէջ է, նա տարածւել է անապատի ա-
ւազներում: Եւ քանի որ ես միայն զինուոր էի—
տեսնում էի խաւարի միջով, լսում էի չորացած
տերևի խշխշոցը և ինչպէս բազէն բարձրից՝ ընկ-
նում էի թշնամու գլխին: Իսկ հիմա քսան տարւա
հանգստութիւնը բթացրել է ինձ: Զգում եմ, որ
վտանգ կայ, բայց թէ սրտեղից—չը գիտեմ: (Զախ
կողմից, պատշգամբից, լսում է Ռուքայայի ձայնը. «Գաւա-
նանուրիւն! ո՛վ քաղաւոր! Գաւանանուրիւն!» Սուլէյ-

մանը, ճանաչելով Ռուքայայի ձայնը, մէկէն ուղղում է՝
խաթուածի նման եւ՝ հասկանալով գործի էութիւնը՝ բռնում է
Զեյնաբի ձեռքից):

Սուլէյման-խան:—Օ՛ձ!

Զեյնաբ:—Գտնուեց! Ահա նա! Իմ կորուստը նը-
բան հաշիւաւոր է! (Ներս է ընկնում Ռուքայան):

VII

Ռոււհայա (եայնջին վրան առած, գլխի վրայից բաշ-
լըրը շտապով վերցնելով, մտերիլ թափում են երեսին եւ
ուսերին):—Տէր իմ, ես ժամանակին հասայ! Ես փըր-
կեցի քեզ... Թագուհին քեզ դաւաճանել է:

Զեյնաբ (ուժգին, աշխատելով ժամանակ շահել):—
Դաւաճանութիւնը քո մէջ է, անպատկառ սարկու-
հի! Զրպարտութեամբ ուզում ես ծածկել քո անա-
ռակութիւնը: Ո՞ւր է քո սիրեկանը: Ո՞ւմ հետ էիր
փախել:

Ռոււհայա (կատարի):—Իմ սիրեկանը—նա ինձ
հետ է! (Ն՝տում է դէպի պատշգամբ եւ արագ ու բուռն
կերպով ներս է բերում էրէկէին): Ահա նա!

Զեյնաբ (զերմարդկային ուժով դուրս է արձնում Սու-
լէյմանի ձեռքից, նետում է որդու մօտ եւ երկար ու ծանր
հեղեկանքով ընկնում է երեսի վրայ):

Ռոււհայան (նկատի):—Ո՛հնչից մի վախենայ հի-
մա, աէր իմ: Ես հետամուտ եղայ աղէկսին... Ես
հազիւ կարողացայ ներս մտնել այստեղ... բերդի
շուրջը անթիւ, անհամար ամբոխ կայ ժողովրդից...
Նրանք բոլորովին պատերի մօտ են և... լեռներում...
քաղաքում—կտուրների վրայ... ամեն տեղ: Նրանց
նշանաբանն է—«Քափառական Սաբա»... Առանց
այդ խօսքերի... (ձայնը կորում է):

Սուլէյման-խան:—Ո՞վ է այս մար... (սուր հա-

յիացք է ձգում եւ աստիճանաբար յետ է քաշուում, կարծես տեսիլքի ատաջ):—Մեռելները վեր են կենում!

Ռուբայա:—Սա քո հաւատարիմ ծառան է: Սա մասնեց բողոքին: Սա պիտի պայթեցնէր Մեթեիւր: Սրան սպանալիքներով հարկադրում էին, սրան խաբել էին, թէ ինքը թագաւորի որդի է... Բայց ես ասացի—փախչենք թագաւորի մօտ, բողոքը բանանք, նա կը վարձատրէ քեզ...

Սուլեյման-խան (ստափուում է եւ արագութեամբ քաշելով Ձէյնարին՝ բարձրացնում է յատակից):—Սա քո որդին է:

Ձէյն ար:—Ո՛հ:

Ռուբայա (էրէկին):—Լսում ես:

Էրէկի (կատարի):—Ո՛հ, թագաւոր, ես ընկեցիկ եմ: Նրանք ինձ մեծացրել են, որ յետոյ կորցնեն... Ես ընկեցիկ եմ: Ես, զոհեա՞ծ ցուլի նման՝ արիւնաքամ լինելով՝ նրանց ոտքերի մօտ պիտի ընկնէի... Ընկեցիկի զլխի վրայ կը յենէր Օթար-բէգի ոտքը՝ քո գահը բարձրանալու ժամանակ...

Ռուբայա (զուրս կորզելով փառօղի պատրոյզը նրա ծոցից):—Նայի՛ր, տէր իմ, ահա ինչ է տւել սրան քո հաւատարիմ Ձէյնարը: Քո պատուարը—քո ոյժը—Մեթեիւր վեր կը բարձրանար օդի մէջ, եթէ ես չը թափանցէի նրա խաբերայ սիրտը: Ես քեզ փրկեցի!

Սուլեյման-խան:—Ձէյնար! Ես բարձր եմ կանգնած: Ինձանից էլ աւելի բարձր—Աստուած է: Դաւաճանութիւնը ընկած է ներքեւում: Թող ինձ վերցնէ, եթէ կարող է: (Նայում է նրան): Հիմա ո՞վ պիտի ձեզ փրկէ:

Ձէյնար:—Սուլեյման թագաւոր, ինչի՞ է պէտք հիմա փրկութիւնը ինձ համար: Դու տեսնում ես, ո՞վ է մատնել ինձ... Ինչի՞ս է պէտք փրկութիւնը:

(էրէկին, մեղմ, անտեսի վատ): Այո՛, դու իմ որդին չես, այո՛! Ես ուզում էի քեզ կորցնել... Բայց քո հայրենիքը... քո եղբայրները... Սաչը քո անարգ կրծքին... Մի՛թէ ամենը... ամենը կարողացար վաճառել սրա զգաւնքների համար... անց անձի ողորմութեան համար, որը քո երկրի արիւնը խմել է... Իմանում ես, թէ դու ինչ ես արել: Ո՛հ, քեզ համար աւելի լաւ է՝ չիմացած մեռնել! Իմանում ես, ինչ ես արել: Դու արեգակը հանգցրի՛ր՝ նրա ծագելու ժամանակ! Դու հայրենիքիդ համար ստեղծեցիր անթափանցելի խաւար գիշեր!

Էրէկի:—Ռուբայա! Միտքս շփոթուում է... Ռուբայա! Սա ճշմարտութեան ձայնն է:

Ռուբայա:—Ես փրկեցի քեզ, տէր իմ:

Սուլեյման (զարճանալով Ձէյնարի դրո՞ւնով): Ձէյնար! Այս է քո վրիժառուն: Լաւ ընտրութիւն ես արել: (Գոսն միջով): Հէյ, պահակներ! Օթար-բէգին բռնեցէք և իսկոյն ինձ մօտ բերէք: Վրայ տէք... Կոտորեցէք թագուհու ամբողջ զօրաբաժինը! (Բեմի յետեր կռիւ: Սարսափելի աղաղակներ: Ձէյնի շտապներ):

Ձէյնար (նետում է դէպի էրէկին):—Վերջին խայտառակութիւնից ազատի՛ր քեզ! Գնա՛—այնտեղ քեզ համար են մեռնում! Մեռի՛ր նրանց հետ: Օ՛, այլ ես մի ապրի՛! Մի ապրի՛! Մարդիկ չեն ների քեզ... Կարելի է, քո ձեռքով վաճառած... Քրիստոս... որը աւազակին ներեց... Գնա՛! Մեռի՛ր!

Էրէկի (նկկեկանքով):—Ռուբայա!

Ռուբայա (չը նայելով նրա վրայ): Ես փրկեցի քեզ, տէր իմ!

Սուլեյման (անարկու):—Ձէյնար! Աստուած երկիրը հանաքի համար չէ ստեղծել—և երկիրը խաղի համար չէ: Նախ քան մեռնելը՝ դու նորից կը տես-

նես ան ըրորը, ինչ որ քան տարի առաջ տեսել
ես: Երկրորդ անգամ իմ ձիւս ոտըը կը կոխէ քո
որդու կուրծքը, բայց նախ ժողովուրդը պիտի իմա-
նայ, թէ ինչպէս քո որդին ծախեց—թէ իրան—ժո-
ղովուրդին և թէ իր մօրը: Մեթեխի բարձունքից դու
պէտք է տեսնես, թէ ինչպէս արիւնը կը հեղեղէ
նրա ստորտաը: Դու ես քո ժողովուրդը հաւաքել,
դու էլ պէտք է պատրոյզը մօտեցնես դէպի նա
ուղղւած թնդանօթներին: (Պատուանը լուսաւորում է
արեան փալտ: Լսում է խաչուցիչ տայիլուն: Երևում են
դէպի վեր թռչող բեկորներ: Սարսափելի աղաղակներ եւ դէքի
չառաչուն: Ռուբայան յուսանառ ձիւով փախչում է):

Ձեյնար:—Անանիւ! Աստուած քեզ փրկէ:

Երեկի (նետուելով դ'ափ դուր):—Մայր իմ! Չը
ներես կենդանի ժամանակս, ազօթիւր մեռածի համար:
(Փախչում է):

VIII.

Սուլէյման (սարսափից քար կտրած, նետում է դէպի
պատը, որտեղից կահւած են դէքերը, եւ վերջնում է
ատրճանակն ու թուրը):—Դէպի ինձ, Ալլահի դինուր-
ներ! (Թուր դռների մ'ջ եւ պատշգամբում կոխ է: Պար-
տըզգամբից՝ սրով իր համար ծանապարհ բանալով՝ ներս է
ընկնում դաժձոն—դէմ առ դէմ՝ դէպի դուր յարձակւած Սու-
լէյմանին)

Դարօ:—Դայլ, դուրս եկ քո որջից! (Կուրի է
բռնում նրա հետ դէմ առ դէմ՝ հարւածներով փոխանակ-
ւելով):

Ձեյնար (նախաբեմում, ծնկաքար, կուր ժամանակ):—
Ամենասուրբ Աստուածածին! Բո խոցւած սրտին է
ուղղւած իմ ազօթքը: Ինձ վրայ բարձիւր նրա յան-
ցանքը, միայն ինձ վրայ! Միայն ինձ վրայ! (Կամօն)

տապալում է Սուլէյմանին եւ ոտըր դնում կրծքին: Ներս են-
խուժում՝ Օրբէկանը—մի բարձրաձայն ձողառ ծերունի.
Ամշատը—պիխտոն սեւ մորուրով, մուս տարապուխները,
գիւղացիներ: Սարքան ներս է մտնում՝ մի ձեռքին զուազան,
իսկ մյուսին՝ մերկացրած սուր: Կուրի ժխորին խառնում է
եկեղեցու զանգամարութիւնը: Աջ կողմից ներս է փազում
Գայեանէն, իսկ նրա յետեւից—Խոտխարը):

IX.

(Ն'րս մտնելու ժամանակ աղաղակներ են լսում.—
Բերդը մեր ձեռքին է: Նրանք փախչում են: Թագուհուն փր-
կեցէք: Ո՛ւր է Սուլէյմանը: Մահ Սուլէյմանին!)

Գայեանէն:—Դաթձ:

Դարօ (Սուլէյմանին ծնկի տակ պսնելով):—Զօբա-
վարներ! Նա իմ ծնկի տակն է!

Խոտխար:—Զախջախիք դրան, ինչպէս ինքը
քո եղբորը ջախջախեց! Զախջախիք, ինչպէս ինքը
քո երկիրը ջախջախեց! (Մտնում է՝ թախտ: Իրայ
պատկած Սուլէյմանին): Մեռած ժանկանը հիմա տես-
նում ես, անյաղթ Սուլէյման! Նրա եղբոր ծունկը
քո կուրծքն է ճնշում, ինչպէս քո ձիւս սմբակը
ճգմեց նրան! (Մտնում է մի զինուորից խում է դա-
շոյնը): Թող քո արիւնը նոյնպէս ցայտէ, ինչպէս նրա
արիւնը ցայտեց, անյաղթ Սուլէյման: (Ազում է դա-
շոյնով խփել):

Սարքա (բռնում է նրա ձեռքից):—Թամար թագու-
հու ներկայութեամբ ո՞վ կը համարձակւի դատել
Երիտասարդ, բաց թող դրան: Հիմա դա վտանգա-
ւոր չէ: (Կամօն յետ է քաշում ծունկը: Կուր հանդարտ-
ւում է: Սուլէյմանին բռնում են):

Օրբէկան (ձեռք դնելով Սուլէյմանի ուսին):—Ես,
Օրբէկանս, թագաւորի զինուորների ժառանգական

գօրավարս, ձեռք եմ դնում յափշտակողի վրայ և վերցնում եմ նրա սուրը:

Ամբաս (փրջնեով նրա սասորջը): Ես Սմբատս եմ ժառանգական իրաւունքով թագադրում թագաւորներին: Փրջնում եմ այս պաճուճանքը աւազակի և սրիկայի գլխից և կոխկառնում եմ (չարմսն կոխկառնում է):

Ամբոխը:—Կուրացքէք դրան! Կատաղի գազանին կտոր-կտոր արէք! (Սուլէմսը կանցնած է՝ աչքերը վեր բարձրացրած):

Սարբու (նրան պաշտպանեով, բարձր ձայնով):—Սպասեցէք, այ մարդիկ! Սրա ձակատագիրը թագուհին ու թագաւորը կորոշեն:

Ամբոխը:—Դատիր դրան, սվ թագուհի! Կեցցէ թագաւորազն Գէօրգի!

X.

Օրաւ-բեգ (վիրաւոր և ուժասպառ, ուրիշների հետ միասին ձեռքերի վրայ ներս է բերում մանացու կերպով վիրաւորւած էրէկէին):

Օրաւ-բեգ (երբուեով):—Թագուհի... քո որդին սպանւած է: (Էրէկէին դնում են թագուհու ոտների առջ: Թագուհին նրան չի նայում: Ամենքը լուռ են):

Ձեյնաբ:—Շնորհակալ եմ քեզանից, Տէր! Էրէկի:—Ներքի ինձ... մայր... (մոտնում է):

Ձեյնաբ (լուռ խոնարհում է դիակի վրայ և երկար նայում է նրան: Յետոյ բարձրանում է, յամրաբալ մօտենում է Սուլէմանին և կանգ է առնում նրա առջ, հայնայքը նրանից չը հեռացնելով):

Սուլէման-խան (պուխր բարձրացրած, վեր նայելով, անձրայով):—Յաղթութիւնը քոնն է, Ձէյնաբ! Հրամայիր, որ ինձ սպանեն!

Ձեյնաբ:—Քեզ սպանել: Միթէ քո յաղթելուց յետոյ՝ դու ինձ սպանեցիր: Դու կաթիլ-կաթիլ խրամեցիր իմ հոգին, հաւատը, պատիւը: Դու քսան տարի շարունակ ոտնատակ տուր և խայտառակեցիր իմ ժողովրդին և իմ Աստուծուն և հիմա, յաղթանակի և ցնծութեան ժամին, ես—թագուհիս այրւում եմ ամօթից և խայտառակութիւնից: Անթաւում եմ ամօթից և խայտառակութիւնից: Անթաւում եմ ամօթից (ծայր ընդհատում է հեկեկանքից): Անքուն գիշերներին մի ուխտեալ ժամի համար էի ես Աստուծուն աղօթում... Աճում-զօրանում էր վրիժառուն մի խուլ անկիւնում, աղքատութեան մէջ... Եւ ես հասայ այն ժամին, երբ պիտի խոնարհէի նրա ոտների առջ, և նա պիտի լինէր իմ դատաւոր՝ իմ խաբէութեան և ամօթանքի համար... Նա, իմ երկրի ազատարարը, իմ ժողովրդի թագաւորը— անվեհեր և անարատ... Եւ դու... քո սպականւած հարեմը... քո խումբը... ստրկացնող և դաժան... (ծայր ընդհատում է)... խլեցիք... խլեցիք իմ վերջին լոյսը... հանգցրիք իմ աստղը... Եւ այդ ամենի փոխարէն—միայն մահ! Ձօրավարներ և ժողովուրդ! Իմ բոլոր տանջանքների փոխարէն—նւիրեցէք ինձ նրա կեանքը (տրտնւնջ): Ձօրավարներ և ժողովուրդ! Վրէժ հանեցէք ձեր թագուհու համար! Ո՛չ մահով! Ո՛չ տանջանքներով! Ի՞նչ են տանջանքներն ու մահը մոլեռանդի համար: Ո՛չ! Այս անյաղթին, այս հզօրին, այս գոռողին կենդանի ձգեցէք իր տիրոջ ոտների տակ—յաղթւած, անզօր, անարգւած: Լուծը վզին դրած՝ սրան հասցրէք թշնամու ձեռքը: Սա չը պէտք է բաժանէ այսօրւայ ընկաճների փառքը: Թող անարգանքը, ստրկութիւնը, անպատուութիւնը վարձահատոյց լինին նրան՝ իմ խայտառակութեան, ձեր

սարկութեան... սրա անփառունակ մահւան փոխարէն: (Յոյց է տալիս որդու դիակը): Այսօր մեռաւ ձեր թագաւորը!... իմ որդին!... իմ որդին (Ընդունուր տրտունջ):

Սուրբյման-խան:—Քո որդին դաւաճ...

Ջեյնար (տիրաբար):—Լռի՛ր, սարուկ! Բնիկ թագուհին չի խաբել իր ժողովրդին: Չօրավարներ և ժողովուրդ! Այս սպանւած պատանին, իմ և ձեր թագաւորի որդին,—դաւաճանեց ձեզ: Եւ ես հրամայեցի, որ նա մեռնի—և մեռաւ: Թողէ՛ք, ուրեմն, մեր փոխարէն Աստուծ դատի նրան! (Սրախորտոց է լինում: Սարսափի ընդհանուր ձիչ և ապա մտերային լուծիւն):

Սաբբա:—Հանգչեցէ՛ք խաղաղութեամբ, քանի որ ձեր մահամբ ձեր յանցանքը կոխեցիք! Տէր Յիսուս-Քրիստոսը ձեզ սպասում է!

Բացասութիւն մի քանի բառերի և անունների

- 1) Ազնաւուր—աղնւական:
- 2) Բասօն—պարոն, տէր:
- 3) Կեւ—հակայ (միջակայ):
- 4) Կարլբաւ—պարսիկ:
- 5) Սարդար—շահի տեղակալը (կուսակալ):
- 6) Չափար—սուրհանդակ:
- 7) Էրիսաւ—նահանգի կառավարիչ (վրսէ):

- 1) Ջեբալ—Մարաստան (Միդիա):
- 2) Կաֆ-Իաղ—Էլբրուս (Կովկասեան լեռնադաղձ):
- 3) Սիօն և Անշիսիս—հին տաճարներ Թիֆլիսի:
- 4) Մերելս—հին ամրոց Թիֆլիսում (ներկայումս բանտ):
- 5) Սելաթաղ—հրապարակ Թիֆլիսի հին մասում:
- 6) Սողանլուխ—աւան, 12 վերսա Թիֆլիսից ցած, Քուռի վրայ:
- 7) Քարբալին և Կախեր—Վրաստանի երկու մասերն են:

Ծանոթութիւն: Վրացերէն «Անշիսիսի» և «Մեխիսի» անունները մենք գործադրել ենք հայերի մէջ ընդունւած ձևով: Նոյնպէս Կուռի փոխարէն մենք գործադրել ենք հայ ժողովրդի մէջ ընդունւած «Քուս» ձևը:

Յ ՔԵՂԻՆԱԿԻ ՅՍՈՍՋԱԲԱՆԸ

Որքան ինձ յայտնի է, Վրաստանի նիստ ու կացը, կենցաղը, որտեղ կատարուում է իմ պիէսի գործողութիւնը, սակաւ անգամ է երևացել ոուս բեմի վրայ, այն էլ շատ վաղուց: Այդ հանգամանքը անհրաժեշտ է դարձնում ներկայ բացատրութիւնը:

Ի հարկէ, գլխաւոր գեղարեւոտական շարժառիթը, որը սախից ինձ պիէսի նիւթ ընտրել Վրաստանի անցեալը, առանձին անձնաւորութիւնների, ժողովրդական սովորութիւնների այն ընդհանուր պայծառ գունեղութիւնը և պատմական անցքերի այն գունաւորումն է, որ յատուկ է հարաւին և մի առանձին ուժով արտայայտուում է պատմութեան լարած բուգններում,— երբ ժողովուրդը իր բոլոր ոյժը թափում է պաշտպանելու այն, ինչ որ իրաւացի կերպով համարում է ամենաթանկը իր համար— իր հաւատը և իր անկախութիւնը:

Բացի դրանից՝ ինձ թւում է, թէ Վրաստանի սերտ և հաստատ կապը Ռուսաստանի պետական, հասարակական և հոգեկան կեանքի հետ, վերջին հարիւր տարւայ ընթացքում, նրան աւելի հետաքրքրական և մօտիկ պէտք է դարձնէ ոուս հասարակութեան համար, քան բազմաթիւ այնպիսի երկրների և ժողովրդների կեանքը, որը ծառայել է իրրև

նիւթ՝ ոուս բեմի վրայ ներկայացրած՝ դրամատիկական գրածքների համար:

Բայց և ինքն ըստ ինքեան Վրաստանը իր անցեալով արժանի է աւելի ուշագրութեան՝ քան այն, որ բաժին է հանում նրան ոուսաց գրականութիւնը— շնորհիւ այն հանգամանքի, որ նրա ամբողջ պատմութիւնը, մինչև Ռուսաստանի հետ նրա յօժարակամ և ազատ միանալը, իրանից ներկայացնում է մի անընդհատ ու լարած պայքար— մի փոքրիկ ժողովրդի կողմից ընդդէմ Իսլամի անհուն զօրութեան— յանուն քրիստոնէութեան կուլտուրական սկզբունքների: Գիտակցաբար, թէ անգիտակցաբար, բայց իսկ որ Վրաստանի ամբողջ ժողովուրդը, սկսած թագաւորից մինչև վերջին մուրացկանը, արեան հեղեղների գնով, թէ առանձին անհատների և թէ ամբողջ ժողովրդի անթիւ սխրագործութիւնների շնորհիւ, կարողացաւ 1200 տարւայ ընթացքում կրել իր վրայ այն, ինչ որ չեն կարողացել իր ամբողջ մաքրութեամբ պահպանել փչանա աւելի բարեյաջող պայմաններում գտնուող ժողովուրդները: Այն բոլոր մարդիկ, որոնք առիթ են ունեցել խորը դիտելու ժամանակակից վրացիների յարարելութիւնները ղէպի հրէաները, աղանդաւորները և հէնց ղէպի Իսլամը, որը ընդամենը հարիւր հինգ տարի սրանից առաջ քալը քարի վրան չը թողցնէ թիֆլիսում և Վրաստանի ազգաբնակչութեան կէսը ոչնչացրեց,— անշուշտ կը վկայեն վրացիների կրօնական լայն համբերողութիւնը և յարգանքը ղէպի օտար դաւանութիւնները, սակայն առանց մի փոքր իսկ կրօնական անտարբերութեան: Վրացի կնոջ անհատական և ընտանեկան ազատութիւնը և նրա ահագին նշանակութիւնը, թէ բարձր և թէ ստորին դասակարգերում, ոչ միայն ընտանե-

կան, այլ և հասարակական կեանքում, մի անհատա-
տալի և դժուար բացատրելի երևոյթ է, մանաւանդ
եթէ համեմատենք ժամանակակից մահմեդական
կնոջ դերի հետ և աչքի առաջ ունենանք, որ Վրաս-
տանը հազար տարի գտնուում էր Իսլամի ծանր
գարշապարի տակ, հերոսական ջանքերով ոչ—եր-
կար ժամանակով դուրս գալով երբեմն նրա լծի
տակից: Իւրաքանչիւրի անհատական մարդկային
պատուարժանութիւնը, անկախ նրա հասարակական
դիրքից կամ հարստութիւնից, եթէ չի հասնում
լրբութեան կամ սանձարձակութեան, լիակատար
յարգանք դէպի ինքը և դէպի ուրիշները՝ վրացի
ժողովրդի յատկանիշ գիծն է—մի գիծ, որ չը կա-
րողացաւ ոչնչացնել իշխանութեան և փողի ոյժի
առաջ ստրկանալը, որ Իսլամ պետութիւնների ամ-
բողջ էութիւնը և իմաստն է կազմում: Վերջի վերջոյ
Վրաստանի թոյլ կուլտուրան կարողացաւ այնու-
ամենայնիւ պաշտպանել ոչ միայն իր հաւատը, այլ
և իր ազգային առանձնութիւնը, իր տիպիք ազ-
գութիւնը, այն ինչ՝ հին պարսիկների աւելի ուժեղ
կուլտուրան իր մէջ այնքան ոյժ չունեցաւ, որ կա-
րողանար Իսլամի մէջ պահպանել իր ազգային հա-
զարամեայ բնորոշ գծերը:

Վրաստանի այդ կուլտուրական պայքարը
քրիստոնէական մարդասիրութեան, կնոջ ազատու-
թեան, մարդկային պատուարժանութեան և ազգայ-
թեան համար—պայքար, որը, մանաւանդ, այն պատ-
ճառով է ազնիւ, որ այդ սկզբունքները, ի հարկէ,
միշտ գիտակցաբար չէին դաւանուում, այլ աւելի
բնազդօրէն թանկ էին թէ՛ ընդհանուր ժողովրդի
և թէ՛ նրա պարագլուխների համար,—ահա այդ
պայքարը միշտ միևնոյն ճանապարհով և միևնոյն

միջոցներով չէր վարուում: Իսլամի ճնշումից ազատ
կարճ ժամանակամիջոցից յետոյ՝ արագութեամբ
հետևում էր դաժան և արիւնալի ստրկութեան խիստ
շրջանը: Իսլամը հարւածում էր, ինչպէս որոտալից
շանթ: Տղամարդկանց կոտորում, գերի էին տանում:
Պարսիկների կամ թուրքերի, թաթարական օրդու-
ների կամ արաբների անթիւ, անհամար խմբերի
թւական առաւելութիւնը յաղթում էր՝ հայրենիքի
համար կուռ ու մի բուռն անվեհեր քաջերի հերոսա-
կան ջանքերը: Տիրապետում էր մի անկենդան հան-
գըստութիւն այլադաւանների իշխանութեան ճնշման
տակ, որոնց մտայլ, անհամբերող, խիստ ծիսական
կրօնը դուրկ է սիրոյ ու ներդաժմտութեան ջերմու-
թիւնից և բոլորովին արհամարհում է կեանքի ու-
րախտութիւնները: Կարծես անապատի հրաշէկ աւազը
ծածկում էր Վրաստանի ծագկած ու բարեբեր բնու-
թիւնը: Երգը լուում էր, զանգակի ձայնը գրգռում
էր հայեցողական յաղթողներին, կանանց բաց ե-
րեսները վիրաւորում են նրանց կեղծաւորութիւնը,
որը սէրը փոխել է տոփանքի, ընտանիքը՝ հարեմի,
ջերմագին սէրը առ Աստուած և կրօնական բոցավառ
բռնկումները՝ մոլեռանդութեան, անողոք ծիսակա-
նութեան և սոսկումիւ—անարկու Ալլահի առաջ: Սա-
կայն Իսլամը լոկ զգեւի չի վրացու պայժառ բնու-
թեան համար. նա, Իսլամը, շատ փառահեղ կողմեր
ունի, նա հզօր է և անարկու, նրա այիքները հեղե-
ղել են, միջնադարեան վրացու հասկացողութեամբ,
ամբողջ աշխարհը: Երուսաղէմը և Բիւզանդիոնը—
քրիստոնէական այդ երկու սրբավայրերը արդէն
նրա ձեռքում են: Կովկասեան լեռները—Վրաստանի
հովիտների այդ դարաւոր թշնամիները—նրա իշխա-
նութեան տակ են: Վրաստանը մի խիստ փոքրիկ

կղզի է ծովի մէջ, որը կատաղի կերպով հարւածում է նրա ափերը և պատրաստ է հեղեղելու և ծածկելու նրան անխնայորով: Այդ սոսկալի զօրութիւնը ապշեցնում է մարդկանց հարաւային երեակայութիւնը, որոնց ամբողջ ոյժը ոչ թէ գիտակցական, այլ բնազգօրէն նւիրւելն է ճշմարտութեանը: Սկսւում է հաւատուրացութիւն, գաւաճանութիւն, ծառայութիւն յաղթական թշնամիներին, ստրկութիւն, խղճի վաճառք, մոռացումն ան ամենի, ինչ որ մի ժամանակ կեանքից էլ թանկ էր: Բայց ժողովրդի գիտակցութեան խորքում, ստրկացման ամենածանր շըրջաններում, ապրում էր մի խորհրդանշան (սիմբոլ): Նրանում ամփոփւում էին կուրտուրայի ան ուխտեալ սկզբունքները, որոնց բնազգաբար պահպանել է Վրաստանը—բառացի մտքով՝ իր արեան հեղեղների գնով, կարծես գիտենալով, որ վաղ թէ ուշ այդ սկզբունքները ասիական փոքրիկ ժողովրդին անքակտելի կերպով կապելու են աշխարհի մեծ ազգերի հետ, և յանուն այդ սկզբունքների վարած կռիւը նրան կը տայ սրբազան ու անբառնալի իրաւունք՝ որպէս հաւատար անդամ՝ մտնելու այդ ազգերի ընտանիքը: Այդ խորհրդանշանը թաշն էր—և նրան պահպանել է, գլխաւորապէս, վրացի կինը, էլի ըստ երևոյթին բնազգօրէն, բայց իսկապէս կատարեալ գիտակցութեամբ հասկանալով, որ Նրանում է իր փրկութիւնը և ազատութիւնը: Բոլոր պատմաբանները և վրացու կենցաղի հետազոտողները միաձայն մասնանիչ են անում վրացուհու դերը և նշանակութիւնը Վրաստանի լուսաւորութեան պահպանման գործում: Նրանք բերան էին անում Սուբր Գիրքը, աղօթքները, վրաց մատենագիրների բանաստեղծական երկերը: Նրանք համարեա ամենքը զբաղէտ էին

և իրանց աղջիկներին գրագիտութիւն էին սովորեցնում: Նրանք նոյնպէս իրանց որդեանց պատրաստում էին կռիւ մղելու իրանց սրբազան խորհրդանշանի համար, որին ապաւինում էին և որի վրայ հանդուժ էր նրանց յոյսը՝ հարեմական ստրկուհու դրութիւնից ազատելու և ընտանիք կազմակերպելու, որտեղ պահպանող հիմքը լինէր ոչ թէ ներքինին, այլ ինքը կինը—բաց երեսով, առանց ծածկուցի, որը նրա համար դագաղից էլ վատ էր: Եւ ան աւերելուց, կոտորելուց յետոյ՝ Իսլամի լծի տակ երբ թագաւորում էին հաւատուրացիները, ներքինները, մեծ ու փոքր բռնակալները, անարեկ ստրուկներին շըջանում, ծայրահեղ կարիքի մէջ, սկսւում էր վրացի կնոջ ստեղծագործական աշխատանքը: Ոմանք իրանց զաւակներին պատրաստում էին ազատագրութեան մեծագործութիւնների համար: Նրանք երգում էին նրանց համար հայրենի երգեր, պատմում էին նրանց հայրերի քաջագործութիւնների և հերոսական վախճանի մասին, խաչակնքում էին նրանց խաչով—և այդ ամենը անում էին՝ երկիւղից իրանց շուրջը նայելով և ականջ դնելով, մահւան ու նահատակութեան երկիւղով—ոչ միայն իրանց համար, այլ և գլխաւորապէս—իրանց երեխաների համար, որոնք մօտ էին նրանց ոչ միայն արիւնով, այլև ոգով, ամբողջ ապագայով: Այդ կանայք մարդիկ էին պատրաստում: Միւս կանայք դեպքի էին պատրաստում, նոյնպէս երկար ժամանակ, նոյնպէս ըզրդոյշ, նոյնպէս բոյլէ առ բոյլէ երկիւղ կրելով, որ մի անգամ կոպտաբար գիպչելուց իրանց բազմամեայ աշխատանքը կոչնշանայ, ինչպէս սարդոստայն: Նրանց դերը աւելի դժւար և աւելի բարդ էր: Իրանք այն կանայք էին, որոնք ընկել էին հարեմներ-

բը և սահմանաձէին գոյութիւն ունենալու՝ ուրիշ
չի պահանջներին բաւականութիւն տալու համար,
ինչպէս պարարտացնող թռչուն: Նրանք ոչ միայն
զուրկ էին բոլոր իրաւունքներէց, այլև չունէին ոչ
մի պարտականութիւն՝ բացի իրանց տիրոջ վաւա-
շտութեանը ծառայելուց: Եթէ, ինչպէս յաճախ
պատահում էր, այնպիսի կէն էր ընկնում այդ աշ-
խարհը, որը ունենում էր այն անհաւատչեաններն
ու ձգտումները, որ մենք մատնանիշ արկնք վրացի
կանանց առաջին տիպի վերաբերմամբ, — նրա վիճա-
կը սարսափելի էր լինում. ամբողջ հարեմը հակա-
ռակ էր գնում նրա հոգեկան աշխարհին, և նրա
պայքաբը պահանջում էր նրանից ոչ միայն արիւն-
թիւն և անձնուրացութիւն, այլև բարոյական զի-
ջումներ ի մի ամբողջ շարք: Իր նպատակին հասնե-
լու համար՝ նա ստիպւած էր լինում հաշտուելու իր
ստորացման, իր պատէի և մարդկային պատարժա-
նութեան անարգման հետ: Ի հարկէ, այդ բոլորը
անհետեանք չէր անցնում նրա հոգեկան պատկերի
վերաբերմամբ: Կանանց երրորդ տիպը նահատակու-
հիւնք էին: Եւ որանք անթիւ ու անհամար էին:
Յայտնի է, որ 1226 թւին 50,000-ից աւելի կանայք
իրանց հաւատի համար ամանանքներ ինթարկե-
ցին Սօրասանի սուլթան Չալալ-էզզինի ձեռքով: —
Իրանք ժողովրդի ողին էին պատրաստում, ինչպէս
առաջինները մարդիկ էին պատրաստում, իսկ երկ-
րորդները՝ գէպքեր:

Այդպէս ուրեմն, մենք տեսնում ենք, որ յա-
նուն Սաշի, կուլտուրայի ուխտեալ հիմունքների
այդ մարմնացեալ խորհրդանշանի, մղած վրացական
պալքաբի ընդհանուր տիպը այս էր. զինուորները և
մարտիկները — բնաջինջ են եղած աւերածութիւն-

ներս և կոտորածի ժամանակ, փախել են, վերջապէս
անձնատուր են եղել թշնամուն: Ժողովուրդը վհաւ-
ւել է: Այն ժամանակ կէնը սկսում է իր ստեղծա-
գործական աշխատանքը և հոգատար կերպով ու
սիրով, երկար կրում է իր մէջ ապագան, ինչպէս
մանկանը՝ արգանդում, իրան համարելով միայն
անօթ, որը պահպանում է բարձրագոյն բարիքը:

Բայց ինչպէս իրանց հայրենիքի համար սղա-
մարդ մարտնչողներ ղէմ ինչամը հանում էր իր
զինուորներին, հզոր ու յաղթական, զիւթիչ իրանց
ուժով և գերազանցութեամբ՝ չը նայած բոլոր մուշլ
կողմերին, — այնպէս էր կանանց ղէմ նա հարեմում
նպատրաստում և դուրս էր բերում իր կնոջը, որը
շատ պակաս մարտը էր, բայց պակաս ուժեղ չէր:
Նրա ոյժը, ճիշտ է, կարող է միայն ժամանակաւոր
յաղթութիւն տալ, որովհետև այդ ոյժը հոգեկան
ոյժ չէ, այլ գուտ նիւթական: Բայց և այնպէս զա-
հեշտանքի և գեղեցկութեան այն ոյժն է, որի ճեւ
պատմութիւնը միայն ինչամի մէջ չէ, որ ստիպւած
է լինում գլուխ քաշելու: Սարգաւանանքի և սրն-
փանքի կնոջ այդ տիպը հարեմը հասցրել է բար-
ձրագոյն աստիճանի զարգացման: Հմուտ կերպով և
յաջորդաբար նա կարողանում էր իր ներկայացու-
ցիչների մէջ ատրօֆիայի ենթարկել համարեալ բո-
լոր բարձրագոյն բարոյական սկզբունքները, որոնք
կարող էին արգելք լինել խարդաւանանքներին ու
ոճիրներին, և դրա փոխարէն նրանց զինում էր
անխոցելի իշխանութեամբ կեանքի բոլոր հեշտասի-
րական կողմի վրայ: Ինչպէս հարիմական կնոջ մի-
ջոյններն են ստոր, այնպէս էր ստոր են նրա նպա-
տակներն ու ձգտումները: Սակայն նրանց հասնե-

Գրե՛մ անթանաթա չե՛րե՛կ նե՛կ նամանց ինչո՛ւ սփոք
փնտա փոքի՛ցկոյ ի՛նչ զլլո՛ւ զբնիկ հայրանցն ճի՛կ
ն անկողրաբանանե՛ծ անգառորս մա՛ր ի՛նչ զոքոյ
հասկնե՛ցեալ որ փոքոյնս զսփոքի՛ցկոյն ճանաչա՛ծ
փառայ տրաննե՛տ մոխրաբանաց՝ անթանաթի ցնցո՛ւ
նախնի՛ն զայն զի՛նչ աննուշ մե՛կիտն

Գեղարեւսական-Գրական-Քննադատական

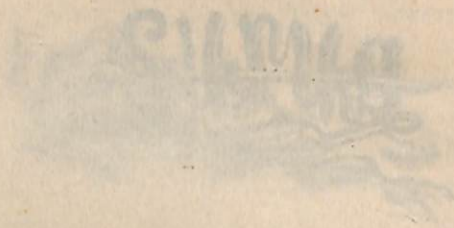
Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Գ Ե Ա Բ Ա Թ Ա Թ Ե Ր Թ

Ընդարձակ ծաւարով եւ բաղմարովանդակ ծրարով

Տ ա ր ե կ ա ն գ ի ն ր Ծ Ր Ո Ւ Ք .

Հասցէն՝ Միփլիս, Քեճակիյա „ТАРАЗЪ“

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Ընդունված է 1914 թ. 5 ամսին
Հայկ. Գրադ. Գրադ. Գրադ.

« Ազգային գրադարան »

NL0318893

13.55

891.71

U-78